

Hungarológiai Közlemények

A MAGYAR TANSZÉK FOLYÓIRATA 2014/2

Hungarológiai Közlemények

AZ ÚJVIDÉKI BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉKÉNEK
FOLYÓIRATA

2014. XLV. évf. 2. sz. ÚJ FOLYAM XV. évf. 2. sz.

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének lektorált tudományos folyóirata

Megjelenik évente négyszer

Főszerkesztő: Toldi Éva
(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, evatoldi@eunet.rs)

Felelős szerkesztő: Csányi Erzsébet tanszékvezető
(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia,
erzsebet.csanyi@gmail.com)

A kiadásért felel: Ivana Živančević-Sekeruš dékán
(Bölcsészettudományi Kar, Újvidéki Egyetem, Szerbia)

Nemzetközi szerkesztőbizottság

Deréky Pál
(Universitat Wien, Ausztria, pal.dereky@univie.ac.at)

Fazekas Tiborc
(Universitat Hamburg, Németország, fs6a006@uni-hamburg.de)

Jankovics József
(MTA BTK Budapest, Magyarország, jankovics.jozsef@btk.mta.hu)

Tuomo Lahdelma
(Jyvaskylan yliopisto, Finnország, lahdelma@cc.jyu.fi)

Andrić Edit
(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, andrice@sbb.rs)

Utasi Csilla
(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, csilla.utasi@gmail.com)

Szerkesztőségi titkár

Kovács Rácz Eleonóra
(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, kalic@tippnet.rs)

Angol fordítás: McConnell-Duff Márta, *szerb fordítás:* Andrić Edit
Lektor-korrektor: Buzás Márta

Grad Novi Sad

A szám megjelenését Újvidék Város
Önkormányzata támogatta.

A kéziratokat a főszerkesztő (evatoldi@eunet.rs) vagy a szerkesztőség
(hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére várjuk.

UNIVERZITET U NOVOM SADU

Hungarološka saopštenja

FILOZOFSKI FAKULTET
GODIŠTE XLV-2/XV-2

NOVI SAD
2014/2

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
Recenzirani naučni časopis Odseka za hungarologiju Filozofskog fakulteta
Univerziteta u Novom Sadu

Izlazi kvartalno

Glavni urednik: Eva Toldi
(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija, evatoldi@eunet.rs)

Odgovorni urednik: Erzebet Čanji, šef katedre
(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija, erzebet.csanyi@gmail.com)

Za izdavača: Ivana Živančević-Sekeruš, dekanica
(Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija)

Međunarodni uređivački odbor

Pal Dereki
(Universität Wien, Austrija, pal.dereky@univie.ac.at)

Tiborc Fazekaš
(Universität Hamburg, Nemačka, fs6a006@uni-hamburg.de)

Jožef Jankovič
(MTA BTK Budapest, Mađarska, jankovics.jozsef@btk.mta.hu)

Tuomo Lahdelma
(Jyväskylän yliopisto, Finska, lahdelma@cc.jyu.fi)

Edit Andrić
(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija, andrice@sbb.rs)

Čila Utaši
(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija, csilla.utasi@gmail.com)

Sekretar redakcije

Eleonora Kovač Rac
(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija, kalic@tippnet.rs)

Prevod na engleski: Marta McConnell-Duff, *prevod na srpski:* Edit Andrić
Lektor-korektor: Marta Buzaš

Grad Novi Sad

Objavljivanje broja potpomogla je Gradska uprava
za kulturu Novog Sada.

Rukopise slati na adresu glavnog urednika (evatoldi@eunet.rs) ili redakcije
(hungar@ff.uns.ac.rs).

UNIVERSITY OF NOVI SAD

Papers of Hungarian Studies

OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY
VOLUME XLV-2/XV-2

NOVI SAD
2014/2

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Peer-reviewed Scientific Journal of the Department of Hungarian Studies

A quarterly publication

Editor-in-Chief: Éva Toldi

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
evatoldi@eunet.rs)

Managing Editor: Erzsébet Csányi, Head of Department

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
erzsebet.csanyi@gmail.com)

Responsible Editor: Ivana Živančević-Sekeruš, Dean

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Serbia)

International Editorial Board

Pál Deréky

(Universität Wien, Austria, pal.dereky@univie.ac.at)

Tiborc Fazekas

(Universität Hamburg, Germany, fs6a006@uni-hamburg.de)

József Jankovics

(MTA BTK Budapest, Hungary, jankovics.jozsef@btk.mta.hu)

Tuomo Lahdelma

(Jyväskylä yliopisto, Finland, lahdelma@cc.jyu.fi)

Edit Andrić

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
andrice@sbb.rs)

Csilla Utasi

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
csilla.utasi@gmail.com)

Editorial Secretary

Eleonóra Kovács Rácz

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
kalic@tippnet.rs)

English translation: Márta McConnell-Duff, *Serbian translation:* Edit Andrić

Proofreader: Márta Buzás

Grad Novi Sad

The issue was supported by the City Council
of Novi Sad.

All manuscripts should be submitted by e-mail to the Editor-in-Chief
(evatoldi@eunet.rs) or the Editorial Office (hungar@ff.uns.ac.rs).

TARTALOM

RAJSLI Ilona: A kódváltás funkciói a vajdasági magyarok kommunikációjában	1–15
LÁNCZ Irén: A dialógusok szerveződése vajdasági kortárs magyar drámákban.	16–32
KOVÁCS RÁCZ Eleonóra: Identitásjegyek és nyelvjárási attitűd a vajdasági magyar ajkú bánáti kisiskolások körében	33–50
BAJTAI Anna: Mentális lexikon és a nyelvek.	51–58
HARKAI VASS Éva: Csáth Géza korai naplói	59–68
ĆURKOVIĆ-MAJOR Franciska: „Ahhoz a nemzetiséghez csatlakoztak, amely befogadta őket” (<i>Nemzeti és vallási identitási kérdések Fejtő Ferenc életnarrációiban</i>)	69–85
BENCE Erika: A háborús poszttrauma mint elkülönítő létállapot (<i>Farkas Geiza: A fejnélküli ember</i>).	86–98
MÁK Ferenc: Az irodalomszervező Sziklay Ferenc (1920–1943) . .	99–112
CSORBA Béla: Temerin földrajzi nevei régi térképeken	113–133

SADRŽAJ

Ilona RAJŠLI: Funkcije promene koda u komunikaciji Mađara u Vojvodini	1–15
Iren LANC: Organizovanje dijaloga u savremenim mađarskim dramama u Vojvodini	16–32
Eleonora KOVAČ-RAC: Obeležja identiteta i jezički stav među banatskim đacima mađarske nacionalnosti.	33–50
Ana BAJTAI: Mentalni leksikon i jezici	51–58
Eva HARKAI VAŠ: Rani dnevnički zapisi Geze Čat	59–68
Franciška ĆURKOVIĆ-MAJOR: „Priključili su se naciji, koja ih je prihvatila” (<i>Pitanja nacionalnog i verskog identiteta u životnoj priči Ferenca Fejteá</i>).	69–85
Erika BENCE: Ratna posttrauma kao stanje izopštenog bitisanja – <i>Geiza Farkaš: A fejnélküli ember (Čovek bez glave)</i>	86–98
Ferenc MAK: Ferenc Siklai kao organizator književnog života (1920–1943)	99–112
Bela ĆORBA: Geografski nazivi Temerina na starim mapama	113–133

CONTENTS

RAJSLI, Ilona: Functions of Code-Switching in the Communication of Hungarians in Vojvodina	1–15
LÁNCZ, Irén: The Structuring of Dialogues in Contemporary Hungarian Plays in Vojvodina	16–32
KOVÁCS RÁCZ, Eleonóra: Marks of Identity and Attitude towards Dialect among Young Hungarian Schoolchildren in Banat, Vojvodina.	33–50
BAJTAI, Anna: Mental Lexicon and the Languages	51–58
HARKAI VASS, Éva: Géza Csáth's Early Diaries	59–68
ĆURKOVIĆ-MAJOR, Franciska: "Now they Belong to the Nation which Accepted Him" <i>(Questions of national and religious identity in Ferenc Fejtő's life story narrations)</i>	69–85
BENCE, Erika: Post-traumatic Stress Disorder as a Distinguishing Human Condition <i>(Geiza Farkas: The Headless Man)</i>	86–98
MÁK, Ferenc: Ferenc Sziklay, Organizer of Literature (1920–1943)	99–112
CSORBA, Béla: Geographic Names in Temerin on Old Maps	113–133

1. The first part of the report is devoted to a general introduction.

2. The second part of the report is devoted to a detailed description of the

methodology used in the study.

3. The third part of the report is devoted to the results of the study.

4. The fourth part of the report is devoted to a discussion of the results.

5. The fifth part of the report is devoted to a conclusion.

6. The sixth part of the report is devoted to a list of references.

7. The seventh part of the report is devoted to an appendix.

8. The eighth part of the report is devoted to a summary.

9. The ninth part of the report is devoted to a list of figures.

10. The tenth part of the report is devoted to a list of tables.

11. The eleventh part of the report is devoted to a list of abbreviations.

12. The twelfth part of the report is devoted to a list of symbols.

13. The thirteenth part of the report is devoted to a list of acronyms.

14. The fourteenth part of the report is devoted to a list of footnotes.

15. The fifteenth part of the report is devoted to a list of appendices.

RAJSLI ILONA

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
rajsli@stcable.net

A KÓDVÁLTÁS FUNKCIÓI A VAJDASÁGI MAGYAROK KOMMUNIKÁCIÓJÁBAN¹

Functions of Code-Switching in the Communication
of Hungarians in Vojvodina

Funkcije promene koda u komunikaciji Mađara u Vojvodini

A kommunikáció során a bilingvis és a kettős nyelvű beszélők számos helyzetben és indokkal váltanak kódot. A kutatás során kialakult szövegtörzsanyagában ezúttal a kódváltás funkcióit határozzuk meg. Ehhez a kódváltott hely kontextuális vizsgálata, a bázisnyelvi háttér és a vendégnyelvi elem egységként történő szemlélete szükséges. A vajdasági magyar beszélők közösség nyelvhasználatában a kódváltás funkcióját leggyakrabban a nyelvi hiány kitöltése képezi, továbbá a hitelesítés, a nyomatékosítás, a stílushatás, az identitás jelzése is fontos lehet. A kisebbségi léthelyzetből eredően gyakori és szükségszerű az identifikáció és a pontosítás szerepe is, de előfordulhat presztízsjelenséggént, kifejezhet szolidaritást, csoporthoz való tartozást, regiszterváltást is. Az írott nyelvváltozatba gyakran metaforikus céllal kerül be a kódváltott szöveg.

Kulcsszavak: szociolingvisztika, kódváltás, kétnyelvűség, diglosszia, vajdasági magyarok, a kódváltás funkciói.

Bevezetés

A kutatás során kialakított kódváltásos szövegtörzsanyag, valamint a gyűjtés során szerzett tapasztalatok lehetővé teszik, hogy ebben a projektumi

---

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú projektumának keretében készült.

szakaszban a vajdasági beszélők kódváltási szokásainak működését, funkcionális beágyazottságát vizsgáljuk. Ennek során továbbra is teljes kontextusában figyeljük a kódváltás jelenségét, ez teszi ugyanis lehetővé, hogy a nyelv-, illetve nyelvváltozat váltásának a szerepét, célját és gyakoriságát meg tudjuk állapítani. Ahhoz, hogy a kódváltás funkcionális működését meg tudjuk figyelni, az eddigi gyűjtés teljes anyagára szükség volt, tehát a rendelkezésünkre álló korpusz egészére, amely az adatközlők kora, neme, társadalmi helyzete, foglalkozása tekintetében rendkívül nagyfokú heterogenitást mutatott. A korpusz másik sajátossága az, hogy igen változatos beszédhelyzetű interjúkból valók a kódváltásos szöveghelyek, valamint itt jól felhasználhatók a részt vevő megfigyelés során eddig feljegyzett diskurzusok kódváltásai is. A részt vevő megfigyelés mint módszer e téma kidolgozásában különösen domináns szerepet kap, mert ez biztosítja a deskriptív adekvátság elvének az érvényesülését, tehát a valószínűségnek megfelelő, hiteles adatok alkalmazását (vö. KISS 1995; 33). Ezzel a módszerrel tudtuk leginkább kizárni az ún. megfigyelői effektust, tehát azt a hatást, amelyet a gyűjtő jelenléte kivált a terepen, s így tudtunk legárnyaltabb képet alkotni a kétnyelvű beszélők verbális repertoárjának informális részéről is. Köztudott, hogy e módszer rendkívül időigényes, hosszú időn keresztül történő megfigyelést jelent, s az adatok értékelhetősége sem hasonlítható például a kérdőívezés mérhetőségéhez, mégis ez a módszer biztosította a legváltozatosabb kódváltástípust, s ezáltal a funkciók alkalmasabb és adekvátabb vizsgálatát.

A szerepkörök teljességéhez tartoznak az írott kódváltás előfordulásai is, amelyek – a beszélt nyelvi előfordulásokkal szemben – számos új lehetőséget nyitnak a funkciók felvázolásakor. Az írott szövegbeli kódváltások forrásai főleg publicisztikai jellegűek és a sajtóból valók, de előfordulnak szépirodalmi műből kiemelt példák is. Az írott kódváltás típusainak feldolgozását az indokolja, hogy ezek az előfordulások is a beszélt nyelvből kerülnek az írott nyelvváltozatba, tehát a beszélt nyelviség transzformált, rögzített változatai. A kódváltás funkcióinak vizsgálatakor tehát háttérbe szorult a kérdőívezés módszere, amely viszont az attitűdkutatás és egyéb nyelvhasználati stratégiák felmérésekor bizonyult alkalmasabbnak (vö. GIDDENS 2000; 645). A jelen vizsgálat során is valamennyi kódváltástípus anyagából válogattunk, így az azonnyelvi és a nyelvközi kódváltás példái egyaránt helyet kaptak. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a kódváltás fogalmát szélesebb jelentéskörben, tágabb értelmezésben fogalmaztuk meg (vö. RAJSLI 2011; 109), a két nagy típus példái azonban most nem elkülönítve jelennek meg, hanem a meghatározott funkció kifejtésekor.

A kódváltás funkciójának meghatározása és típusai

A kódváltás szerepkörének feltárása összetett feladat, mivel nem elég ismerni a mondatok szerkezetét, a bázis- és vendégnyelvi elemek nyelvtani és szemantikai összefüggéseit, hanem több, nyelven kívüli tényezőt is figyelembe kell venni, mint például a beszédpartnerek viszonyát, kétnyelvűségük jellegét, mindkét nyelvhez/nyelvváltozathoz kötődő kompetenciájukat, a témát, a társadalmi normákat, a beszédhelyzet egyéb tényezőit. E – részben szocio- és részben pszicholingvisztikai jellegű – tényezők figyelmen kívül hagyásával félreértelmezhetővé válik a kódváltás menete, téves eredmények szülehetnek. Minden tényező tökéletes megismerésére természetesen nincsen mód, ám a beszélőközöség beható tanulmányozása nélkülözhetetlen a kutatásban (vö. NÉMETH 2002).

Már a kutatás kezdetén nyilvánvaló volt, hogy esetenként nehéz elkülöníteni a kódváltás okát és funkcióját, tehát a kódváltást kiváltó okot, amit nevezhetünk kauzális oknak, s a teleologikus – célirányos – okokat, amelyek a célszerűséghez kapcsolhatók; a nyelv közlési funkciójában ragadhatók meg, tehát milyen célból következett be a kódváltás.

A kódváltás funkcióját csak a beszédhelyzet/diskurzus teljességének ismeretében lehet meghatározni, ami kontextuális elemzést igényel, valamint a tipikus előfordulású esetek összevetését, elemzését. Ezek a diskurzusok főként informális beszédhelyzetekben hangzottak el, a vernakuláris nyelvváltozat részei, így jobban meg tudnak felelni a labovi megfigyelői paradoxon elvének: „a nyelvésznek az a dolga, hogy megfigyelje a beszélőt akkor, mikor a beszélő úgy gondolja, hogy nem figyelik. Ezt soha nem lehet tökéletesen kiküszöbölni” (idézi NÉMETH 2002).

A dolgozatban felsorolt funkciók nem elszigetelten jelennek meg a nyelvhasználatban, egy bizonyos kódváltásnak egyszerre több indítéka vagy funkciója is lehet, másrészt viszont az egyes szerepkörök alkalmanként nehezen különíthetőek el egymástól élesen.

A nyelvi hiány kitöltése

A nyelvi hiány igen sokrétű definiálását itt most mellőzve (l. NÉMETH 2002) csak azt a kommunikációs szituációt tartjuk szem előtt, amikor a beszélő az aktuális beszédhelyzetben az adott nyelvben ideiglenesen nem leli meg az adekvát szót, kifejezést, illetve nem ismeri azt, s ezért vált kódot. A nyelvi hiány egyéb megközelítésével funkcionális szempontból nem foglalkozunk. A nyelvi hiány mindig valamely más nyelvhez vagy nyelvváltozathoz viszonyítva válik

érezhetővé, s a kisebbségi kétnyelvűség körülményei között a mindennapi kommunikációban mindenki megtapasztalja ezt a jelenséget. A nyelvi hiány fokozottan jelen van a szubtraktív kétnyelvűség, a nyelvi szétfejlődést mutató kontaktusváltozatokban, ahol az anyanyelv funkcionális térvesztése következtében lép fel leginkább a nyelvi hiány. „A hiány a kisebbségi kétnyelvűségben sem csak a szókészlet, a frazeológia vagy a stílus kérdése. A hiány tünetének tekinthető a felcserélő kétnyelvűségre jellemző hezitálás is, továbbá a bizonytalanság, a lassúbb beszédtempó, a kapkodó intonáció, mindezzel összefüggésben pedig az attitűd kedvezőtlen változása: az, hogy a beszélő tehernek érzi anyanyelvét, az esélytelenséget kapcsolja össze vele, esetleg szégyelli” – állapítja meg Péntek János *Anyanyelv és oktatás* című írásában (PÉNTEK 2004). A nyelvi hiány tehát valamilyen szó, szerkezet vagy nyelvi forma nem ismerése, amit a beszélt köznyelvben alkalmi eszközökkel küszöbölünk ki. Esetenként nehéz elkülöníteni, hogy hiányról vagy lapszusról van szó az adott beszédhelyzetben. Ez utóbbi esetben a beszélő szókincsében megtalálható a keresett lexéma, de az adott pillanatban nem sikerül felidézni. „A nyelvi lapszus kifejezést [...] egy lexikális vagy grammatikai rés kitöltésének pillanatnyi képtelenségére szokták alkalmazni” (PALLAG 2009; 135).

Nyilvánvalóan nyelvi hiányról van szó a következő szituációban, hiszen az adatközlő csak a közbevetett segítség után, némi habozással mondja ki a keresett szót:

AK²: Ó olyan, tudod, olyan, hogy is mondjam, olyan *ratoboran*³ [harcias].

TM: Harcias?

AK: Igen, öö, harcias.

A következő szöveghelyen a beszélő egy öltözékfajta próbál bemutatni, eközben nyelvi hiányként jelentkezik a nyakkendő fajtája. A kódalternáció felemás lesz, csak az előtag vendégnyelvi elem, mert a szerb megfelelő is tartalmazza a *masni* szót (*leptir mašna*):

AK: Nagyon szép volt az öltönye, meg hozzá az ö ö *leptir* masni... [csokor(nyakkendő)].

Az új intézmények, fogalmak neve gyakran szerbül kerül be – mégpedig igen nagy számban – a beszélőközösség mindennapi használatába. Ez a jelenség még az igényesebb nyelvhasználók körében is jelen van:

² A továbbiakban a következő rövidítéseket alkalmazzuk: AK = adatközlő, TM = terepmunkás. A beszélt nyelvi szövegeket a köznyelvnek megfelelően átírtuk.

³ A vendégnyelvi elemek átírása során a panelszerűen átvett szerkezeteket, mondatokat az eredeti helyesírás szerint közöljük. A magyarban meghonosodott, illetve gyakori kölcsönzéseket fonetikusan átírtuk.

AK: Akkor aztán hívhatja az autó motoros ... *savezt*... [szövetség] – VKR⁴, 2014. Itt a *društvo* helyett a *savez* szót használja a beszélő, pillanatnyi habozás után következik a kódalternáció.

A nyelvi hiány és a lapszus fogalma összefügg az alábbi adatban is: feltehetően lapszusról van szó, mikor a beszélő egy bizonyos kifejezést ismer a bázisnyelven, de nem tudja felidézni. Ilyenkor általában egyszavas kódváltások születnek. A beszélő kódot vált, hogy pótolja a pillanatnyi lexikális rést.

AK: Ott aztán megszerezhet mindent, *saobraćajnat*, *nalepnicát*, ahogyan szerbül mondják [forgalmi könyv, matrica] – VKR. 2014. A beszélőben csak a második szó után tudatosodik, hogy nem a magyar megfelelőket használja, feltehetően ezért is kommentálja az utókontextusban – mintegy enyhítésként – a berögződött lexikai elemek használatát. A váltás tehát csak azért jött létre, mivel a beszélőnek hirtelen nem jutottak eszébe a megfelelő szavak.

AK: Arra törekedjenek, hogy *licencírozott agencióval* intézzék... [licenccel rendelkező ügynökség] – VKR. 2014. A szerb nyelvű sajtótermékekből hallott kifejezés (*licencirana agencija*) a sikeres kommunikáció reményében kerül a magyar szövegbe, feltehetően valódi nyelvi hiányról van szó, akárcsak az alábbi példában:

AK: Rossz volt az út, se a mentő, se a *hitno* nem tudott bejönni [gyorssegély-szolgálat]. – VKTv. 2014. Az adatközlő a szituáció fontosságát még egy vendégnyelvi elemmel nyomatékosítja, mégpedig a nyelvi rés következtében az *elsősegélynyújtás*, illetve a *gyorssegély-szolgálat* kifejezések helyett használ szerb kifejezést.

AK: Az elcsúszott határidők miatt büntető*penált* kell fizetni [pénzbírság] – VKR. 2014. A gazdaságban és a sportban használatos szó általában 'büntetés' jelentésű. Ebben a mondatban a kódváltás révén tautológias összetétel alakult ki.

AK: A vadászat után ott maradtunk kicsit, volt egy kis *mezena* [megvendégelés]. Itt a *meze* 'falat, harapás' jelentésű szóból kialakult *mezena* 'állófogadás' formát találjuk. A vajdasági magyarok körében igen elterjedt még a *csaszti* szóalak, s ennek igei formája, a *csasztiz* 'megvendégel', s talán ezzel is magyarázható, hogy csak szórványosan használatosak a magyar köznyelvi megfelelőik: *megvendégelés*, *kóstoló*, *falatozás* stb.

AK: Eljöttünk, hogy *promotáljuk* a fesztivált [bemutat, népszerűsít] – VKR. 2014. A spontán nyelvi szövegben tévesztés történt, a beszélő a *promováljuk*

⁴ Az adatok forrása: VKR = Vajdasági Közszolgálati Rádió, VKTv = Vajdasági Közszolgálati Televízió. A forrás nélkül álló adatok a korpusz élőnyelvi bázisából valók.

helyett használta ezt a formát. Annak ellenére, hogy ma Magyarországon főleg üzleti-gazdasági jelentésében használatos: 'vásárlásösztönzés, hírverés, termék reklámcélú bemutatása', más határon túli területeken (pl. a szlovák hatására) kialakult⁵ a szónak 'termékbemutató, vásárlásösztönzés stb.' jelentése is.

Az eddigi példákban is látható, hogy a vajdasági magyarság nyelvhasználatában leginkább a B típusú kódváltás tapasztalható, tehát a vendégnyelvi elem(ek) bázisnyelvi morféma(k) segítségével épül(nek) be a szövegbe. Ezt mutatják a következő adatok is:

AK: Ellopták a napi *pazarját*... [bevétel] – VKR. 2014.

AK: Elsőéves vagyok az orvosin, *budžeton* vagyok... [állami költségvetés] – VKTv. 2014.

AK: Másként *tretirozzák* a lízingházak [kezelik] – VKR. 2013.

AK: A mai nap folyamán egy *dokumentot* írnak alá a képviselőházban [dokumentumot] – VKR. 2014.

AK: Nem ismerik a körülményeket, mindenféle *rizikekbe* mennek [kockázatokba].

Azonosítás – hitelesítés

Ez a funkció gyakorlati jellegű, az illető fogalom, gyakran intézmény neve az azonosítás pontosságát, hitelesítését szolgálja. Az eddig fellelt anyagban nem mindegyik szöveghelyen függ össze e két funkció; van, ahol csak az azonosítás játszik szerepet, más esetben ehhez a hitelesítés többletfunkciója is hozzájárul. A következő esetben csupán az azonosítást találjuk:

AK: Ötet tavaly vették fel ő, ő olyan *prva šansára* [első esély]. Mivel ez a kifejezés a vajdasági fiatalok elhelyezkedését szorgalmazó akció részeként kapta a *Prva šansa* nevet, így rögzült a használatban, ritkán fordítják a beszélők, hiszen mindenki így ismeri. Hasonló példaként említhető a korábbi ún. gyakornoki munkaidő elnevezés, amely esetében a *pripravnički* jelző volt használatban. A következő példákban már mind az azonosítás, mind pedig a hitelesítés fontos összetevője a kódváltásnak:

AK: Az első kocsim az úgynevezett *péglica* volt [a Polski Fiat beceneve – 'kis vasaló']. A kocsitípus megnevezésére szolgál ez a kifejezés, s gyakorisága révén a magyarok is így használják (vö. még *buba* elnevezés, 'bogár' a bogárhátúra, tehát a Volkswagenre, vagy az *ajkula* 'cápa' a Citroën DS 20 típusára).

⁵ Szabómihály Gizella: Promóció és promovál. <<http://uj szo.com/napilap/kultura/2009/06/22/promocio-es-promoval>> (2014. márc. 14.)

Németh István az *Akik az időket szolgálták* című kötetében így pontosítja a novella helyszínét: „...szintén ott valahol Szekics-Lovćenac alatt” (135).⁶ Az író itt fontosnak érezte, hogy a településnek mindkét nevét feltüntesse; e névnek egyéb alternánsai még a Szeghegy, Szikics is. A kódváltásnak itt konnotatív értéke van.

AK: 2011 augusztusában Münchenben voltunk, és akkor Ilma már horvátul is kérte a tejet a *Bákótól* [nagyamától]. A horvát–magyar kétnyelvű gyermek a magyar és a horvát nemzetiségű nagymama megkülönböztetése céljából tudatosan használja a szerb(horvát) szót. Ugyanennél a gyereknél a szórványos *ë-zés* mellett – a bánáti magyar nagyszülők hatására – bizonyos szavakban megjelenik az *ö-zés*:

AK1: Ha villamossal megyünk, akkor veszünk jegyet. És mit csinálsz akkor a jeggyel?

AK2: A tata, a tatának adnak büntit valamikor, amikor nem *vösz* jegyet.

Ugyanez a gyerek bizonyos tájszavakhoz oly mértékben ragaszkodik, hogy a horvát nyelvhasználatában is átvált:

AK: Gde su mi *čusike*? [Hol vannak a csuszikáim 'szobacipőim'?)

Nyomatékosítás

A beszélő szándékosan – a hatáskeltés céljából – használja a vendégnyelvi elemet, mert a magyar ekvivalens szerkezetet nem tartja eléggé kifejezőnek. Egész szerkezet, frazéma is bekerülhet:

AK: Én is kapok a dolgokból, pedig *ni kriv, ni dužan* nem vagyok... [szerb szólás: 'ártatlan']. Hasonló attitűdöt mutat a következő spontán nyelvi szöveghely kódváltása is:

AK: *Pojma nemam*, nekem nem mondták! [fogalmam sincs] Ennek különböző szórendi variációi jelennek meg a használatban.

A mondanivaló hangsúlyozása elérhető oly módon is, hogy mondatszó értékű elemek épülnek be a mondatba.

AK: *Tek*, annyi idő volt, hogy elértük a buszt. [éppen]

AK: Hát persze, hogy ebéd után lepihenek, *obavezno!* [feltétlenül]

AK: Megvan, hogy amit, [a számlákat] *striktno*, ő viszi szét. [kizárólag]
Az utóbbi három kódváltásos szöveghely spontán nyelvi elemként általában

⁶ Az irodalmi szövegek forrásai: Németh István: *Akik az időket szolgálták*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2008. Mérey Katalin: *A föld, a fű, a víz*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2011. Majoros Sándor: *Meghalni Vukovárnál*. Timp Kiadó, Budapest, 2003. Balázs Attila: *Kinek Észak, kinek Dél*. Palatinus, Budapest, 2010.

azonos szubkulturális réteg nyelvhasználatában fordul elő. Pszicholingvisztikai szempontból is érdekes a következő adat, melyben az adatközlő a vendégnyelvi elemet némi hatáskeltő szünet után indulatosan, ugyanakkor nyomatékosító céllal mondta ki, majd egy bázisnyelvi mondattal zárta le a gondolatot:

AK: Minek menjek el hozzá? ...*Mani se!* Úgyse történik semi... [hagyd már]

Kizárás

A kódváltással ki is zárhatunk valakit a társalgásból. Gyakran megfigyelt jelenség a korán (gyermekkorban) kétnyelvűvé vált beszélőknél, hogy a kódváltást különféle formában megvalósuló kizárásra használják; mégpedig azt a személyt tudják ilyen módon kizárni a kommunikációból, aki nem érti mind a két nyelvet. Ehhez természetesen megfelelő kommunikációs helyzetet teremtenek; pl. a Zágrábban élő négyéves kislány a villamoson magyarul szól magyar anyanyelvű édesanyjához, amikor nem kíván társalogni az őt megszólítókkal. Más esetben a horvát nyelvű apa feddése elől próbál magyar nyelven panaszkodni anyjának. Egyéb ötletként a mindig szigorúbb anyja fegyelmezésének kivédésére apját a japán nyelv tanulására ösztönzi, ami azért is alkalmas, mert azt nem ismeri az anyja sem.⁷

A vajdasági magyar fiatalok körében végzett kérdőíves felmérés is azt mutatta, hogy magyarországi tartózkodásuk alkalmával eltérő kizárási célból használják a szerb nyelvet: pl. elhárítani valaki közeledését (kéregető, tolakodó egyén), amikor „nem publikus” témáról volt szó, illetve amikor nem kívánták, hogy a környezetükben megértsék őket (vö. RAJSLI 2013; 15).

Elhatárolódás

Ezt a funkciót főleg az írásos kódváltások körében tapasztaljuk, ahol az idézőjellel (vagy egyéb tipográfiai eljárással) jelölt szöveghely éppen azáltal válik elhatároló célzatúvá, hogy – mind hangzásában, mind pedig helyesírásában – pontosan átveszi a vendégnyelvi elemet. Pl.:

AK: Ha elhangzik a meghatározás, hogy „*nacionalna manjina*”, attól ők még kisebbségiek [...], előkerül az előszeretettel erőltetett „*tancuj, tancuj*” világkép. [nemzeti kisebbség] [táncolj, táncolj] (Magyar Szó, 2013. ápr.) A kontextus két vendégnyelvi eleme is idézetszerű, erőteljes pejoratív jelleggel került a

---

⁷ Dékány Ildikó szemináriumi dolgozata is ezt példázza: A kétnyelvű gyermek nyelvi fejlődése. Kézirat, 2014

szövegbe, és a másság (másnyelvűség) kifejezését szolgálják (vö. LINTNER 2005; 39). Itt tehát az idézés funkciója a távolságtartást, az elhatárolódást erősíti.

Idézés

Idézés akkor történik, ha a beszélő önmaga vagy más megnyilatkozásait ismétli meg az interakcióban részt vevő beszédpartnerének. Sokféle előfordulása található a korpuszban, itt csak a jellemző típusokat elemezzük. Az idézésre akkor is sor kerülhet, ha a beszélő nem tudja vagy nem akarja bázisnyelvre fordítani a vendégnyelvi elemet.

AK: Őtet a pártváltoztatás királynőjének hívják, olyan politikai pártváltoztató, szerbül *politički preletač* [politikai pártot változtató]. – VKR. 2014. Az új jelenséget megnevező „politikai pártváltoztató” kifejezés itt a fogalom tisztázása érdekében megkövetelte az eredeti szerb szószerkezet beemelését, ezért a stúdióvendég részben a hitelesítés céljából is vált át. Ilyen jellegű kódváltás rendkívül gyakran fordul elő az állami hivatalok, a közigazgatás ügyintézésének a nyelvezetében. Pl.

AK1: Néz már meg, nálad mi van odaírva a *svrha uplatanál!* [a befizetés célja]

AK2: Az, ami múltkor is, az a *prihodi koje ostvare* s így tovább. Nem tudom, mit jelent. [jövedelem, amit megvalósít] A mindennapi hivatalos ügyintézés során a vajdasági magyarok sokszor építenek be a kommunikációjukba idézés-szerű kódváltást.

AK: Zorica nénit hívtam tegnap, és nem vette fel, és most látom, hogy van *propušteni poziv*. [nem fogadott hívás]

AK: Én a *PMF*-re járok, biológia–földrajz *dvopredmetni* szakra... [Természet-tudományi-matematikai Kar] [kéttárgyú] Az egyetemi hallgatók között rendkívül gyakori az oktatással, az egyetemi élettel kapcsolatos kommunikáció kódváltásos használata. Ugyanettől az adatközlőtől egy továbbképzett szóalak is származik: *dvopredmetnások*, ami a kifejezés gyakori használatára utal. A beszélők tehát azért váltanak kódot, mivel bizonyos tárgykört, témakört szerbül ismertek meg, és így könnyebben idézik fel a hallottakat. A hitelességre való törekvés szintén indítéka lehet a szerb nyelvi idézésnek. A kódalternálás e része fokozottan témafüggő.

Szolidaritás

Az egynyelvű beszélő jelenléte, illetve megjelenése szolidaritást is kiválthat a kétnyelvűekből, akik ilyenkor annak jelzésül, hogy mindkét csoporttal azonosulnak, folyamatosan élhetnek a kódváltás lehetőségével (vö. CSERNICSKÓ

2010; 100). Ilyen utalás történik abban az interjúban, amely egy újvidéki egyetemistával készült: „Ha a társasághoz egy szerb fiú csatlakozik, akkor átváltunk szerbre, hogy ő is megértse, igaz, néha nehezebben fejezem ki magamat, meg kérem, hogy segítsenek ezt-azt lefordítani.” Ezt a funkciót nevezik még alkalmazkodásnak is.

A lokális identitás kifejezése is ide tartozhat, hiszen a kontaktuselemek egy csoportját nemcsak a kényelmesség, a könnyebb kifejezés mentén használják, hanem a csoporthoz tartozás jeleként is. Ide a leggyakoribb kódváltási esetek tartoznak, pl.:

AK: Ez aztán *slág* a tortán [hab]. – VKTv 2014.

AK: Itt az ombudsmani munkában eddig ez nem volt *praksza* [gyakorlat]. – VKR. 2014.

AK: Minden számlán megy, a szülő *uplatnicára*, számlára befizeti [befizetőlap]. Itt a beszélő korigál, kijavítja magát.

Presztízs-, illetve státuszjelzés

A nyelvi attitűd egyik szegmense a presztízs, amely társadalmi elismertséget, tekintélyt is jelent, egyes nyelvhasználati formák követendő voltát, előnyét. Ilyen értelemben jelenik meg a korpuszban valamely idegen (főleg angol) nyelvű kódalternáns. Pl.:

AK: Vasas Gizella *action coach* tanácsai azoknak, akik már mertek vállalkozni... [üzleti tanácsadó]. Ez az adat írásban jelent meg (Családi Kör, 2014), a kontextusból egyértelműen kiderült, hogy az angol megnevezés a nyelvi sznobizmus kiváló példája, felzárkózás a kasztbélieléhez, ami az olvasóréteg pontos meghatározását is jelenti.

AK: Ha hozzá vesszük az *input* árakat és az *input* anyagokat, akkor... [bemenő, bemeneteli] – VKR. 2014. Az újabb keletű idegen szavakat előszeretettel használják a szakmabeliek, akár nagyközönség előtt, illetve a médiában is, jóllehet az információ világossága és érthetősége lenne a legfontosabb cél.

AK: A versenyt csak akkor folytatják, ha ún. *lucky looserek* lesznek [szerencsés vesztesek]. – VKR. 2013.

AK: Nálam a *number one* a feketekávé, aztán jöhet a többi... [első, legfontosabb]

AK: Belgrádban megkezdődik a *BierFest* [sörfesztivál]. – VKTv. 2013.

AK: Legjobb, ha ez is *happy enddel* végződik [szerencsés végkifejlet]. Az angol vendégnyelvi betét tautológiás szerkezetet képez, amit a beszélők nem tudatosítanak magukban a mindennapi használatban.

Mint ahogyan a példák is jelzik, a presztízs jelzésű funkciót gyakran töltik be angol (esetleg német) nyelvű elemek. Helyenként azonban szerb vendégnyelvi betét is előfordul:

AK: Ugyan már [...], minek neki ez, *nema smisla!* [ennek semmi értelme] A spontán nyelvi megnyilatkozásokban hangzik el az ilyen – kissé indulatos, nyomatékosító célú – néha megszokásszerűnek, modorosnak tűnő szerkezet. Hasonló használati szokást mutat a következő példa is:

AK: *Faktikusan* nyugodt a helyzet. [a tények alapján] Mivel a bázisnyelv (nevezik még mátrixnyelvnek is) az a nyelv, amely grammatikai szempontból alapvetően meghatározza az adott mondat, ill. hosszabb megnyilatkozás szerkezetét, a *faktički* szó tövének magyar képzővel való ellátása B típusú kódváltásként szerepel (vö. LANSTYÁK 2006). Ez a kódalternálási fajta fordul elő leggyakrabban a közösség nyelvhasználatában.

Metaforikusság

A kódváltásnak ez a típusa érzelmi többletet, a nyelvvel és a beszélővel szemben tanúsított attitűdöt, szolidaritást, ugyanakkor ellenállást is kifejezhet.

AK: Azok ott annyira *prostók*, hogy az már fáj! [primitívek]

AK: Érzí az t a *feelinget*, azt a hangulatot. A *feeling* igen elterjedt 'hangulat, érzés' jelentésben, egyelőre csak bizonyos témakörökben, de feltehetően ez is szélesedik. A beszélő számára úgy tűnik, hogy az idegen nyelvi elem többletjelentésű, szándékosan használja ezeket az elemeket (vö. még *stylist, talkshow, perszonális asszisztens* stb.).

Komplex módon értékelhetők azok a metaforikus kódváltások, amelyek számos esetben az írott nyelvben fordulnak elő. Pl.:

„Mindkét helyen *outsider* maradtam” (Magyar Szó, 2012. ápr.) – Címben fordult elő ez az angol elem, mely rendkívül gyakori és kedvelt fordulata a vajdasági magyar értelmiségiek nyelvhasználatának. Előfordul, hogy a vendégnyelvi elem megértéséhez, metaforikus recepciójához kissé szélesebb szövegkörnyezet áttekintése szükséges. Az alábbi példában az *itt* és az *ott* oppozíciójában nyer értelmet az angol nyelvből átvett szerkezet: „... nálunk ilyen törvényeket hoznak a politikusok. Amerikában más a helyzet. Ott a *private property* szent és sérthetetlen. Aki megsérti, arra lehet löni is” (Becsei Mozaik, 2011. okt.).

„Most mégis egy sóhajféle szakadt fel belőlem: hát ide jutottunk, *druzse Tito?*” (Magyar Szó, 2012. júl.) Összetett funkcióban lelhető fel itt az immár fonetikus átírású vendégnyelvi betét, egy retorikai jellegű megszólítás, ami a nosztalgia, a történelmi múlt konnotációját is magában hordozza.

A kettős nyelvi identitás kifejezése

A nyelvi identitás mint írói eljárás, szerzői stratégia gyakori a vajdasági magyar szerzők műveiben. A zárt *ë*-zés identitásközvetítő szerepe gyakran kerül előtérbe a vajdasági léttérben, szerzőnként eltérő kontextussal és attitűddel; ám kétségtelen, hogy ez a régió nyelvi lokalizálásának az egyik csomópontja, felismerhető jegye. Van, akinek az *ë*-zés stigma, van, akinek a számára az otthon hangzása. Mérey Katalin egy történetet ígér *A dunai csuka dicsérete* című kisprózadarabjában: „Abban a mesében benne leszek én a reményeim-mel, hitemmel és bizodalammal, benne lesznek a szavaim és a zárt *ë*-im...” (132). A *mi* és az *ők* szembeállítás lépten-nyomon kitapintható nála: „mi itt tudjuk, mi a bogyófa” (96); „a mi akácfánkat a nagymama ákácnak mondta” (96); „Azóta már megtanultam, hogy a paprac magyarul cickafark, de mi papracteát ittunk” (114).

A „mi” és az „ők” kódja érvényesül Majoros *Meghalni Vukovárnál* című könyvében is, ahol mindössze egyetlen hang példáján mutatja be a vajdasági és az anyaországi magyar nyelvváltozatnak –, az „itteninek és az odaátinak” a különbségét: „Mi legyen velünk?, kérdezi Vína. Semmi, mondom, ne legyen semmi. Elegem van a *drógás* trükkjeidből. Soha nem voltak trükkjeim, és most sincsenek. Egyébként pedig nem *drógás*, hanem *drogos*. Nálunk úgy mondják, *drógás*. Lehet. De ez itt Budapest” (147–148).

A következő példában egy régebbi és egy újabb keletű minősítés kerül egymás mellé, fokozva ezzel a beszédhelyzet pejoratív tartalmát:

AK: Annak idején „jűgók” voltunk, mostanában „csak” leszerbeznak bennünket (Magyar Szó, 2013. ápr.).

Stílus- vagy regiszterváltás

A nyelvváltozatok közötti váltást legjobban a stílusok és regiszterek váltása mutatja (vö. KISS 1995; 74). A média nyelvében gyakran, de a köznyelvet igénylő tudományos előadások, interjúk szövegében is előfordul az inadekvát nyelvváltozat használata.

AK: Nem, ez így bonyolult, nem fér bele egy egyperces „bejáccásba” (Magyar Szó, 2013. ápr.). Stíluskontrasztnak is felfogható az a helyzet, amikor a politikai téma komolysága szembekerül a kifejezésmód könnyedségével, amit a szerző az ejtés szerinti írásmóddal jelez.

Nyelvközi kódváltás esetében a beszélő azért vált kódot, mert bizonyos vendégnyelvi elemet kifejezőbbnek, szimpatikusabbnak tart, vagy az adatköz-

lő fel akarja hívni valamire a figyelmet, valamit ki akar hangsúlyozni, és úgy gondolja, hogy a szerb kifejezéssel nagyobb hatást ér el. Pl.

AK: Láttad, micsoda *stiklában* ment az a csaj az utcán? [magas sarkú cipő]

Játék a nyelvvel

A vajdasági prózában számos helyen találkozunk a kódváltás játékos alkalmazásával. Balázs Attila *Kinek Észak, kinek Dél* című könyvében fontos és gyakori a nevek variálása, az alakváltozatok ismeretének hivalkodó sorjázása: „Josip Jelacsics, Jellacsics, Jelasics, Jelachich...” (132). Ez a felsorolás önfelelt játékba megy át: „hajdanán Peturwaradot, Péterváradot v. Petrovaradint védő vitez...” (42). Ez a névalak-kombinálás nem létező formákat is eredményez: a Kamanc ~ Katmonc ~ Kamenica sor esetében a *Katmonc* a szerző által kreált szóalak. Emellett természetesen a média nyelvében is fellelhető ez a típus; pl. a Magyar Szó egyik címében: „Éccakára bégyühet a kutya!”, a szerző a *bé-* igekötővel jelzi székely tájnyelvi kötődését, ugyanakkor az *éjszaka* fonetikus átírásával és a *gyühet* igeformával utal a vajdasági magyar olvasó/ beszélő lokális identitására is.

Komplex funkciós szöveghely

Többféle funkció érvényesül az alábbi interjúrészlet szövegének azonnyelvi és nyelvközi kódváltásaiban:

TM: Mit gondolsz, miért nehéz a csantavéri diákoknak elsajátítani a szerbet?

AK: Hát azért, mert *ű* az iskolában hallja a szerbet, mert a többi az mind magyarul történik. Tehát *főcsapja* a tévét, *ű* nem fogja nézni az Újvidéki Tévének a szerb adását vagy a nem tudom milyen rajzfilmet, a *Sunderbob Kockalonét*, hanem *ű* nézi majd az RTL Klubon ezt a hülye valóságsókat meg ilyesmiket. [SpongyaBob Kockanadrág] Az interjú egy balansz kétnyelvű szerb nyelv szakos tanárral készült. Ebben a részletben a kétnyelvű beszélő regionális nyelvi elemeket is vegyít a beszédébe, emellett a rajzfilmhősnek a szerb megfelelőjét emeli be a szövegébe. A lokális identitás kifejezése mellett a kódváltás hiánykítő és azonosító, hitelesítő funkciója is megjelenik.

Összegzés

A kódváltás indítékait, funkcióit csak a beszédhelyzet komplex vizsgálatán után lehet meghatározni. Mindezek változatos képet mutatnak: leggyakoribb közöttük a nyelvi hiány kitöltése, ami – eltérő arányú előfordulással – a nyelvhasználók minden rétegére érvényes. Az egyes funkciók megkülönböztetése, elkülönítése esetenként nehézségekbe ütközik; ugyanakkor összetett szerepekörök is felfedezhetők, amikor több funkció sűrűsödik egyetlen kódváltás-típusba; ilyen például az idézetszerű kódváltás, amellyel más célt is el szeretne érni a beszélő: elhatárolódást, távolságtartást, ugyanakkor az idézés az azonosítást is szolgálhatja.

Irodalom

- CSERNICKSKÓ István szerk. (2010): *Megtart a szó*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság–Hodinka Antal Intézet, Budapest–Beregszász
- GIDDENS, Anthony (2000): *Szociológia*. Osiris Kiadó, Bp.
- KISS Jenő (1995): *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- LANSTYÁK István (2006): *Nyelvből nyelvbe*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony
- LINTNER Anita (2005): *Kódváltás a két világháború közti (cseh)szlovákiai magyar sajtó nyelvében*. = *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*. Szerk. Lanstyák István és Menyhárt József. Kalligram Kiadó, Pozsony, 31–64.
- NÉMETH Andrea (2002): *A kódváltás pragmatikai kérdései egy kétnyelvű közösségben*. = *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Szerk. Lanstyák István és Simon Szabolcs. Kalligram Kiadó, Pozsony, <http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2009/Tanulmanyok_a_ketnyelvusegrol/pages/008_nemeth.htm> (2014. ápr. 21.)
- PALLAG Edina (2009): „Merr ahogy én tanultam magyar az olyan olyan olyan konyhamagyar.” *Kódváltások egy egyetemista férfi nyelvhasználatában*. = *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 116–145.
- PÉNTEK János (2004): *Anyanyelv és oktatás*. <<http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=1715>> (2014. máj. 8.)
- RAJSLI Ilona (2011): *Kódváltás a vajdasági magyarok nyelvhasználatában*. *Hungarológiai Közlemények*, 4. 108–120.
- RAJSLI Ilona (2013): *A kódváltás iránti viszonyulás vizsgálata a vajdasági magyar fiatalok körében*. *Hungarológiai Közlemények*, 3. 13–32.

FUNCTIONS OF CODE-SWITCHING IN THE COMMUNICATION OF HUNGARIANS IN VOJVODINA

When communicating, bilingual and diglossic speakers switch codes in numerous situations and for various reasons. This time we define the functions of code-switching in the corpus of the material we obtained during our researches. For this we need to view the contextual examination of the place of code-switching, the matrix language background and the embedded language together as a unit. In the language use of the Hungarian speaking language community in Vojvodina code-switching is most often in the function of filling in language gaps due to lack of knowledge, furthermore, authentication, laying stress, stylistic effect or it may also be important to indicate identity. Due to the minority existence, the role of identification or clarification is also frequently necessary, but it can also occur as an issue of prestige, it can express solidarity, belonging to a group or register switching. In written language, code-switching is often used with a metaphoric aim.

Keywords: sociolinguistics, code-switching, bilingualism, diglossia, Hungarians in Vojvodina, functions of code-switching.

FUNKCIJE PROMENE KODA U KOMUNIKACIJI MAĐARA U VOJVODINI

U komunikaciji bilingvalni i dvojezični govornici menjaju kodove u mnogo slučajeva i to iz raznovrsnih razloga. U korpusu izabranih tekstova definisane su funkcije promene koda. Za to je bila potrebna kontekstualna analiza tamo gde se desila promena koda, sagledavanje pozadine bazičnog jezika i preuzetog elementa koji čine celinu. U govornom jeziku vojvođanskih Mađara funkcija promene koda je najčešće dopuna zbog jezičkog deficita, zatim verifikacija, naglašavanje, stilski efekat ili obeležavanje identiteta. Položaj manjina često zahteva dodatnu identifikaciju i preciziranje, ali promena koda takođe označava prestiž, solidarnost, pripadanje zajednici ili promenu registra. U pisanom obliku tekst sa promenom koda često ima metaforički cilj.

Cljučne reči: sociolingvistika, promena koda, dvojezičnost, diglosija, Mađari u Vojvodini, funkcije promene koda.

LÁNCZ IRÉN

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
lancz@nscable.net

A DIALÓGUSOK SZERVEZŐDÉSE VAJDASÁGI KORTÁRS MAGYAR DRÁMÁKBAN¹

The Structuring of Dialogues in
Contemporary Hungarian Plays in Vojvodina

Organizovanje dijaloga u savremenim mađarskim
dramama u Vojvodini

A tanulmány bemutatja a dialógusok szerkezeti jellemzőit a vajdasági kortárs magyar drámákban. Az elemzés anyagaként *A feledés emlékezete* című kötetben megjelent versenydrámák szolgálnak. A drámai dialógusok elemzésének tárgya a fordulók felépítése és szekvenciákká szerveződésük, a beszélőváltás és a témaváltás. A kognitív szövegmagyarázat értelmezése szerint a párbeszéd értelemszerkezeti és szövegszerkezeti forma, melynek alakulását több tényező határozza meg. Mint ahogyan a hétköznapi beszélgetésekben is megfigyelhető, a drámaszövegek dialógusai szerveződésének is többféle módja lehetséges, és lehetnek két vagy több fordulóból állók, a beszélgetésben résztvevők egy-egy megszólalása között szorosabb vagy lazább kapcsolat léteztül. A többszereplős szituációban a megszólalók sorrendje kétféleképpen alakul, vagy önkiválasztás vagy külválasztás alakítja a dialógusokat. A szekvenciákat nemcsak a kérdés–válasz szervezi. A nyitó szekvenciát nem mindig követi zárószekvencia.

Kulcsszavak: dialógus, forduló, szekvencia, szomszédsági pár, beszélőváltás, témaváltás, nyitó és zárószekvencia, teljes ismétlődés, önkiválasztás, külválasztás.

1. A tanulmányban kortárs drámák alapján mutatom be a dialógusok szövegeinek főbb jellemzőit. Az elemzés anyaga *A feledés emlékezete*. Tizenöt kortárs

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú projektumának keretében készült.

magyar versenydráma című kötetben megjelent szövegtörzset. Elemzem a drámák párbeszédeinek szerkezeti jellemzőit, a fordulók szekvenciákká szerveződését, valamint a beszélő- és a témaváltást, és kitérek a drámaszövegeknek mint kommunikátumoknak a kommunikációs közegére is.

Az elemzés elméleti alapja a funkcionális (holista) kognitív nyelvészet, emellett támaszkodtam a konverzációelemzésre is.

1.1. A nyelvészeti konverzációelemzés az etnometodológiai konverzációelemzés egyik irányzata, mely arra helyezi a hangsúlyt, hogy mit mondanak a kommunikációban résztvevők, és amit mondanak, azt milyen szabályszerűségek alkalmazásával teszik. A szabályok vizsgálata során a kutatások feltárták azokat az univerzális tulajdonságokat, melyek minden beszélgetés jellemző vonásaiként megjelennek. A jellegzetességeket Boronkai Dóra Deppermann nyomán a következőképpen foglalta össze: a beszélgetések a partnerek aktív alkotótevékenysége során keletkeznek, annak eredményei; olyan időben zajló események, melyek a partnerek aktivitásának egymásutánosságában jönnek létre; a felek interaktív tevékenységének eredményei; a partnerek tipikus, kulturálisan elfogadott módszereket használnak a beszélgetés szervezésében, és a beszélgetés egyéni és közös célokat követ, s ezek eléréséhez problémákat old meg (BORONKAI 2008; 27).

A dialógusok elemzésének középpontjában a lokális struktúra elemzése áll, azaz az, hogy mi jellemzi a beszélőváltás mechanizmusát és a szekvenciális rendezettséget.

A beszélgetés alapegységei a fordulók. A forduló a beszélő egy megnyilatkozása, a beszélő által elmondott szöveg.

A beszélőváltás az élőbeszédben nem előre meghatározott helyen történik, hanem az alkalmas pillanatban. Ettől különbözik a drámaszöveg, a tervezett szöveg fordulójának szerveződése. A tervezett dialógusokban a szerző által megtervezett rendben követik egymást a fordulók. Sokszor a kérdések és válaszok váltakozásával szerveződik a szöveg világa, és „a szekvenciális rendezettség elsősorban ennek köszönhető” (BORONKAI 2008; 29). A dialógusok fordulójának szerveződése azonban más módon is alakul, sok esetben közlések kapcsolódnak egymáshoz, amelyek között szorosabb vagy lazább a kapcsolat.

A fordulók szekvenciákban, szomszédsági párokban kapcsolódnak össze (a szakirodalomban használatban van a párszekvencia elnevezés is). „A beszéd szekvencia két egymást követő és egymással összefüggő megnyilatkozás kapcsolata, mely bizonyos modell alapján követési rendszerességet mutat” (BORONKAI 2008; 29).

A szomszédsági párok a kérdés–válasz mellett még az üdvözlés–üdvözlés, az ajánlat–elfogadás/elutasítás, a kérés–teljesítés/tiltakozás/visszautasítás, a parancs–engedelmeskedés/tiltakozás/visszautasítás, a vád–beismerés/tagadás/védekezés, bók–elfogadás/visszautasítás.

Schegloff és Sacks (1973; 312–324) a következőképpen foglalta össze a szomszédsági párok legfontosabb jellemzőit: egymás után következnek, különböző beszélőtől származnak, sorrendjük meghatározott, és egy adott nyitó rész egy meghatározott zárószekvenciát kíván meg maga után.

A beszélő nyitó szekvenciájára a partner zárószekvenciával reagál. Ez nemcsak a privát beszélgetésekben figyelhető meg, hanem a tervezett dialógusokban is. A nyitó szekvencia azonban nemcsak a szomszédsági pár nyitó fordulója lehet, hanem bármilyen megnyilatkozás. Ezért kérdéses lehet az elemzés során az összetartozó fordulóknak szomszédsági párokként történő megnevezése.

Grice együttműködési elvének egyik maximája a relevancia maxima. Ennek értelmében a nyitó szekvencia nem ismétlődhet meg a beszédpartnerek reagálásában, a felelet nem ismételheti meg a közös tudást, hanem valami újat kell hozzátennie a beszélgetéshez. E maxima értelmében a kommunikációs folyamatban résztvevők megnyilatkozása akkor releváns, ha nem térnek el a nyitó szekvencia témájától. Az elvárás az, hogy új információt tegyenek a beszélgetéshez. Grice rendszere szerint tehát ha a beszélgetés résztvevői megismétlik a nyitó fordulót, vagy másról kezdenek beszélni, nem tartják magukat a relevancia maximához. Pedig ez gyakran előfordul a párbeszédekben, az élőbeszédben is és a tervezett szépirodalmi szövegekben is.

Langleben párbeszédleírása és párbeszédjellemezése azonban erre is tekintettel van. A szerző a dialógus alapegységének nem az egy beszélőtől származó fordulót, hanem a replikát tartja, a dialógus szerkezeti felépítésében pedig a replikák időbeli egymásutániségára helyezi a hangsúlyt. A párbeszédet olyan szövegnek tartja, amely egymást váltó folyamatos részek egymásra következőeként határozható meg. Az első replikát ingernek (replikastimulus, Rstim), a másodikat válasznak (replikareakció, Rresp) nevezi, mely a résztvevők értelmezési folyamataiban visszafelé hatva alakítja ki, gyakran módosítja az első replika jelentését. Ebben a felfogásban nem szomszédsági párokkal, hanem láncszerűen egymásba fonódó replikák sorozatával találkozhatunk, melyben a válaszreplika gyakran a következő egység ingerreplikája is egyben. Ennek legalapvetőbb módoszatai a következők: teljes ismétlődés, részleges ismétlés, a befejező rész ismétlése, osztódás: az összekötő rész eleje az első válaszreplikában, vége a második ingerreplikában található, az összekötő rész nem köthető

egyik replikához sem, megszakított lánc: nem tartozik össze az egymást követő inger és válasz, teljes megszakadás: semmiféle kapcsolat nincs a replikák között (BORONKAI 2008; 53–54).

Ez a rendszer tehát a replikák szerveződésének olyan módját is számba veszi, mely jobban tükrözi mind az élőbeszéd, mind a drámai beszéd alakulását, melyben szintén sokszor jelen van a teljes vagy részleges ismétlés is, és gyakran megfigyelhető az is, hogy a replikák között nincs szoros kapcsolat.

1.2. A kognitív szempontú dialóguskutatás témái a nézőponton belüli kiindulópont-változás, a tér- és időviszonyok változása, a szövegfókusz és szövegtopik megoszlása és a fogalmi sémák diskurzusszervező szerepe. Az elemzés során ezek közül a tér- és időviszonyokat veszem figyelembe.

„A kognitív nyelvészeti szövegmagyarázat dialógus-felfogása szerint a párbeszéd olyan értelemszerkezeti és szövegszerkezeti forma, melynek résztvevői egymás után, egymást felváltva beszélnek, és az általuk létrehozott fordulók a különböző szinteken ható szövegjellemzők alapján szoros összefüggésben állnak” (BORONKAI 2008; 62). A beszélő fordulóját sok tényező határozza meg: a beszélő szándéka, a beszédhelyzet, a kontextus és a megelőző forduló szerkezete és tartalma. A fordulók szerveződése alakítja ki a teljes párbeszéd értelemszerkezetét. „A párbeszéd tehát nem mondatok vagy megnyilatkozások egymástutánja, hanem sajátos struktúrájú, kompozíciójú szövegegység, melyet nem lehet elemei statikus összességének tekinteni, mert összetevői kölcsönösen hatnak egymásra a közlő és a befogadó értelemadási folyamataiban. Megalkotásában szekvenciális és rekurzív műveletek váltakozásával jön létre az elmebeli reprezentáció nyelvi reprezentációvá alakítása, majd a befogadói oldalról ennek műveleti feldolgozása során a szöveg értelemszerkezetének kialakítása” (BORONKAI 2008; 62–63).

A kognitív szemlélet szerint „a nyelvi szövegek mint kommunikátumok mindig valamilyen összetett rendszerben jelennek meg” (TOLCSVAI NAGY 2001; 86). A rendszer és a szöveg közötti viszony jellemzője, hogy a szöveg egy meghatározott tér-idő rendszer eleme, emberi cselekvés folyamata és eredménye, valamint más események, tevékenységek sorában jelenik meg (TOLCSVAI NAGY 2001; 86).

2. A dráma szövege a szerzői instrukciókból, a nevekből és a hozzájuk rendelt dialógusokból áll. A drámát meghatározó fogalom a szituáció is. „Ez a kezdeti viszonyrendszer a Nevek által elmondott Dialógusok egymásra vonatkoztatott jelentéshálózatát jelölő fogalom, amely a drámák elején létesül (BÉCSY 2000; 455). A jelentéshálózatokat Bécsy életjelenségeknek és élettartamoknak neve-

zi, és hangsúlyozza, hogy a dráma cselekménye ezt, a szituációban megjelenő életjelenséget tükrözi.

A drámai mű kettős természetű. A szerző a szereplőkön keresztül beszél. A drámai dialógusok idő- és térrendszerére is jellemző ez a kettősség, hiszen a szereplők az „itt” és „most” viszonylatában nyilvánulnak meg, ez azonban csak a mű világának másodlagos közege (BÉCSY 1984; 211–224).

A beszélők szövegeikkel egy világot reprezentálnak, a szöveg pedig mentális modellként értelmezhető. A szövegvilág szövegen kívüli és szövegbeli tényezőkből épül fel. Szövegen kívüli tényező a beszédhelyzet, a kommunikátorok cselekvése, a kontextus, valamint a tudás, mely lehetővé teszi „a szöveg beszédhelyzettől független értelmi összetevőinek létrehozását és megértését” (TOLCSVAI NAGY 2001; 78). Ezek az összetevők alkotják a szöveg kommunikációs közeget. A beszédhelyzet „*modellálja beszélő és hallgató kapcsolatát*”, „*tér- és időkontinuumban kijelölt tartomány*”, a beszédhelyzetet „*a résztvevők szociológiai és kulturális helyzete és az e helyzetekből eredő viszonyok rendszere adja*” (TOLCSVAI NAGY 2001; 69). A kontextus egyértelművé teszi a mondatok (a drámában a dialógusok fordulóinak) jelentését.

A drámai dialógusok tervezettek. A tervezett drámai és a tervezetlen párbeszédnek különböznek egymástól, de a tervezettek követik az élőbeszéd jellegzetességeit.

3. Az elemzett drámák sajátos kommunikációs közegben születtek meg 2001 és 2005 között az Újvidéki Színház drámaíróversenyén – egy nap alatt. A meghívott szerzők a színház helyiségeiben meghatározott idő alatt írták meg a drámát. A dráma témája a versenyen nincs meghatározva, de szerepelnie kell benne annak az újságcímnek, amelyet az aznapi Magyar Szóból kiválasztott címek közül egy kalapból húznak ki. A kihúzott cikkcím egyúttal a drámák címe is. A drámákat a következő napon mutatták be a vajdasági magyar színházak színészeinek közreműködésével – az ugyancsak meghívott rendezők rendezésében. Tehát a színre vitt drámáknak voltak valódi befogadói és szövegértelmezői.

A továbbiakban a következő drámákból idézek: Beszédes István: *Még föl lehet kapaszkodni... avagy kecske a forró bádogtetőn*; Beszédes István: *A szereposztás marad*; Kontra Ferenc: *Még föl lehet kapaszkodni... Buszfölvonásos*; Szabó Palócz Attila: *Még föl lehet kapaszkodni...*; Balázs Attila: *Szem, ha szakad (avagy: szereti ön a Ladikot?)*; Gobby Fehér Gyula: *Egy zacskó savanyú cukor, avagy Az emlékezet feledése*; Brestyánszki B. Rozália: *Amikor ismét ráharapnak*; Gyarmati Kata: *Felhőtánc*; Jódal Rózsa: *Vízben*; Danyi Zoltán:

A szereposztás marad; Aaron Blumm: Abbahagyni az álszenteskedést – falusi játék három színben; Pressburger Csaba-Saul: Abbahagyni az álszenteskedést – lift 3,5 felvonásban és 2,5 leeresztésben; Szerbhorváth György: A hírcsinálók, avagy hagyjuk abba az álszenteskedést.

3.1. A drámaszövegek beszédhelyzetének összetevői a hely és az idő. A drámák cselekménye meghatározott helyen játszódik. E helyszíneket a szerzői utasítások tartalmazzák.

„Kettéoszló irodahelyiség. A bal oldaliban két íróasztal, fiókos szekrény. A falon Európa térképe. A jobb oldaliban egy íróasztal, rajta írógép, a falon hatalmas fotó. Amelyen búzamező hullámszik” (Gobby Fehér; 97). „Történik: Egy kis faluban, valahol...” (Gyarmati; 153). „Középkori kocsmá” (Verebes; 239). „– falusi játék három színben –” (Aaron Blumm, 263). „A helyszín lift” (Pressburger; 279), „Az állandó helyszín egy közepes nagyságú (kb. három négyzetméter alapterületű, maximum 6 normál méretű és súlyú személyt elbíró), közepesen lepattant (itt-ott egy-egy firkával dekorált) lift” (Pressburger; 283). „HELYSZÍN: a színház igazgatójának szobája” (Szerbhorváth; 307).

Vannak olyan szövegek is a kötetben, melyek helyszíne nincs meghatározva: „...egy olyan hely, amely időről időre vízzel telítődik meg” (Jódal; 173). Danyi Zoltán drámájában nincs utalás a történés helyére, de van utasítás arra a környezetre, ahol a szereplő tartózkodik: „Egy férfi a padon fekszik. [...] A színpad másik oldalán egy félmeztelen férfi ül felhúzott térdekkel” (219).

A szituáció tartozéka az idő is: a történés idejére explicite nem utalnak a szerzők, de van kivétel is, mint Verebes Ernő drámájában („Középkori kocsmá”, 239). Implicite azonban maguk a történetek utalhatnak az időre. Mint az utószó szerzője (aki egyben a kötet szerkesztője) is megállapítja: „a könnyen kitapintható (vajdasági) jelen idejű közéletiség” fűzi egybe a drámaszövegeket (SINKOVICS 2006; 325).

A hely a konkrét környezetet jelenti, és jelöli a dráma cselekvésének jellegét vagy tartalmát. A környezet lehet épület, szoba vagy természeti tárgy. „A »földrajzi« hely tehát az időnek a kort jelölő rétegével van reflexiós viszonyban, s ekképp való helymegjelölés nem a térre, hanem a lezajló események jellegére, tartalmára vonatkozik” (BÉCSY 1984; 205). Bécsy értelmezésében a cselekményt az idő jobban meghatározza, mint a tér: „a drámában megjelenő idő mint a kor feszesebb, mint az a konkrét tér, ahol az »idő«, pontosabban a cselekmény megvalósul” (BÉCSY 1984; 205).

3.2. A drámai alak létét a mű szövege idézi fel, jellemüket az író formálja (vö. BÉCSY 1984; 170–172). A szereplők vagy pontosan meghatározott vagy

meg nem határozott helyen és pontosan nem meghatározott időben folytatnak dialógust, akik (tervezetten) befogadói, értelmezői egymás szövegeinek, és azokra reagálva hozzák létre és alakítják a drámaszövegek világát. „Az író olyanná teszi a drámai alakok beszédét, *mintha* valóban rendelkeznének valamiféle önálló döntés lehetőségével” (BÉCSY 1984; 172).

A szereplők megnevezésére is érdemes kitérnünk. Megnevezéseik változatosan alakulnak.

Íme néhány példa:

1. Van nevük (teljes nevük vagy keresztnévük):
  - a) Teljes névvel szerepelnek: Részeg Rozi (Beszédes), Álmosdi Hajnalka (Gyarmati),
  - b) csak vezetéknevük van: Kovács, Szavics (Gobby Fehér), Göncöl, Göncölné (Gyarmati),
  - c) keresztnévük van: Péter, Vera (Gobby Fehér), Eszter, Mohamed, Oszama (Szabó Palócz),
  - d) beceneven szerepelnek: Fufu, Karesz, Katica (Gobby Fehér), Sanyi, Gazsi (Brestyánszki B.).
2. Nemük szerint szerepelteti őket a szerző:
  - a) pusztán a nemet nevezi meg: A Férfi, Az Asszony (Kontra); Lány, Fiú (Gyarmati),
  - b) jelzőt kap a nemet jelölő szó: A szemüveges nő, A munkásköpenyes nő (Kontra); Egy zakós férfi, Egy félmeztelen férfi, Egy félszemű férfi (Danyi),
  - c) a nem megnevezéséhez számozás kapcsolódik: Férfi 1, Férfi 2, Nő 1, Nő 2 (Balázs), I. Nő, II. Nő – öt nő a szereplő; I. Férfi, II. Férfi – öt férfi így van megnevezve (Jódal); 1. Lány, 2. Lány, 1. Fiú (Gyarmati),
3. a státussal nevezi meg a szerző a szereplőt: A főnök (Danyi), Szolga (Gyarmati); Falusi Elöljáró (Aaron Blumm); Polgármester uram (Beszédes),
4. egyéb névadási módok:
  - a) rokonsági elnevezés (névvel vagy név nélkül): Mama (Beszédes); Tamás tata, Terka mama (Aaron Blumm); Apa, Anya, Anyós (Brestyánszki B.),
  - b) állatnév (számozva): Első kecske, Második kecske (Beszédes),
  - c) köznévi (számozással): Első utas, Második utas (Beszédes),

- d) köznévv, nem és státusz együtt: Walkman I., gimnazista fiú, Walkman II., gimnazista fiú (Kontra),
- e) foglalkozásnév: A Sofőr (Kontra); Takarítónő (Gobby Fehér); Korcsmáros (Verebes),
- f) viszonyra utaló név: Szomszédasszony (Gobby Fehér, Gyarmati),
- g) elvont főnév (nem jellemző névadás): Halál, Nulla (Beszédés).

A nevekhez kiegészítő megjegyzések kapcsolódhatnak, mint pl. Szabó Palócz drámájában: „Oszama, a hentes, inkognitóban író”, „Nnnya..., idős hölgy, semmi funkciója nincs, épp csak úgy van, hogy legyen”, „Dili-dagony, ösztöneibe burkolózó fruska”, „Eszter, a férfiruhába öltözött nő, titkos ügynök, álnéven Béla, de más neveken is ismert, gátlástalan, fékevesztett perszóna” (51). Gobby Fehér szereplői is (röviden) jellemezve vannak a szerzői utasításban. „Karez, az álnok barát”, „Vera, a régi szerelem”, „Kovács, aki párttag akar lenni”, „Takarítónő, aki követi”, „Szomszédasszony, a kíváncsi” (95). Brestyánszki B. mindegyik alak nevéhez fűz megjegyzést: Sanyi, aki bölcs és titokzatos valaki, Győző, aki szintén elvállalta a vezér szerepét. I. Elkínt, aki buta és bedől stb. (133).

A nevekből látható, hogy nincs mindegyik drámai alak egyedíve. Hogy van-e egyéniségük, az a drámaszövegből kikutatható. Az értelmezést azonban – a fenti néhány példából láthatjuk –, olykor megkönnyíti az író, mert a szerzői utasításban jelzi az alak tulajdonságát vagy éppen szándékát, mely kapcsolatba hozható jellembeli tulajdonságával.

Más-más módon alakul a szereplők nemek szerinti megoszlása, életkoruk nem határozható meg minden drámában egyértelműen, a közöttük levő viszony vagy már meg van határozva a szerzői utasításban, vagy értelmezhető lesz a szövegvilágban, azaz a dialógusok alapján kikövetkeztethető.

3.3. A dialógusok szerveződése. – A drámák beágyazott résztvevői (szereplői) között a drámákban többféle viszony van vagy létesül (rokonok, szomszédok, munkatársak stb., vagy alkalmi kapcsolat létesül közöttük egy-egy szituációban, pl. a vonaton, az autóbuszban vagy a liftben). Dialógusaik is sokfélék. Vannak valódi dialógusok és többszereplős jelenetek, melyekben valamennyien megszólalnak (de van kivétel is!). Ha többszereplős a jelenet, több szinten futhatnak a társalgások, és ezek esetében érdemes megvizsgálnunk, miként alakul a megszólalások rendje.

A beszélőváltásra jellemző formális jegy, hogy külválasztásról vagy önki-választásról van-e szó.

Külválasztásról akkor beszélünk, ha a több résztvevős társalgások esetén az egyik beszélő külső kiválasztással jelöli ki azt a személyt, akinek át kívánja adni a szót: valamelyik résztvevőhöz fordul, megszólítja, felszólítja, kérdez tőle valamit. Ha a következő beszélő magához ragadja a szót anélkül, hogy erre felkérnék vagy felszólítanak, önkiválasztásról beszélünk. Ilyenkor a beszélő-váltás nem a kérdés–válasz szomszédsági pár keretében következik be, hanem a következő résztvevő kérdés vagy felszólítás nélkül ragadja magához a szót.

Az elemzett drámákban is vannak két- és többszereplős társalgások. A társalgáselemzés szerint a kétszereplős beszélgetés a dialógus, ha több szereplő beszélget, polilógusról beszélünk (vö. BORONKAI 2009; 31–32).

A kétszereplős szituációkban a szerepek váltakoznak.

- (1) ELVESZETT: Ilyen gyönyörűt még nem is láttam. Mintha nem is járna, csak lebegne, mintha nem is lennének csontjai, puhák és fehérek a szavai.

LÁNY: Harap a barika, a felhő vére máris hull. Ne harapj rá barika, megeszed a felhőt. Húsa foszlik szerteszét éles fogaid nyomán (Gyarmati; 156).

- (2) PONGRÁC: Jó napot, jó napot! Hát így fogadják itt a kedves vendéget? FUFU (*erőt vesz magán*) Bocsásson meg... Valamin elgondolkoztam, Isten hozta, Pongrác úr! *Kezelnek*.

PONGRÁC: Inkább a lányom hozott. Olyan erőszakosan lépett fel, hogy kénytelen voltam rászáni ezt a délelőttöt, hadd lássam, mivel foglalkozik a Somogyi úr (Gobby Fehér; 106).

- (3) ZAKÓS: Úgy hallom, az idei nyáron az asszonyaink is rákaptak a horgászásra.

FÉLMEZTELEN: Igen, erről én is hallottam.

ZAKÓS: Folyóink, tavaink partján több nőt láttak pecabottal a kezében, mint férfit.

FÉLMEZTELEN: A férfiak, legalábbis én úgy tudom, azért járnak horgászni, hogy békésen üldögélve a vízparton, zavartalanul gyönyörködhesse a szépséges természetben (Danyi; 227).

- (4) FUFU: Alig találtam parkolóhelyet. Mindenki az üzemanyag árára panaszkodik, ennek ellenére mindenki kocsival jár a belvárosba, mintha a városi buszok nem közlekednének.

KARESZ: Helyes. Ne panaszkodj, neked éppen megfelel, ha olyan környezetben dolgozol, ahol nagy a forgalom.

FUFU: Miképpen felelne meg? Mondom, hogy nem találtam a közelben parkolóhelyet. Tíz percig gyalogoltam, mire ideértem.

KARESZ: Kitűnő. Nem én találtam ki, hogy biznizszen vagy, te mondtad leendő apósodnak, márpedig annál értékesebb az üzleted, minél forgalmasabb helyen van, igaz? (Gobby Fehér; 97.)

Az első dialógus kétfordulós és egyfokú. Az elemzett drámákra nem jellemző ez a szerveződési forma. A második dialógus háromfordulós, és nem folytatódik, kétfokú, de a másodikként megszólaló szereplő nem mond semmit a nyitó fordulóra. A másik két dialógus tovább folytatódik, tehát többfokúak, mert mindkét szereplő többször szólal meg, több forduló összekapcsolásából áll mindkét jelenet, a jelenetek végén azonban a második megszólaló nem reagál beszédpartnere megjegyzésére, tehát nyitott a dialógus.

Jellemző szerkesztésről van szó, mindegyik drámában több olyan dialógus van, melyek sokfokúak, és a nyitó fordulóra nincs „válasz”. A nyitó forduló persze nem kérdés, hanem tényközlés.

A többszereplős beszélgetésekben vagy önkiválasztás van, vagy valamilyen szereplő jelöli ki, hogy ki lesz a megszólaló, azaz magában a szövegben (diskurzusban) vannak olyan formai összetevők, melyekből látható, hogy maga a szereplő jelöli ki a következő megszólalót.

Jódal Rózsa drámájának legelején felváltva beszélnek a szereplők, néhányan többször is megszólalnak (III. nő, IV. nő, II férfi, IV nő, II. férfi, IV. nő stb.). Az első három megszólalónál önkijelölés van. Azt, hogy a IV. nő második fordulójában a II. férfihoz szól, annak megszólalásából tudjuk:

(5) IV. NŐ: Az ág, ha nem hajlik, akkor – roppan. Kis drágám.

II. FÉRFI: Kis drágád a nagymamám (Jódal; 174).

Ugyanez a női szereplő következő fordulójával is a férfihoz fordul, s ez egyértelmű a szerzői utasításból. A következő megszólaló az V., majd a II. nő, de tulajdonképpen a IV.-en kívül bármelyikük lehetne, aki bekapcsolódik a diskurzusba. Tehát a szövegvilágban önválasztás történik. A tervezett szövegben a szerző alakítja a rendet, a beszélő tehát nem következik egyenesen a szövegvilágból – végül is önkiválasztás alakítja a diskurzust. A folytatásban a szereplők kétfokú dialógusa következik, a két hosszabb fordulót két rövidebb követi. Az első szomszédsági pár kérdés–válasz szekvenciát is tartalmaz, a férfi első fordulója, melyben felszólítja a nőt, hogy válaszoljon, egy előző szereplő kérdéséhez kapcsolódik. De a férfi is kérdez. Kérdése rövid és zárt kérdés („Vagy nem mer megnyilatkozni?”), a nő felelete bizonytalanságot kifejező *Hát*.

De ezzel nem zárul le a forduló, fejtegetésében három kérdés is van, de ezekre mintha nem várna választ. A forduló zárómondata: „Küzdjön meg – mondjuk – értem” (Jódal; 175). A folytatás pedig:

II. FÉRFI: Magáért?!

II. NŐ és IV. NŐ (*tekintete ellenségesen összevillan*)

IV. NŐ: Miért ne? Ennél a tespedésnél – az is jobb. (Uo.)

A fenti dialógusban a „visszakérdezés” és az erre következő kérdés és megjegyzés szervezi a szövegrészt. Tehát nem mindig úgy szerveződik a párbeszéd, hogy a kérdést követi a válasz, bár sokszor a kérdés–válasz szomszédsági pár viszi előbbre a történést.

A kérdést megelőzheti valamilyen közlés:

(6) I. NŐ: (*I. Férfihez dől*) Olyan boldog vagyok!

I. FÉRFI: Boldog? Mitől? (Uo.)

I. NŐ: Hogy veled lehetek! Egyetlenem!

(7) 1. LÁNY: Miből van ez a kelme? Csillog-villog a napon!

2. LÁNY: És a hajad is csudaszép! Olajjá kenyed te ezt, vagy mive? Az enyim száraz kóró!

ÁLMOSDI HAJNALKA: Jaj, dehogy! Csak megmosod, és megszáritja azt a levegő!

1. LÁNY: És legényed... sok vót? Egy ilyen lánynak, mint te, tíz is akad minden ujjára!

ÁLMOSDI HAJNALKA: Nem volt nekem még soha senkim...

2. LÁNY: Nekünk má vót... Több is... (Gyarmati; 157).

A (7)-ben a szövegvilágból egyértelmű, hogy a két lány kérdése a harmadikhoz szól. Az első lány kérdésére következik a válasz, ez a két forduló szomszédsági párt alkot. A példából jól látható, hogy a fordulók egymásra épülnek, Álmosdi Hajnalka válaszára ugyanis a második lány megjegyzése következik.

A kérdésre azonban nincs mindig válasz, közéjük ékelődhet egy másik kérdés:

(8) FÉRFI 1: Ez már Topolya?

NŐ 1: Mi?

FÉRFI 1: Topolya?

A nő leveszi szemüvegét.

NŐ 1: Úgy látszik.

FÉRFI 1: Hm, szemüveggel jobban hasonlít a Ladikra.

NŐ 1: (*gyorsan vissza a szemüveget*) Kire?

FÉRFI 1: A legendás művésznőre (Balázs; 80).

Az idézet többfokú dialógus része, melyben a második forduló nem válasz, hanem kérdés. Azaz a szomszédsági pár második része nem közvetlenül követi az elsőt. A megismételt kérdést követi a felelet. A férfi harmadik fordulója megjegyzés, amelyre kérdéssel reagál a nő, ezt a kérdést mindjárt követi a válasz.

(9) ÁLMOSDI HAJNALKA: Jó napot kívánok mindenkinek! Nem tudják véletlenül, merre laknak Göncölék?

2. FIÚ: Az új lány... de gyönyörű...

1. FIÚ: Csodaszép...

3. FIÚ: De igen... Tudjuk. Már nagyon vártuk... Várják (Gyarmati; 156).

A (9)-ben sem követi mindjárt válasz a kérdést.

(10) FIÚ: Te lennél az?

ÁLMOSDI HAJNALKA: Neked szántak?

FIÚ: Enyém lesz?

ÁLMOSDI HAJNALKA: Lelkünk mindig egymás körül keringett, testünk folyton a másikat kereste, csak a te szavadra nyitott a fülem, szemem nem lát soha mást, tiéd a kezem.

FIÚ: És én elveszem (Gyarmati; 167).

A (10)-ben az első eldöntendő kérdést kérdés követi. A második zárt eldöntendő kérdésre nyitott kérdésre jellemző válasz következik.

Van példa arra is, hogy az, akihez a beszélő fordul, nem mond semmit:

(11) FÉLMEZTELEN: (*a félszeműhöz*) Elmesélhetem, hogy milyen fa volt az első, melyet ültettem? (*Nem kap választ a félszeműtől, így hát a zakóshoz fordulva folytatja.*) Azért szeretném elmesélni, mert nem gyümölcsfa volt, hanem tölgyfa (Danyi; 228).

A beszélőváltások vagy kérdések hatására következnek be, vagy egy szereplő megjegyzését, ténymegállapítását követi egy másik szereplő reagálása. Ezt a fenti példákban láthatjuk.

A szót akkor is átveheti a jelenetben jelen levő valamelyik szereplő, ha a beszélő elakad:

(12) V. NŐ: [...] A boldogságérzés belülről árad, belőlünk fakad... sokszor oktalanul, céltalanul, legtöbbször viszonzatlanul... de még így is... szép! Szép! És nyilván szerepe is van, lehet...

1. FÉRFI: Érzed? (Jódal; 176.)

(13) 3. FIÚ: Csak szípen sorjában, beszélj el rendjén mindent!

SZOLGA: Hát az ifiúr tanát tán valami lánykát...

1. LÁNY: Az nem lehet... Bolondokat beszélpsz... (Gyarmati; 166).

De a szolga szövege értelmezhető úgy is, hogy nem akad el, hanem a lány megszakítja, nem hagyja befejezni a mondatot. Ez is egyébként a beszélőváltás egyik módja. Így magyarázhatjuk a következőt is:

(14) LUKÁNÉ: [...] Régi káderek vagyunk, sok kenyeret ettünk az igazgató úrral...

TAKARÍTÓNŐ: Meg mást is (Gobby Fehér; 113).

A következő dialógusban a megszakított szereplő visszaveszi a szót:

(15) NŐ 1: Egy-kettő-háár...

FÉRFI 2: Uh...

NŐ 1: Négy! [...] (Balázs; 87).

A versenyrámákban vannak olyan részek, melyek talán az elakadást példázák. Csakhogy van, amikor a három ponttal befejezett fordulók teljes mondatként értelmezhetők, és mivel befejeződik egy gondolat, az írásjel még nem ad alapot arra, hogy az elakadással magyarázzuk a beszélőváltást. Pl.

(16) 1. FIÚ: De azért menjünk...

2. FIÚ: Menjünk... semmi keresnivalónk itt... (Gyarmati; 168).

A drámákban vannak olyan szövegrészek is, melyekben a fordulók csak igen lazán kapcsolódnak egymáshoz, formájukat tekintve az ilyen fordulók tulajdonképpen párhuzamos monológok (vö. SZEMES é. n.; 8).

Danyi Zoltán drámájában a két szereplő első fordulójának témája eltér egymástól, azaz a beszélőváltás témaváltással is jár: a zakós az akváriumról és a halakról beszél, a félmeztelen a fáról (amely felé indult, megnézte, majd hátat fordított neki) és a fa árnyékáról. Amikor ismét beszélni kezdenek, mindketten folytatják azt a témát, melyet elkezdtek, azzal, hogy a zakós egyik fordulójában általános érvényű megállapítást tesz, melyben a *hal* hasonlító mellékmondat: „Kisiklanak a dolgok az ember kezei közül, mint a halak...” A félmeztelen fordulója az idézett mondathoz ellentétként kapcsolódik: „Ennek a fának viszont pár év múlva szép árnyéka lesz! Jó esélye van rá” (Danyi; 221). De ez az ellentét nem jelenti a témák ellentétét. A továbbiakban mindkét szereplő még egyszer folytatja saját témáját, de rajtuk kívül más is részt vesz a diskurzusban. A két szereplő monológját megszakítja a három lány mondata, melyet hárman

mondanak. Mondatukban szerepel az *árnyék* szó, de ez nem elég ahhoz, hogy a hármuk által elmondott mondat kohezívvé váljon a félmeztelen szövegével:

(17) LÁNY 1: A következő években...

LÁNY 2: ... az árnyék világpiazi ára...

LÁNY 3: ... várhatóan az egekig emelkedik.

Ez nem jellemző formája a szövegszerkesztésnek.

A továbbiakban egy-egy szó ismétlődik a diskurzusban részvevők szövegében, ez az egyetlen kapcsolat közöttük, tematikájuk azonban eltér egymástól: az egyik fiú a lányokra azt mondja: „Tömni való libák, mi?” (Danyi; 222). A kérdésre a másik fiú nem válaszol. Viszont reagál a Zakós (variált ismétléssel): „Libamáj... Az régen volt...! Kedvencem a libamáj sült krumplival...” (Uo.) A következő fordulóban ismét említi a *halat*, az *akváriumot* és a *sült krumplit*: „A hálnak az akváriumban a helye... Sült krumplival a hal nem a kedvencem...” (Uo.) A félszemű rövid fordulójának második részéhez („De nem eszik forrón a kását!”) és korábbi fordulójához is variált ismétléssel kötődik a zakós szövege: „A kása nem az akváriumba való!...” (Uo.) Tehát egy explicit jelentéselemből alakul a további téma (vö. BORONKAI 2006; 80).

(18) NÉP VEZÉR: Mi hír a határban?

FALUSI ELŐLJÁRÓ: Gólyahír! (Aaron Blumm; 270.)

A fenti dialógusrészben is egy jelentéselem ismétlődik meg az egyszavas reagálásban, az összetett szó utótagjaként. A partner fordulója szellemes, játékos reagálás.

A lányok dialógusa is érdekesen alakul Danyi drámájában. A dialógus olyan, mint a kozmetikai tanácsadás és a készítmények használati utasítása:

(19) LÁNY 1: Ki ne szeretné, hogy bőre sokáig üde, fiatalos maradjon, hogy a fénye idősebb korban is őrizze frissességét?

LÁNY 2: Igen, ez minden nő számára fontos.

LÁNY 1: Márpedig ehhez az szükséges, hogy a bőrünk légcseréje ne szenvedjen kárt. Minden este meg kell tisztítani az arcbőrünket. És ez még nem elég, mert nemcsak minden este, de minden reggel is le kell tisztítanunk.

LÁNY 2: Minden áldott reggel! (Danyi; 224.)

A dialógus többfokú, kilencszer szólal meg mindkét szereplő, a második lány vagy helyesel, vagy tovább folytatja beszédpartnere fejtegetését. De meg is fordul a szerep, mert a második lány egyik hosszú fordulójában elmondottakat az első helyesli:

(20) LÁNY 2: [...] Ezt csak gyógyszertárakban lehet beszerezni, külön receptre.

LÁNY 1: Igen, csak külön receptre.

A második fordulóban megismétlődik a *külön receptre* szerkezet.

Van még egy olyan dialógus a drámában, melynek jellemzője, hogy a szereplők minden megszólalásukkor helyeslik az elhangzottakat:

(21) ZAKÓS: Úgy hallom, az idei nyáron az asszonyaink is rákaptak a horgászásra.

FÉLMEZTELEN: Igen, erről én is hallottam. [...]

FÉLMEZTELEN: [...] Szóval lényegében a nyugalom végett járnak horgászni a férfiak, azt hiszem.

ZAKÓS: Szerintem is. [...]

ZAKÓS: Úgy tudom, a női pecásokkal már más a helyzet!

FÉLMEZTELEN: Így van. [...] A nők esetében másról van szó. Ők egész egyszerűen főzni akarnak, és ehhez nekik hal kell.

ZAKÓS: Valóban, úgy tűnik, a nők azért pecáznak, mert halra van szükségük (Danyi; 227–228).

Van olyan dialógus is, melyben többször ugyanaz a szövege az egyik szereplőnek, azaz variált ismétléssel reagál beszédpartnere megnyilatkozására:

(22) FALUSI ELÖLJÁRÓ: Mit mondjak? Bűnös itt mindenki, amerre csak a szem ellát!

NÉP VEZÉR: Mindenki, kivéve engem.

FALUSI ELÖLJÁRÓ: A tegnapi esti tanácsülésen határozat született, melyben a polgárok beadványai alapján úgy döntöttünk, ezentúl mindenkinek abba kell hagynia az álszenteskedést.

NÉP VEZÉR: Mindenkinek, kivéve nekem.

FALUSI ELÖLJÁRÓ: (*zavartan*) De hát, Nép Vezér Úr, a határozat mindenkire vonatkozik!

NÉP VEZÉR: Persze. Mindenkire, kivéve énrám! (Aaron Blumm; 270.)

Az elemzett tervezett dialógusok szekvenciális rendezettsége tehát változatos, a szomszédsági párok közül a kérdés–válasz a leggyakoribb, de nemcsak ez szervezi a szöveget. A dialógusok fordulói terjedelmüket tekintve eltérnek egymástól, a fordulók általában sokfokúak, és közöttük sok a nyitott szerkezetű. A nyitó fordulók témájához szorosabban vagy lazábban kapcsolódnak a következő megszólalók fordulói. A dialógusok fordulói – a kivételektől eltekintve – továbbviszik a történetet, alakítják a témát. Bár különbség van a spontán és a

tervezett drámai beszélgetések szerveződése között, az elemzett drámák párbeszédeinek is vannak a spontán beszélgetések jellemzőit mutató tulajdonságai.

Drámaelméleti kérdés, hogy milyenek kell lennie a jó drámai párbeszédnek. A szövegírók, forgatókönyvírók bibliájának tekintett, *A drámaírás művészete* című, eredetileg drámaírók, színházi emberek számára készült könyv szerint „[e]gy színdarabban a párbeszéd a premissza² igazolásának, a karakterek bemutatásának és a konfliktus hordozásának legfőbb eszköze. Életbevágó, hogy a párbeszéd jó legyen. Hiszen a közönség számára ez a dráma legfeltűnőbb része”, „[c]sak az erősödő konfliktus hozhat létre jó párbeszédet”, „[a] párbeszédnek kell bemutatnia a karaktert”, „sejtetnie kell a közelgő eseményeket” stb. (EGRI 2008; 281–283). Ha értékelnünk kellene a párbeszédet, kiindulhatnánk az idézett megállapításokból.

Kiadás

SINKOVICS Péter szerk. (2006): A feledés emlékezete. Tizenöt kortárs magyar versenydráma. zEtna, Zenta

Irodalom

BÉCSY Tamás (1984): A dráma lételméletéről. Akadémiai Kiadó, Bp.

BÉCSY Tamás (2000): Ontológiai drámaelmületről – 2000-ben. Irodalomtörténet, 4. 451–476.

BORONKAI Dóra (2006): A dialógus mint különböző szövegek közötti párbeszéd. Magyar Nyelvőr, 1. 73–83.

BORONKAI Dóra (2008): A dialógus szövegtani jellemzői drámai művek és beszélt nyelvi társalgások alapján. <doktori.btk.elte.hu/boronkaidora/diss.pdf.> (2014. jan. 11.)

BORONKAI Dóra (2009): Bevezetés a társalgáselemzésbe. Ad Librum Kiadó, Bp.

EGRI Lajos (2008): A drámaírás művészete. Az emberi mozgatórugók kreatív értelmezésének alapjai. Vox Nova Produkció–Műgyetemi Kiadó, Bp.

SCHEGLOFF, E. A.–SACKS, H. (1973): Opening up Closings. Semiotica 8. 289–327.

SZEMES Péter (é. n.): A viszonyteremtés lehetőségei a drámában. <<http://www.c3.hu/~prophil/profi063/szemes.html>> (2014. ápr. 3.)

TOLCSVAINAGY Gábor (2001): A magyar nyelv szövegtana. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.

² A premissza előtétel, vitaalap. „Mások, főleg színházi emberek ugyanezt mondják, csak máshogy: téma, tétis, alapötlet, központi ötlet, cél, végcél, hajtóerő, tárgy, rendeltetés, terv, cselekmény, alapérzelem” (EGRI 2008; 2).

THE STRUCTURING OF DIALOGUES IN CONTEMPORARY HUNGARIAN PLAYS IN VOJVODINA

The study presents the characteristics of dialogue structures in contemporary Hungarian plays in Vojvodina. The analysis was done on the fifteen plays written for a competition, published in a volume under the title *A feledés emlékezete*. (*The Memory of Oblivion*). The subject of the analysis of the dramatic dialogues is the building up of the turn points and structuring them into sequences, turn taking and the changing of topics. According to cognitive textual interpretation, dialogues are meaning and text structure patterns, whose development is determined by several factors. Just as we can observe it in casual speech, dialogues in dramas can also be organized in several ways, and they can take two or more turns, and a closer or looser relation is established between the utterances of the participants in the dialogues. In situations involving several participants turn taking occurs in two ways: the dialogues develop either by self selection or turn assignment. Sequences are not generated only by questions and answers. An opening sequence is not always followed by a closing sequence.

Keywords: dialogue, turn, sequence, neighbouring pairs, turn taking, changing of topic, opening or closing sequence, overall repetition, self selection, turn assignment.

ORGANIZOVANJE DIJALOGA U SAVREMENIM MAĐARSKIM DRAMAMA U VOJVODINI

U radu se prikazuju karakteristike strukture dijaloga u savremenim vojvođanskim mađarskim dramama, koje su objavljene u knjizi *A feledés emlékezete*. Predmet analize su struktura reda (*turn*) i njihovo organizovanje u sekvence, razmena govornika i, povezano s tim, zamena teme. Po interpretaciji kognitivnog tumačenja teksta, dijalog je forma strukture razuma i strukture teksta, a nastajanje forme zavisi od više faktora. Kao što se može videti u svakodnevnom dijalogu, i način organizovanja dramskog dijaloga može da bude raznolik, može da se sastoji od dva reda ili više redova, između iskaza govornika može da postoji čvršća ili labavija veza. U situaciji u kojoj ima više govornika, njihov redosled nastaje na dva načina, dijaloge organizuje ili samoodređivanje ili spoljno određivanje. Parne sekvence nisu organizovane samo tako što odgovor sledi pitanje. Sekvence koje otvaraju dijalog ne slede uvek sekvence koje zatvaraju dijalog.

Ključne reči: dijalog, red (*turn*), sekvenca, povezani parovi, razmena govornika, razmena teme, sekvence koje otvaraju i zatvaraju dijalog, potpuno ponavljanje, samoodređivanje, spoljno određivanje.

KOVÁCS RÁCZ ELEONÓRA

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
kalic@tippnet.rs

IDENTITÁSJEGYEK ÉS NYELVJÁRÁSI ATTITÚD A
VAJDASÁGI MAGYAR AJKÚ
BÁNÁTI KISISKOLÁSOK KÖRÉBEN

Marks of Identity and Attitude towards Dialect among
Young Hungarian Schoolchildren in Banat, Vojvodina

Obeležja identiteta i jezički stav među banatskim đacima
mađarske nacionalnosti

Az anyanyelv az identitás egyik alappillére. Kisebbségi helyzetben az identitástudat és a nyelvmegtartás szoros kapcsolatban állnak. Ezért fontos nyelvjárásunkhoz való viszonyunk, értékítéleteink tanulmányozása. Minél pozitívabb ugyanis nyelvjárási attitűdünk, annál erősebb identitástudatunk. Az identitásjegyek nyelvjárásiattitűd-kutatásunkban az egyes települések nyelvjárásaira vonatkoznak, hiszen a szakirodalom ismeretes ténye, hogy a vajdasági magyarságnak – csakúgy, mint az erdélyi, a kárpátaljai vagy a felvidéki és más kisebbségben élő magyaroknak – lokális identitása van. Nyelvjárásiattitűd-kutatásunkból a bánáti általános iskolások nyelvjárási attitűdjére és lokális identitására vonatkozó eredményeinket közöljük. Tordán, Székelykevéén, Törökkanizsán és Törökbecsén nyilatkoztak a diákok a nyelvjárási attitűd kapcsán.

Kulcsszavak: identitás, lokális identitás, magyar kisebbség, nyelvjárási attitűd, presztízs, stigma, nyelvjárásvesztés, Bánát.

Bevezető

Minden kultúra sajátos viselkedésmintákat hordoz (GIDDENS 2000; 67). A szocializáció során ezeket a viselkedésmintákat, szerepeket sajátítjuk el társas

interakcióink alkalmával, és ezeket alkalmazzuk a mindennapokban, hogy saját pozíciónkat és mások társadalmi helyét megállapíthassuk, önazonosságunkat megélhessük és megfogalmazzhassuk (BARTHA 1999; 62). Az identitástudat azáltal él bennünk, hogy milyennek látjuk magunkat másokhoz viszonyítva, és mit gondolunk arról, hogy mások milyennek látnak minket (GREENFIELD 2009). Identitásunk, önazonosság-tudatunk tehát a szocializációnk során alakul ki azáltal, hogy elsajátítjuk annak a csoportnak, közösségnek a nyelvét, szokásait, hagyományait, szereprepertoárjait, attitűdjeit, normáit, melyben élünk, melyhez tartozunk, vagy tartozni szeretnénk (KOVÁCS RÁ CZ 2012; 36–37).

A kulturális mintákhoz, hagyományokhoz való ragaszkodásban nyilvánul meg leginkább a nemzeti identitástudat, melyhez erős emocionális töltés kapcsolódik (vö. GEREBEN 1999; 77–78), általa az egyén besorolja magát egy kategóriába, átéli a csoporthoz tartozás élményét, azonosul a csoporttagokkal (HIRES-LÁ SZLÓ 2011; 281). Kisebbségi helyzetben ez azonban bonyolultabb, mivel a kisebbségi nemzet szembesül a többség identitásjellemezőivel is, a két nemzet kulturális, identitásbeli különbségeivel. Ezért a kisebbségi nyelvi közösségek számára nemzeti identitásuk kialakítása és megőrzése csoportformáló erővel is bír (KOVÁCS RÁ CZ 2012; 37). Mivel az identitás egyik alappillére a gyermekkorban elsajátított anyanyelv vagy anyanyelvváltozat és a rá irányuló pozitív attitűd, ezért a nyelvnek és az ahhoz kapcsolódó attitűdnek identitásmegetartó ereje lehet (HIRES-LÁ SZLÓ 2011; 280).

A nyelvi attitűd egy nyelvhez vagy nyelvváltozathoz fűződő szubjektív vélemény, a beszélő nyelvi beállítottságát, a nyelvvel vagy nyelvváltozattal kapcsolatos pozitív vagy negatív jellegű vélekedését jelöli (KISS 1995; 135). „A kisebbségi csoportok nyelvi attitűdjei kialakulhatnak: saját nyelvükről, a többség nyelvéről, a kulturális pluralizmusról, a kétnyelvűségről, a nyelvi tisztaságról” (BORBÉLY 2001; 30), de az anyanyelven belül élő nyelvváltozatokról is (KOVÁCS RÁ CZ 2011; 11). Nyelvi beállítottságunkra, értékítéletünkre hatással van az is, hogy az adott nyelv vagy nyelvváltozat mekkora presztízsnek örvend, mekkora tekintélye, elismertsége van. Amennyiben a kisebbség nyelve rendelkezik valamilyen szintű presztízzsel, az anyanyelv attitűdjei is kedvezőek lesznek. Ugyanez jellemző a nyelvjárásokhoz fűződő attitűdre és a nyelvjárás presztízsére is (KOVÁCS RÁ CZ 2008).

Kisebbségi, illetve kétnyelvűségi helyzetben az identitással együtt jár az anyanyelvet megetartó hajlandóság is (KISS 2009; 16–18). Rancz Teréz kutatásainak eredményeképpen megállapította, hogy modern, információs társadalmunkban a kisebbségben élő magyarság identitásával kapcsolatban jelentős változásokat tapasztalhatunk (vö. RANCZ 2011). Az általa vizsgált kisebbségi

beszélőközösség identitására, azon belül pedig nyelvhasználatára, nyelvi attitűdjére kettősség volt jellemző. Egyrészt a vizsgált közösség erőteljes önazonosságát tapasztalta, mely védelemmel, őrzéssel, értékmentéssel, anyanyelvváltozatuk iránti pozitív attitűdjükkel párosult, másrészt a fiatal nemzedék lokális gyökértelenségével, más értékek általi identifikációjával találkozott. Mindezek következményeként pedig változást észlelt anyanyelvváltozatuk iránti attitűdjükkel kapcsolatban is. Ezt támasztják alá a vajdasági középiskolások körében elvégzett legújabb attitűdkutatások is: a magyar ajkú vajdasági fiatalok esetében anyanyelvváltozatukat illetően attitűdváltásról, ennek következményeként pedig nyelvjárásvesztésről beszélhetünk (vö. RAJSLI 2004).

A nyelvjárási attitűd és a lokális identitás kapcsolata a vajdasági magyar ajkú beszélőközösség vonatkozásában

Az identitás másik meghatározó eleme a szülőfalu vagy -város. A lokális kötődés az az érzelmi viszony, mely ahhoz a településhez való kötődést jelenti, ahol született az illető (HIRES-LÁSZLÓ 2011; 283). Kiss Jenő (vö. KISS 1996; 138–151) azt a következtetést vonja le, hogy azok viszonyulnak leginkább pozitívan egy adott település nyelvjárásához, akik tősgyökeres lakók. Előzetes kutatásokból tudjuk azt is (BINDORFFER 2007; GÁBRITY MOLNÁR 2008; LAZAR–MARINKOVIĆ 2003), hogy az országhatáron kívül élő magyarság elsősorban szülőföldjével és azzal a településsel azonosul, ahol született, vagy ahol hosszabb ideje él, a kisebbségben élő magyarságnak tehát lokális identitástudata van (SÁNDOR 2001; 87–95, DANCZI 2009; 71–80, LAKATOS 2005; 97–104, 2011; 274–279, LUKÁCS 2007). A lokális identitás egy nagyobb nemzeti csoporttól való elkülönülés, amely valamely sajátosság, többlettulajdonság révén alakul ki (MURÁNYI–SZOBOSZLAI 2000; 30).

A vajdasági magyarság lokális identitását támasztják alá az adatközlők azon megnyilatkozásai, amikor is vajdasági magyarként definiálják önmagukat, valamint az a tény is, hogy mindenekelőtt településük világával, mindennapi életük részét képező szokásaikkal és tárgyi környezetükkel tudnak azonosulni (MIRNICS–NACSA 2011; 31, BADIS 2008; GÁBRITY MOLNÁR 2008). Az utóbbi időben a vajdasági magyarság identitástudatában változás tapasztalható, az előző évtizedekhez képest sokkal tudatosabban viszonyulunk kultúrjavainkhoz, ezen belül pedig főként anyanyelvünkhöz, erősödő kultúrnemzeti összetartozás figyelhető meg (GÁBRITY MOLNÁR 2008).

Mindezek alapján szükségesnek éreztük a vajdasági bánáti általános iskolások 5. és 8. osztályaiban a nyelvjárás és a lokális identitás kapcsolatának

felmérését. Kiindulópontunk a nyelv és az identitás szoros kapcsolata volt, de a felmérés további, a nyelvjáráshasználatot befolyásoló attitűdökre is kitér, mint pl. a nyelvjárások presztízse, illetve rejtett presztízse, valamint stigmatizációja. Előző felméréseinkből tudjuk, hogy a vajdasági felnőtt magyar ajkú lakosság vonatkozásában a település beszélt magyar nyelve kielégíti a helyi kommunikációs igényeket, a beszélőközösség ezt a nyelvváltozatot ismeri és várja el a kommunikáció során, településük beszélt nyelvét nyelvi gazdagságként élük meg, továbbá ez a nyelvváltozat jelöli identitásukat, azaz a közösséghez való tartozást (KOVÁCS RÁ CZ 2012; 38). Mivel a nyelvjárás mind a vajdasági magyar ajkú felnőttek, mind pedig a gyermekek nagy hányadánál elsődleges anyanyelvváltozat, ezért vele azonosulnak a beszélők, valamint ezzel a nyelvváltozattal azonosítják a beszélőt mások, ezt a nyelvváltozatot használják leggyakrabban. A nyelvjárások tehát a közösségek összetartozásának és identitástudatának szimbólumai (KISS 2001; 47). Ezért nemcsak a nyelvjáráshoz fűződő véleményeket hoztuk összefüggésbe azzal a településsel, ahol adatközlőink élnek, azt is hangsúlyosnak találtuk felmérni, hogy a gyerekek találkoztak-e a településük nyelvjárásának negatív társadalmi megítélésével, azaz stigmatizáltságával. Ugyanakkor a kérdőívekben megjelenő tetszőleges válaszok lehetőséget adtak a megkérdezetteknek arra, hogy negatív viszonyulásukat is kifejezzék, hiszen a nyelvjárások iránti attitűd és ezen belül a stigmatizáció szoros összefüggésben áll az identitás, esetünkben a lokális identitás kérdésével. A gyermekkorban kialakuló és a későbbiekben folyton változó, módosuló identitástudatunk alakítja nyelvi attitűdünket.

Lokális identitás, nyelvjárás és nyelvi attitűd a vajdasági bánáti általános iskolások 5. és 8. osztályosai körében

Kutatásunk során a nyelvjárási attitűdök, a lokális identitás, valamint a nyelvjárás kapcsolatát tanulmányoztuk. Fontosnak tartottuk, hogy a nyelvjárás iránti attitűdöt összekapcsoljuk azzal a településsel, ahol a tanulók élnek. A lokális identitást úgy próbáltuk összefüggésbe hozni a nyelvjárási attitűddel, hogy kérdéseinket és a rájuk adandó válaszokat az egyes települések nyelvjárására vonatkoztattuk. Kutatásunkat négy bánáti település kisiskolásai körében végeztük el: Tordán, Székelykevé, Törökbecsén és Törökkanizsán.

A felmérés számadatait százalékarányos grafikonnal, valamint egytényezős varianciaanalízissel és kétmintás t-próbával elvégzett számítások alapján ismertetjük. Az utóbbiak a szignifikáns eltérések kimutatását illetően fontosak (I. KOVÁCS RÁ CZ 2011; 37–46).

A nyelvjárás körülírása, meghatározása

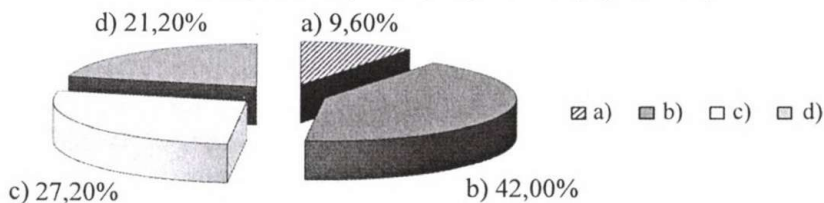
A tanulók lakóhelyük nyelvjárását definiálták az általunk megfogalmazott válaszlehetőségek alapján. A megkérdezettek arról nyilatkoztak, hogy mit gondolnak településük nyelvjárásának fogalmi jegyeiről. Zárt típusú kérdésünkben a következő válaszlehetőségeket foglalmaztuk meg:

- A nyelvjárás az a nyelv, amelyen írunk és olvasunk az iskolában. Ilyen szavaink pl.: zöld, szőlő, kell, szappan, föld, gyom.
- A nyelvjárás az a nyelv, amelyet a településen szinte mindannyian beszélünk, ezt tanultuk meg szüleinktől, nagyszüleinktől. Ezen a nyelven nem írunk és olvasunk, csak beszélünk. Ilyen szavaink pl. a zöd, szöllő, köll, szappany, föld, paré stb.
- A nyelvjárás az a nyelv, amelyet a legjobban ismerünk és szeretünk, mert megszoktuk, és ezt használjuk a leggyakrabban.
- A mi településünk nyelvjárása különbözik a más településeken beszélt magyar nyelvtől.

Mivel az adatközlők több választ is bekeretezhetek, a válaszok száma nem azonos az adatközlők számával.

Válaszok	a)	b)	c)	d)	Összesen
Teljes minta	24	105	68	53	250

Vélemények a település nyelvjárásáról (teljes minta)

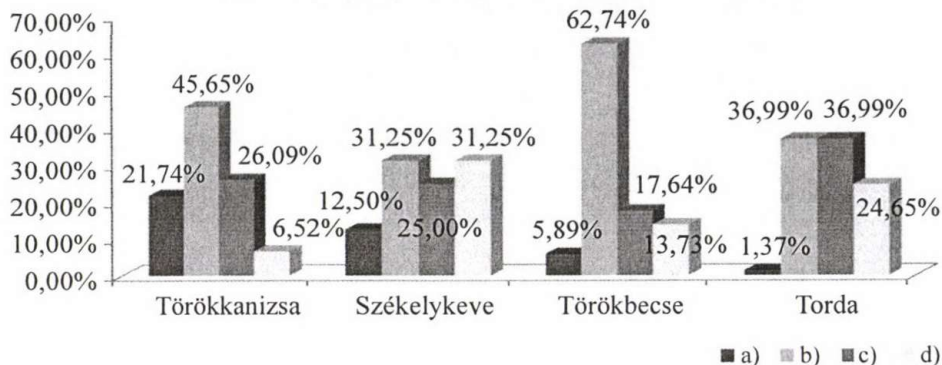
A tanulók válaszainak összesített adataiból láthatjuk, hogy legtöbben (42%) amellet döntöttek, hogy a település nyelvjárását szinte mindenki beszéli, és azt szüleiktől, nagyszüleiktől tanulták meg. 27,2%-uk a nyelvjárást akként határozta meg, hogy azt ismeri és szereti legjobban, mivel ezt szokta meg, és ezt használja a leggyakrabban. 21,2%-uk településük nyelvjárása és más települések nyelvváltozata között különbséget észlel. A téves információt közlő a) választ 9,6%-os arányban keretezték be. Az egytényezős varianciaanalí-

zis ($SzD_{\Sigma}=11,17638$) az a) és a b) válasz arányai, valamint a d) és a b) válasz arányai között mutat szignifikáns különbséget.

Az egyes települések vonatkozásában is megvizsgáltuk a kérdésre adott válaszokat.

Települések	a)	b)	c)	d)	Összesen
Törökkanizsa	10	21	12	3	46
Székelykeve	10	25	20	25	80
Törökbecse	3	32	9	7	51
Torda	1	27	27	18	73

Vélemények a település nyelvjárájáról (települések szerint)

A grafikonokról leolvasott eredmények alapján nyilvánvalóvá válik, hogy Törökkanizsán lényegesen magasabb arányban keretezték be a helytelenek mondható a) választ, mint a többi település diákjai. Legkevesebb százalékarányban a tordai kisdíákok nyilatkoztak tévesen. Az eredmények legkiemelkedőbb csoportja a törökbecsei b) választ megjelölő adatközlők.

Lakóhely és nyelvjárási attitűd

A nyelvjárási attitűd és a lokális identitás kapcsolatát azzal a településsel hoztuk összefüggésbe, ahol a tanulók élnek, mivel ezek a tényezők fontos aspektusai a Kárpát-medencei magyarság identitásjegyeinek. Második kérdésünk alkalmával részben a nyelvjáráshasználat gyakoriságára utaló attitűdök, valamint a külső, mások részéről érkező benyomásoknak az adatközlőkben történő

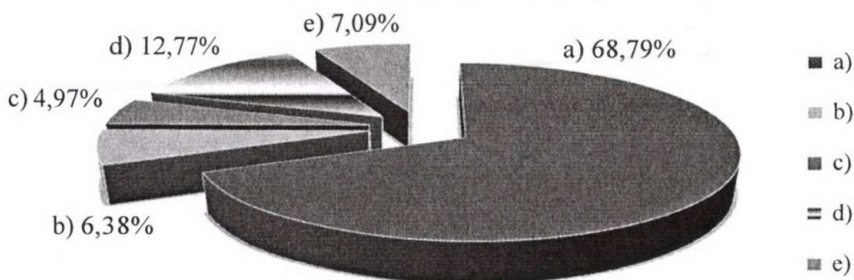
leképeződése alapján közelítettük meg e témakört. Zárt típusú kérdésünket és a lehetséges válaszokat a következőképpen fogalmaztuk meg:

Mi a véleményed lakóhelyed magyar nyelvjárásáról? Keretezd be azt a választ, amellyel egyetértesz!

- a) Nagyon szeretem, és nem szégyellem, társaságban is gyakran használom.
- b) Szeretem, de ritkán használom, mert félek, hogy elítélnek miattam.
- c) Nem érdekel a nyelvjárás.
- d) Nem tudom, nem foglalkozom ezzel a kérdéssel.
- e) Egyéb vélemény.

Válaszok	a)	b)	c)	d)	e)	Összesen
Teljes minta	97	9	7	18	10	141

A tanulók véleménye a nyelvjárásról (teljes minta)

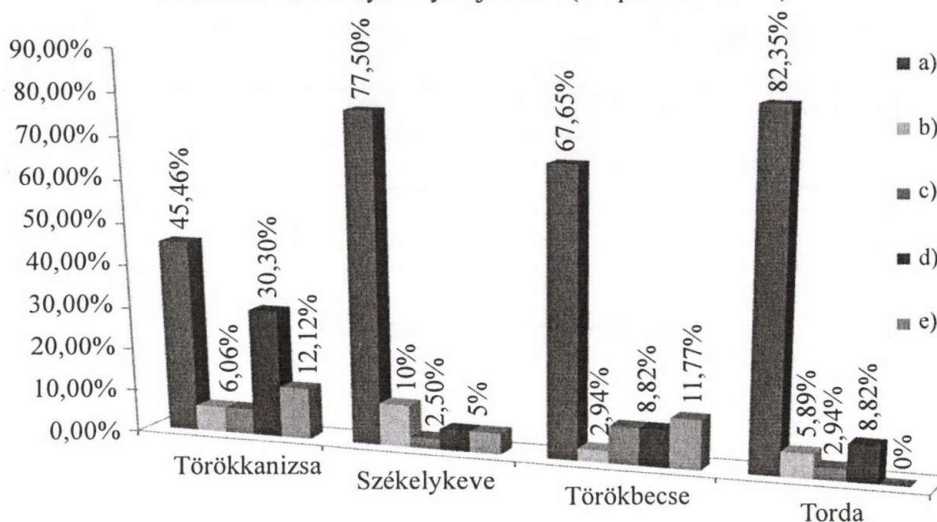

A bánáti kisiskolások legtömegesebben (68,79%) akként nyilatkoztak, hogy szeretik településük nyelvjárását, nem szégyellik, sőt gyakran használják. Az adatközlői érdektelenséget kifejező két válaszlehetőség (c) és d) válasz) eredményeit összesítve megállapíthatjuk, hogy több mint 17%-uk nyilatkozott valamilyen formában úgy, hogy nem érdekli őt a jelen téma. Ez a számarány véleményünk szerint magasnak mondható. 6,38%-uk elismeri, hogy szereti nyelvjárását, de attól való félelmének következtében, hogy nyelvjárási beszéde miatt gúny tárgyává válhat, ritkán használja azt. Az utóbbi adatközlők településük nyelvjárásának rejtett presztízséről vallottak. Az elvégzett egytényezős varianciaanalízis ($SzD_{\Sigma} = 4,998692$) jelentős különbséget mutat az a) választ megjelölő számarány és az összes többi válaszlehetőség számarányai között.

Az egyes települések vonatkozásában jelentős különbségeket észlelhetünk.

Települések	a)	b)	c)	d)	Összesen
Törökkanizsa	10	21	12	3	46
Székelykeve	10	25	20	25	80
Törökbecse	3	32	9	7	51
Torda	1	27	27	18	73

A tanulók véleménye a nyelvjárásról (települések szerint)

A válaszok települések szerinti eloszlásakor megfigyelhetjük, hogy Törökkanizsán – a többi településről beérkező adatokhoz képest – alacsony arányban számolnak be pozitív attitűdről településük nyelvjárásával kapcsolatban a diákok (csupán 45,46%). Ugyanitt kifejezetten magas azoknak az aránya, akiket nem foglalkoztat ez a kérdés, 36,36%-uk érdektelenséget mutat a téma kapcsán.

A nyelvjárás mások által történő negatív megítélése

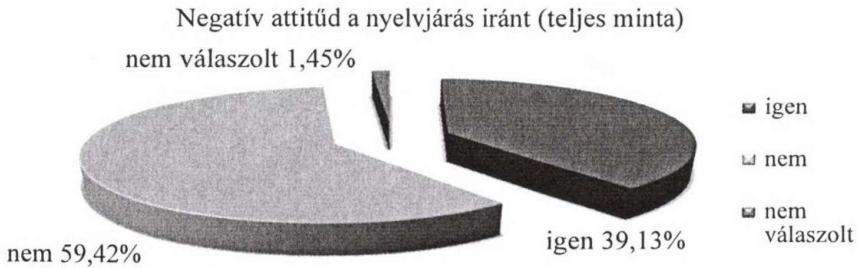
Kérdőívünk következő kérdése az előző kérdés b) válaszához kapcsolódik, annak kifejtése. A tanulók 6,38%-a nyilatkozta, hogy kedveli ugyan nyelvjárását, de ritkán használja, mert attól tart, hogy elítélik emiatt. Zárt típusú kérdésünket és a lehetséges válaszokat a következőképpen fogalmaztuk meg:

Előfordult-e, hogy kinevettek, megszóltak nyelvjárási beszéded miatt?

a) Igen

b) Nem

Válaszok	Igen	Nem	Nem válaszolt	Összesen
Teljes minta	54	82	2	138

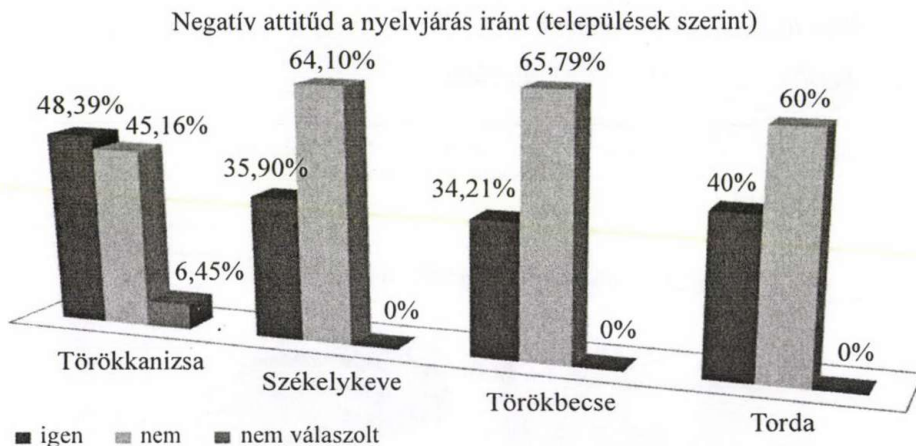

Az általános iskolások szűk mozgástérrel rendelkeznek, mégis megdöbbentő, hogy 39,13%-uk nyelvjárási beszédét érte már negatív kritika, találkoztak már negatív előítélettel nyelvváltozatuk használata miatt. Ez a számadat mutatja annak is, hogy a bánáti nyelvváltozatok stigmatizáltak, negatív megítélésűek, megbélyegzettek. A kétmintás t-próba ($t=2,501064$, $t_{krit}=2,446912$) különbséget mutat a két válaszlehetőség százalékarányai között.

A felmért településeken újra megtapasztalhattuk az eltéréseket.

Települések	Válaszok			Összesen
	Igen	Nem	Nem válaszolt	
Törökkanizsa	15	14	2	31
Székelykeve	14	25	0	39
Törökbecse	13	25	0	38
Torda	12	18	0	30

A települések vonatkozásában újra Törökkanizsát kell kiemelnünk, sajnos ezúttal sem pozitív kontextusban. Elszomorító adat, hogy a törökkanizsai kisközségek több mint fele (48,39%) találkozott már negatív értékítélettel anyanyelvváltozatának használatával kapcsolatban. Ez az eredmény magyarázhatja az előzőekben megfigyelt, az erről a településről érkező magas arányú adatközlői érdektelenséget, valamint az alacsony arányú pozitív nyelvjárási attitűdöt.

A beszélt nyelv és a lokális identitás összefüggései

A lokális identitás kapcsán az előbbieket mellett további kérdést is megfogalmaztunk, melyben a szülőhelyhez való kötődést és a megszokást hoztuk összefüggésbe a nyelvjárás beszélt jellegével. A tanulók több választ is bekeretezhettek. A zárt típusú kérdésen belül három válaszlehetőséget fogalmaztunk meg.

Amikor nyelvjárásunkat beszéljük:

- Azt fejezzük ki, hogy szeretjük a települést, ahol élünk.
- Megszoktuk a nyelvjárást, ezért beszéljük.
- Nem beszélem a nyelvjárást.

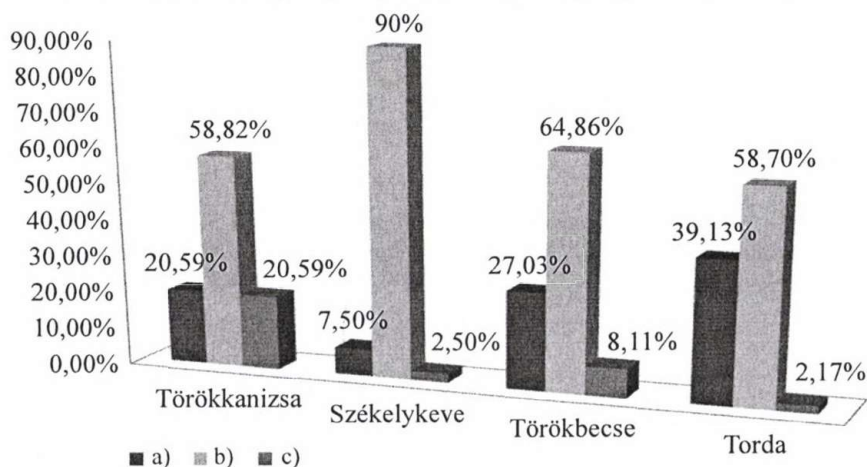
Válaszok	a)	b)	c)	Összesen
Teljes minta	38	107	12	157

A válaszadók legnagyobb arányban, 68,15%-ban a megszokást emelték ki a nyelvjárás beszélt jellege kapcsán. 24,2%-uk a nyelvjárás használatával a település szeretetét fejezi ki. Az elvégzett egytényezős varianciaanalízis ($SzD_{\Sigma}=10,37108$) lényeges eltérést mutat a b) és az a), valamint a b) és a c) válaszok számadatai között.

Települések	Válaszok				
	a)	b)	c)	Nem válaszolt	Összesen
Törökkanizsa	7	20	7	0	34
Székelykeve	3	36	1	0	40
Törökbecse	10	24	3	0	37
Torda	18	27	1	0	4

Identitás és beszélt jelleg a nyelvjárás kapcsán (települések szerint)

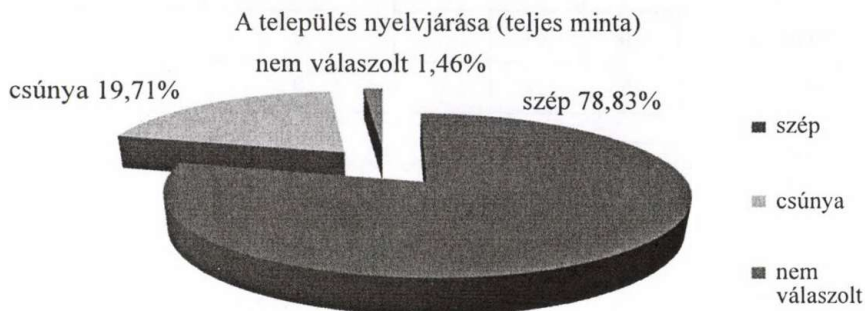

Székelykeven szinte egyöntetűen nyilatkoztak akként, hogy azért beszélik a település nyelvjárását, mert megszokták azt. Ez véleményünk szerint a tanulók erős lokális identitását tükrözi. Az a) választ Tordán keretezték be legtöbben, legnagyobb arányban pedig Törökkanizsán gondolják úgy, hogy nem beszélnek nyelvjárásban.

Nyelvjárási attitúd a nyelvjárás szépségének megítélésével összhangban

A lokális identitás és a nyelvjárás kapcsolatának egyik részkérdéseként összefüggésbe hoztuk a nyelvjárás szépségének megítélését azzal a településsel, ahol a tanulók élnek. A tanulók zárt típusú kérdésen belül ezúttal ellentétpárokat tartalmazó válaszlehetőségeket kaptak.

Válaszok	Szép	Csúnya	Nem válaszolt	Összesen
Teljes minta	108	27	2	137

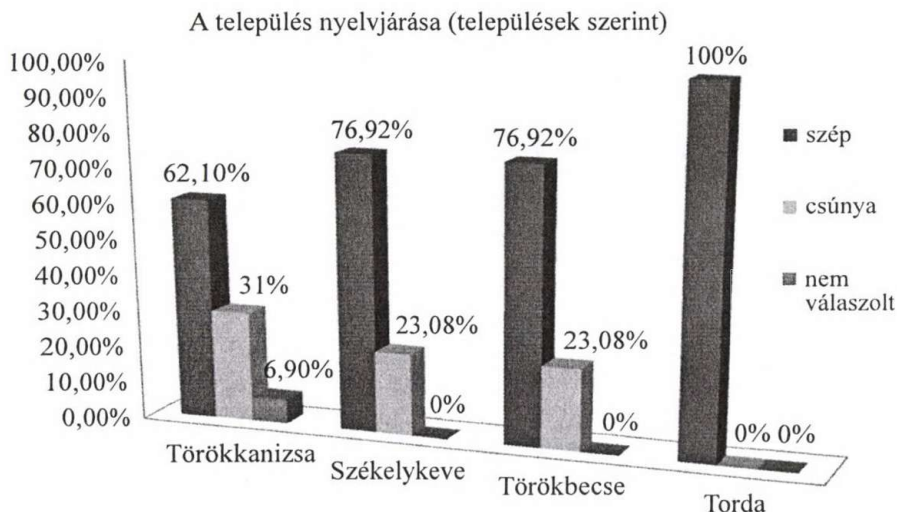
A bánáti kisiskolások 78,83%-a szépnek tartja települése nyelvjárását, 19,71%-uk válasza számol be a nyelvjárásról a negatív attitúdról. A teljesebb elemzéshez meg kell vizsgálnunk a települések szerinti adatközlői véleményeket, mely lehetővé teszi a részletesebb összehasonlítást. A kétmintás t-próba lényeges eltérést mutat a két válaszlehetőség között ($t=5,4$, $t_{krit.} = 2,446912$).

Települések	Válaszok			Összesen
	Szép	Csúnya	Nem válaszolt	
Törökkanizsa	18	9	2	29
Székelykeve	30	9	0	39
Törökbecse	30	9	0	39
Torda	30	0	0	30

A tordai általános iskolások mindegyike szépnek ítéli a településen használt nyelvváltozatot. A székelykevei és a törökbecsei gyerekek ugyanolyan arányban

tartják szépnek beszélt nyelvjárásukat, míg Törökkanizsán valamivel kevesebben nyilatkoztak ugyanígy.

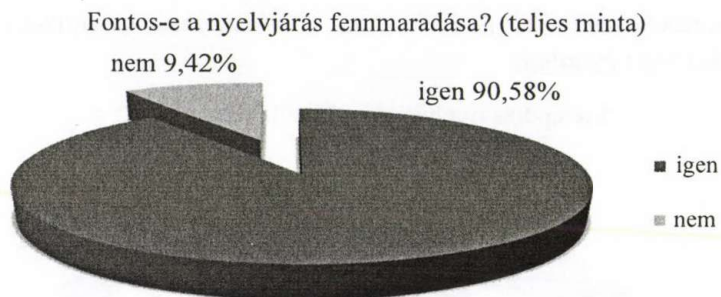

A nyelvjárások jövőjéről

A nyelvjárások fennmaradását, jövőjét kutató attitűd egyaránt szoros összefüggésben áll a lokális identitás kérdésével. Kérdésünk a következőképpen hangzott: *Fontos-e a nyelvjárás fennmaradása?* Az adatközlők igennel vagy nemmel válaszolhattak. Zárt típusú kérdésünkön belül egyéb választ nem tüntettünk fel, mivel fontosnak tartottuk, hogy az adatközlők állást foglaljanak a kérdés kapcsán.

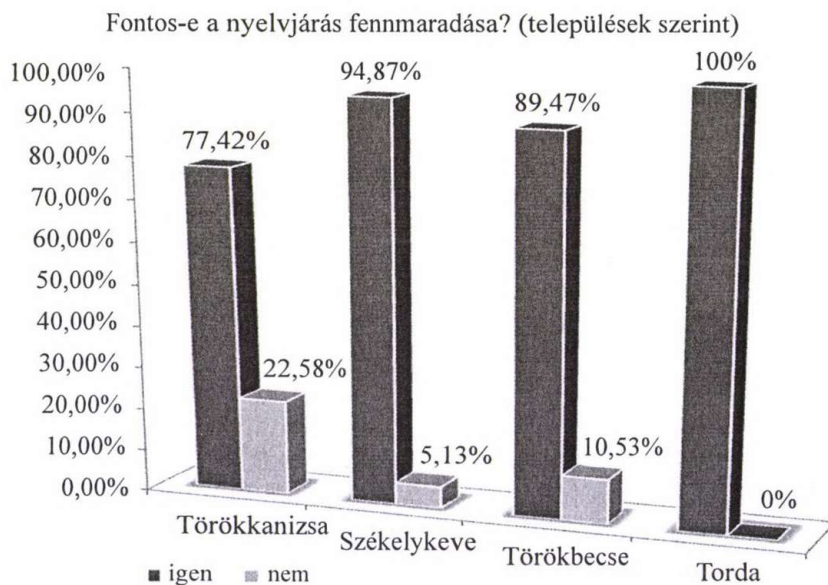
Válaszok	Igen	Nem	Összesen
Teljes minta	125	13	138

A tanulók 90,58%-a fontosnak tartja, hogy településének nyelvjárása fennmaradjon, mely biztató jövőképet sugall számunkra. Az elvégzett kétmintás t-próbával kapott eredmények lényeges különbségre mutatnak rá a két válaszlehetőség kapcsán ($t=8,799551$, $t_{krit.} = 2,446912$).

Települések szerint az alábbi szám adatokkal találkozhattunk:

Települések	Igen	Nem	Összesen
Törökkanizsa	24	7	31
Székelykeve	37	2	39
Törökbecse	34	4	38
Torda	30	0	30

A tordaiak mindegyike ismét az igen választ keretezte be, de minden településről magas arányban értettek egyet azzal, hogy a nyelvjárások jövője, tovább

élése fontos. Az adatok összehasonlításából azonban látható, hogy Törökkanizsán kevesebbek számára fontos, hogy településük nyelvjárása tovább hagyományozódjon a jövő generációi számára.

Összefoglaló

A bánáti kisiskolások nyelvjárási attitűdjét lokális identitásuk függvényében vizsgáltuk. A nyelvjárás meghatározását, definiálását, a tanulók véleményét nyelvvaltozatokról, a nyelvjárással kapcsolatos negatív attitűdöt, a nyelvjárás beszélt jellegét, a nyelvjárás szépségének megítélését és fennmaradásának fontosságát kapcsolatba hoztuk azzal a településsel, ahol adatközlőink élnek.

A lokális identitástudat és a nyelvjárás kapcsolatát mutatja a kisiskolások azon megnyilatkozása, melyben a nyelvjárást azzal a nyelvvél azonosítják, melyet a településen szinte mindenki beszél, ezt tanulták meg szüleiktől és nagyszüleiktől (42%), 21,20%-uk a települések nyelvjárása közötti különbség említését is fontosnak tartja. A településen beszélt nyelvjárással kapcsolatban az adatközlők 68,79%-a hangoztatja, hogy nagyon szereti települése nyelvjárását, és gyakran használja is azt. A diákok 24,20%-a úgy véli, hogy települése iránti szeretetét fejezi ki, amikor a nyelvjárást használja kommunikációja során, míg 68,15%-uk természetesnek véli, hogy beszélgetései során anyanyelvvaltozatát használja, hiszen ezt szokta meg. A lokális identitástudat és a nyelvjárás szoros összefüggését tovább erősíti, hogy a tanulók 78,83%-a szépnek találja települése nyelvjárását. Továbbá a lokális identitástudat és a nyelvjárás szoros kapcsolatát támasztja alá úgyszintén, hogy a válaszadók 90,58%-a számára fontos, hogy a település nyelvjárása fennmaradjon.

A nyelvjárás presztízsének, a beszélő nyelvjárási attitűdjének és lokális identitástudatának kapcsolatát jól szemléltetik az egyes kérdésekre kapott, Törökkanizsáról érkező válaszarányok összevetései is. Törökkanizsán vallottak a legtöbbben arról – több mint 48%-ban –, hogy érte őket már negatív bírálat nyelvjárásias beszédük miatt. Talán ennek függvényében az erről a településről érkező válaszok kapcsán tapasztaltuk a legnagyobb érdektelenséget, a legkevesebb pozitív megnyilatkozást mind a település nyelvjárásának véleményezésekor, mind a nyelvjárás szépségét, mind pedig a nyelvjárás jövőjét illetően.

A bánáti általános iskolások erős lokális identitástudattal rendelkeznek, mely pozitív attitűddel párosul. Ugyanakkor attitűdkutatásunk a nyelvjárások rejtett presztízsét is feltárta, amikor is az adatközlők 6,38%-ának önbevallása szerint szeretik ugyan nyelvjárásukat, de ritkán használják, mert attól tartanak, hogy emiatt elítélik, megbélyegzik őket. 39,13% nyilatkozott akképpen,

hogyan szembesült már nyelvjárási beszéde miatt negatív értékítélettel, vagyis nyelvváltozatának stigmatizációjával.

Irodalom

- BADIS Róbert (2008): A vajdasági magyarság identitásstratégiái. = Papp Richárd–Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 319–328.*
- BARTHA Csilla (1999): *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest*
- BINDORFFER Györgyi (2007): *Változatok a kettős identitásra. Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest*
- BORBÉLY Anna (2001): *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében. MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztálya, Budapest*
- DANCI Annamária (2009): *Nyelvjárási háttérrel az iskolában. = Várad Tamás (szerk.): I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia Válogatott Kötete. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 71–80.*
- GÁBRITY MOLNÁR Irén (2008): *A délvidéki identitástudat nyomában. = Papp Richárd–Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 307–318.**
- GEREBEN Ferenc (1999): *Identitás, kultúra, kisebbség. Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest*
- GIDDENS, Anthony (2000): *Szociológia. Osiris Kiadó, Budapest*
- GREENFIELD, Susan (2009): *Identitás a XXI. században. HVG Kiadó, Budapest*
- HIRES-LÁSZLÓ Kornélia (2011): *A kárpátaljai magyarság identitásának vizsgálata nyelvi aspektusból. = Hires-László Kornélia–Karmacs Zoltán–Márku Anita: *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. Tinta Könyvkiadó–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, Budapest–Beregszász, 280–287.**
- KISS Jenő szerk. (2001): *Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest*
- KISS Jenő (1995): *Társadalom és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 134–150.*
- KISS Jenő (1996): *A nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben. Magyar Nyelv, 2. 138–151.*
- KISS Jenő (2009): *Gondolatok a magyar nyelv helyzetéről. Hittel, 2. 9–20.*
- KOVÁCS RÁ CZ Eleonóra (2008): *Attitűdvizsgálat: Hogyan viszonyul a bánáti magyarság a magyar és a szerb nyelvhez? Létünk, 4. 73–86.*
- KOVÁCS RÁ CZ Eleonóra (2011): *Nyelvi attitűdök a vajdasági magyarság körében. Sajnos Kiadó, Újvidék*

- KOVÁCS RÁCZ Eleonóra (2012): Kisebbségi nyelvjárási attitűd és identitástudat. = Ispánovics Csapó Julianna (szerk.): Vajdasági magyar tudóstalálkozó. Tudomány, módszer, argumentáció. pdf. Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács, Újvidék, 35–41. <<http://www.vmat.rs>> (2014. 02. 01.)
- LAKATOS Katalin (2005): A nyelvjárások megítélése kárpátaljai iskolások körében. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Évkönyve, 97–104.
- LAKATOS Katalin (2011): A nyelvjárások megítélése és a nyelvi sztereotípiák összefüggései Kárpátalja magyar iskoláiban. = Hires-László Kornélia–Karmacs Zoltán–Marku Anita (szerk.): Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. Tinta Könyvkiadó, Budapest–Beregszász, 274–279.
- LAZAR Žolt–MARINKOVIĆ Dušan (2003): Regionalni, lokalni i globalni identitet Vojvodana. Sociologija, 2. 155–166.
- LUKÁCS Csilla (2007): A székelyföldi középiskolások nyelvi/nyelvjárási identitástudata. = Váradi Tamás (szerk.): I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia. MTA Nyelvtudományi Intézet, Bp., 80–90.
- MIRNICS Zsuzsanna–NACSA Nella (2011): Vajdasági magyar identitás a Volkan-elmélet tükrében. = Gábrity Molnár Irén (szerk.): Magyarságkutatás Vajdaságban. MTT Könyvtár 14. Szabadka, 11–33.
- MURÁNYI István–SZOBOSZLAI Zsolt (2000): Identitás jellemzők a Dél-Alföldi régióban. Tér és Társadalom, 1. 27–50.
- RAJSLI Ilona (2004): Nyelvjárásvesztés és attitűdváltás a vajdasági magyar fiatalok körében. = P. Lakatos Ilona–T. Károlyi Margit (szerk.): Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvsere. Tinta Könyvkiadó, Bp., 146–153.
- RANCZ Teréz (2011): Identitás és nyelvhasználat Felső-Háromszéken. Doktori disszertáció, kézirat.
- SÁNDOR Anna (2001): A nyelvi attitűd kisebbségben. Magyar Nyelv, 1. 87–95.

MARKS OF IDENTITY AND ATTITUDE TOWARDS DIALECT AMONG YOUNG HUNGARIAN SCHOOLCHILDREN IN BANAT, VOJVODINA

The basic pillar of our identity is the variety of the mother tongue we speak. In minority situation awareness of identity and keeping one's mother tongue are closely related. Consequently, the study of relationship to one's dialect and attitude towards it is important. The more positive one's attitude, the stronger one's awareness is. Marks of identity in our research into attitude towards dialects refer to particular towns/villages, since it is a known fact that Hungarians in Vojvodina – in the same way as Hungarians in Transylvania, Subcarpathia, Slovakia or other regions where they live as a minority –

have a local identity. In this study we present data concerning attitude towards dialect and local identity we obtained from primary school pupils in Banat. Pupils expressed their views concerning their attitudes towards dialect at Torda, Székelykeve (Skorenovac), Törökkanizsa (Novi Kneževac) and Törökbecse (Novi Bečej).

Keywords: identity, local identity, Hungarian minority, attitude towards dialect, prestige, stigma, dialect loss, Banat.

OBELEŽJA IDENTITETA I JEZIČKI STAV MEĐU BANATSKIM DACIMA MAĐARSKE NACIONALNOSTI

Temelj našeg identiteta je varijanta našeg maternjeg jezika. Važno je proučavati jezički stav, jer kod članova nacionalnih manjina u tesnoj su vezi održavanje jezika i svest o sopstvenom identitetu. Što je pozitivniji naš jezički stav o sopstvenom dijalektu, to će naš identitet biti jači. Obeležja identiteta prilikom proučavanja jezičkog stava se odnose na dijalekte određenih naselja. U stručnoj literaturi je opšte poznato da vojvođanski Mađari – kao i Mađari iz Transilvanije, Slovačke, Zakarpatske oblasti i druge mađarske nacionalne manjine – imaju lokalni identitet. Iz naših istraživanja u ovom radu prikazujemo rezultate koji se odnose na jezički stav i lokalni identitet banatskih đaka osnovnih škola. Anketirali smo jezički stav osnovaca iz Torde, Skorenovca, Novog Kneževca i Novog Bečeja.

Ključne reči: identitet, lokalni identitet, manjine mađarske nacionalnosti, jezički stav, prestiž, stigmatizacija, gubljenje dijalekata, Banat.

BAJTAI ANNA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest
Nyelvészeti Doktori Iskola
bajtai.anna@gmail.com

MENTÁLIS LEXIKON ÉS A NYELVEK

Mental Lexicon and the Languages

Mentalni leksikon i jezici

A beszédpercepció és -produkcó vizsgálatakor mind az egynyelvűek, mind a kétnyelvűek körében központi szerepet kap a mentális lexikon vizsgálata, hiszen az képezi a hidat a forma és a jelentés között, ott történik a nyelvhez, nyelvekhez tartozó elemek tárolása. A kétnyelvű mentális lexikon vizsgálatakor az egyik legfontosabb kérdés az, hogy a nyelveket egy közös vagy két különböző rendszerben tároljuk-e. Számos vizsgálat bizonyítja mindkét elméletet, de olyan eredmények is születtek, amelyek szerint a konceptuális szint közös, a lexikai reprezentációk elkülönültek.

Kulcsszavak: deklaratív és procedurális memória, beszédprodukcó, nyelvi mód, kétnyelvűség, kódváltás.

Az agyban lévő nyelvi tárolórendszer, amely tartalmazza a nyelv és a beszéd egységeit, szabályait és működési módozatait, amelyeket a beszédprodukcó és beszédpercepció (hangzó és írott formáiban egyaránt) folyamatai alatt alkalmazunk, mentális lexikonnak hívjuk (GÓSY 2005; 193). Feladata, hogy kapcsolatot hozzon létre a tartalom és a forma között, és tárolja az elemeket. Szerkezetét, rendezettségét tekintve a pókhálóelmélet nyert leginkább bizonyítást a pszicholingvisztikai kísérletek során. Lényege, hogy a tárolt elemeknek, szavaknak több irányba is vannak kapcsolódásai, különböző nyelvi és asszociációs szinteken (NAVRACSICS 2007). A mentális lexikonnak három része van: az aktív, a passzív és az éppen aktivált szókincs. Közöttük gyakori az átmenet

a lexikon változása során. A lexikai egységek között háromféle kapcsolat feltételezhető: paradigmaticus, szintagmatikus és asszociatív.

Az egy nyelvű lexikonkutatásokhoz képest a kétnyelvű mentális lexikon kutatásakor nemcsak az egy nyelven belüli szemantikai rendezőelvű kapcsolatokat ismerhetjük meg, hanem a két nyelv közti lexiko-szemantikai szintű kapcsolatok minőségéről is információkhoz juthatunk. A másik leggyakrabban kutatott téma pedig a nyelvek tárolási formája (egységes vagy elkülönült?). A két- és többnyelvű afázisok vizsgálatával a tárolás és az agyi aktiváció kérdéseire is megpróbálták a szakemberek magyarázatot, bizonyítékokat kapni, azonban gyakran ellentmondásos eredmények születtek, azonban a legtöbb kutató szerint a tárolás mégis közös, azzal, hogy az egyes nyelvi elemek elkülönült alrendszeret alakítanak ki a nagyobb rendszeren belül (PARADIS 1981).

A 20. század végén elvégzett neurolingvisztikai vizsgálatok – amelyeket a fejlettebb technika és technológia segítségével már nemcsak afázias beszélőket vizsgálhattak – megerősítették a közös tárolás elméletét, azonban néhány kutató hangsúlyozza a nyelvtanulás módjának és idejének meghatározó szerepét az agyi tárolásban (NAVRACSICS 2007). E nézet szerint, amennyiben a második nyelvet iskolai keretek között tanulja az egyén, akkor a nyelvek elkülönülten kerülnek tárolásra, hiszen így a tárolás inkább az agyi kéregben történik, míg ha informális elsajátítás útján tanuljuk meg a nyelvet, akkor annak tárolása azokat a kéreg alatti struktúrákat érinti, amelyeket az első nyelv elsajátítása is, így a tárolás közös lesz. Egyes kutatók szerint az életkor és a nyelvelsajátítási stratégiák meghatározó szerepet játszanak a nyelvek agykérgi szerveződésében, míg ugyanakkor mások ennek teljesen ellentmondó eredményekhez jutottak.

A memóriarendszerek szerepe a nyelvek agyi tárolásában

A hosszú távú memórián belül megkülönböztetünk deklaratív (a fogalmak köre) és procedurális (szóbeli közlés nélkül is értelmes) tartalmakat (GÓSY 2005). A deklaratív memóriának két alrendszere van. Az egyikbe tartoznak azok az ismeretek, amelyeket tanulás útján szerzünk meg, és a fogalmi rendszerhez tartoznak. Ennek a rendszernek kategóriákból álló struktúrája van, és ő felelős a fogalmak raktározásáért, felismeréséért és előhívásáért. A másik alrendszer az epizodikus memória, amelyben az eseményeket és a személyes élményeket tároljuk. A procedurális memóriában tárolt elemek, ismeretek egyéniek. Itt tároljuk a készségeket, szokásokat, ügyességeket, valamint az érzelmi és ösztönös tanulás által elsajátított ismereteinket. Ez a rendszer fontos a tanulási készségek és a szekvenciák létrehozásának szempontjából (NAVRACSICS 2007).

A nyelvek vizsgálatakor különbséget kell tenni a memorizált mentális lexikon és a szabályformáló mentális nyelvtan között (NAVRACSICS 2010b). A mentális nyelvtan segítségével hozzuk létre mindazt a tartalmat, amely szabályvezérelt úton jön létre, míg a rendhagyó formákat, önkényes hangzás–jelentés párosításokat a mentális lexikonban tároljuk.

A deklaratív/procedurális modell szerint az első nyelv elsajátításánál a szavak megtanulása és használata a deklaratív memóriától függ, míg a nyelvtan és szabályainak elsajátítása és használata a procedurális memóriához köthető. Az előbbi az életkor növekedésével erősödik, az utóbbi viszont gyengül, ami azt jelenti, hogy a második nyelvben a nyelvi formák feldolgozása inkább a deklaratív memóriában történik meg, így a lexikon és a nyelvtan nem különül el nagymértékben. Ez azonban függ a második nyelv elsajátításának idejétől is: minél később történik, annál inkább érezhető és kimutatható a deklaratív memóriához való fordulás.

A nyelvek reprezentációja kétnyelvűeknél

Weinreich (1953) háromféle kétnyelvűséget különböztet meg. Az összetett kétnyelvűek esetében a két nyelv egyetlen rendszerben szerveződik úgy, hogy minden jelöltnek legalább két jelölője van. Ezzel szemben a koordinált kétnyelvűek két egymástól elkülönült rendszerben tárolják a két nyelv szavait; minden jelöltnek van egy saját jelölője. A szubordinatív kétnyelvűek a második nyelvet az elsőt keresztül sajátítják el, vagyis a jelölt első jelölőjéhez kapcsolódik a második.

Ez a felosztás is összekapcsolható a második nyelv elsajátításának idejével, módjával és használatával is. Albert és Obler (1978) szerint ha a második nyelv elsajátítása 6 éves kor előtt történik, az esetben összetett kétnyelvűség alakul ki, míg 13 éves kor utáni nyelvelsajátítás esetén koordinált kétnyelvűség. Vegyes házasságok esetében a gyermek kétnyelvűvé válása lehet tudatos stratégia által vezérelt (egy személy–egy nyelv), és a gyermeknél nem nyelvhasználati szintérhez kötődik majd a két nyelv fejlődése és használata. Ebben az esetben koordinált kétnyelvűvé fog válni. A nyelvi kisebbségben élő azonos anyanyelvű szülők gyermekei esetében a gyermeknél egymás után történik a nyelvek elsajátítása. Az otthon és a közvetlen környezet nyelve különbözik a többségi nyelvtől, amivel csak később (utcán, óvodában, iskolában, orvosnál stb.) kerül kapcsolatba a gyermek. A második nyelvtől való elszigeteltség a gyermekeknél csak rövid ideig tart és nem teljes, mert a szülők és a tágabb környezet folyamatos kapcsolatban van a másik nyelvvel, mindennapi életüknek

része. Gyakori az az eset, amikor a két nyelvet egymással keverve használják a szülők, és ezt sajátítja el a gyermek is. Ez összetett kétnyelvűséget hoz létre. Óvodás- és iskoláskorban dől el a két nyelv fejlődésének sorsa, melyik milyen mértékben és gyorsan fog továbbfejlődni, mely fog esetleg megrekedni. Ezt sok külső tényező befolyásolhatja: az oktatási nyelv, a hasonló korú gyermekekkel való kapcsolatok kiépítése, a településen uralkodó általános politikai hangulat, az idősebb generációk elvárása, sőt a szülők ambíciója is hatással lehet/van a gyermek kétnyelvűségének további alakulására.

Az egységes nyelvi rendszer hipotézis elmélete alapján a gyermekkori kódkeverés és kódváltás azzal magyarázható, hogy a gyermek kezdetben a nyelvi információkat egy egységes rendszerbe juttatja, és ott tárolja, amely hároméves korra válik szét nyelvenként a lexika és a grammatika szintjén (VOLTERRA–TAESCHNER 1978). Ezzel szemben az elkülönült nyelvi rendszerek hipotézis azt állítja, hogy a gyermek a nyelveket külön tudja választani, mert a nyelveknek nem egy közös, hanem külön-külön központjuk van, azonban ennek ellenére is állandó kapcsolatban vannak egymással, és a kódkeverést nyelvi interferenciaként magyarázzák (DE HOUWER 1995). Számos olyan kutatásról olvashatunk, amelyben a megfigyelt gyermekek következetesen használják a megfelelő nyelvet a kiváltó nyelvi inger hatására, vagy a beszélgetőtárs nyelvéhez igazodva, főleg az olyan esetekben, ahol a két nyelvet az „egy személy–egy nyelv” stratégiával sajátították el.

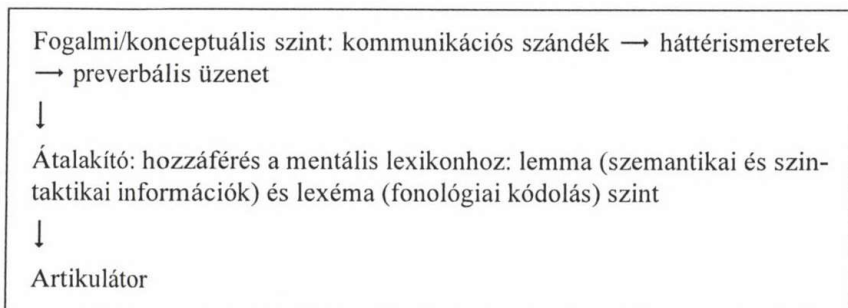
A későbbi kutatások Weinreich hármas meghatározását finomították, ugyanis figyelembe vették a fordítási ekvivalenseket is a két nyelv között. Így meghatározásra került a kevert szerkezetű mentális lexikon fogalma, amelyben a szavak tárolása attól is függ, hogy a két nyelvben szemantikailag mennyire áll közel egymáshoz a két szó. Ebből azt a következtetést vonták le, hogy a konkrét szavak összetett, az elvont fogalmak viszont koordinált formában tárolódnak (NAVRACSICS 2007).

Kroll és Stewart (1994) hierarchikus modellje azt a nézetet tárja fel, mely szerint a kevésbé fluens kétnyelvűek a nyelveket egymástól elkülönítve tárolják, míg a fluensebb kétnyelvűek esetében a tárolás egy közös rendszerben történik. A kevésbé fluens kétnyelvű az első nyelvén keresztül jut el a fogalmi reprezentáció szintjéhez, mert a fogalmi kapcsolat sokkal erősebb az első nyelvvel, és a második nyelv lexikona erősebben kötődik az első nyelv lexikonához, és csak gyengén a fogalmi reprezentációhoz. Később ez a modell módosult, az első és második nyelveket felváltotta a domináns és kevésbé domináns nyelv fogalma, hiszen nem minden esetben marad az első nyelvi kompetencia erősebb.

Két- és többnyelvű beszédproduktions modellek

Levelt beszédproduktions modellje (1989) a leginkább elfogadott modell a kutatók körében. A modell szerint a beszédproduktions három egymást követő lépésben/szinten történik. Fogalmi szinten a kommunikációs szándék preverbális üzenetté alakul át. Ehhez az átalakításhoz szükség van különböző háttérismeretre (produktions tudás és deklaratív ismeretek) és a beszélő eddigi tapasztalataira. Az így előkészített üzenet az átalakítóhoz érkezik, amelynek hozzáférése van a mentális lexikonhoz. A lexikon előhívásnak két szintje van: a lemma és a lexéma szint. A lemma szint tartalmazza a szemantikai és szintaktikai információkat, míg a lexéma a fonológiai kódolást teszi lehetővé.

Az átalakítónak két alkotórésze van, az egyik a grammatikai kódoláshoz (amikor a lexikonból a lemmák segítségével létrejön a felszíni szerkezet), a másik pedig a fonológiai kódoláshoz szükséges, amely a felszíni szerkezetet felhasználja a fonetikai terv elkészítéséhez, ami végül az artikulátorhoz kerül.

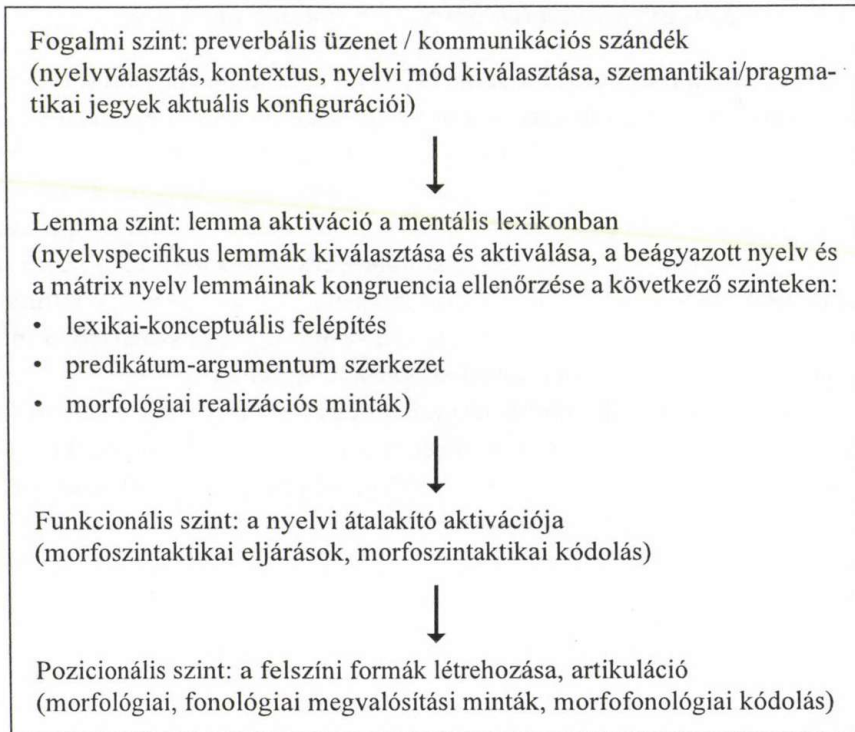

1. ábra. A Levelt-féle egyszerűsített beszédproduktions modell

A későbbi Myers-Scotton- és Jake-féle modell a fenti modell egy bővített változata, amelyben a lemma külön szintet képez.

Két- és többnyelvű beszélők esetében a fogalmi szinten dől el, hogy melyik nyelvet fogják használni (DE BOT 1992).

A kódváltás és kétnyelvű afázia kutatásai során Green (1986) arra a következtetésre jutott, hogy a beszélők nem egyszerűen ki- és bekapcsolják az általuk beszélt nyelveket, hanem ezek a nyelvek különböző aktivációs szinten vannak a beszéd pillanatában. A legmagasabb aktiváció nyelvválasztáskor történik, ami egyben a beszédproduktions is ellenőrzés alatt tartja. Green gátló kontroll modelljével (1998) az előző elképzelést kiegészíti azzal, hogy a két vagy több nyelv állandó jelenléte ugyanakkor egymásra gátló hatást is kifejt. Az első

2. ábra. A Myers-Scotton- és Jake-féle modell (Navracsics 2010b alapján)

nyelvet mindig nehezebb „gátolni”, hiszen az a legaktívabb, ebből kifolyólag könnyebben és gyorsabban megy a szükség szerinti átváltás erre a nyelvre, mint a többire. Green szerint a nyelvek lemmái fel vannak címkézve, és a megfelelő lemma aktiválódásakor a másik deaktiválódik a nyelvi feladat sémái alapján. Treffers-Daller szerint (NAVRACSICS 2010) nemcsak lemma szinten létezhetnek nyelvi címkék, hanem például a ragok szintjén is, hiszen a beszélők ugyanabból a nyelvből hívják le a ragokat is, amelyből a szótövet.

A nyelvválasztás és a beszédprodukciónak meghatározó tényezője a nyelvi mód (GROSJEAN 1998; 2001). A nyelvi mód alapján választja ki a beszélő az üzenet átadásához és a nyelvi feladat elvégzéséhez szükséges nyelvet vagy nyelveket. A nyelvi mód számos tényező függvénye: a beszélgetésben résztvevők nyelvtudása, szocio-ökonómiai státusa, kódváltási szokásaik, egy nyelvű beszélők jelenléte, a formalitás foka, az üzenet formája és tartalma, valamint a nyelvi aktus funkciója, célja. Amikor a beszélgetőtárs egy nyelvű, a két nyelvű személynek monolingvis módban kell lennie, ami sokkal fegyelmezettebb

nyelvtervezést és kivitelezést kíván meg, ugyanis ki kell zárnia, vagyis deaktiválnia a mentális lexikonában a másik nyelvhez tartozó tartalmakat. Kettő vagy kétnyelvű személy interakciója esetén megállapodnak a bázisnyelvben, de gyakori a kódváltás, a beszélgetésben résztvevőknek nem kell fegyelmeltten tartaniuk magukat egyetlen nyelvhez, így a számukra legkényelmesebb, leggyorsabban aktivált szavakat, kifejezéseket használhatják, attól függően, hogy az adott témában mely nyelven rendelkeznek magasabb szintű kompetenciával.

Irodalom

- ALBERT, M. and OBLER, L. (1978): *The Bilingual Brain*. Academic Press, New York, San Francisco, London
- DE BOT, K. (1992): A bilingual production model: Levelt's speaking model adapted. *Applied Linguistics*, 13. 1–24.
- DE HOUWER, A. (1995): *Bilingual Language Acquisition*. = *The Handbook of Child Language*. Szerkesztette Feltcher, P. és Mac-Whinney, B. Blackwell, 219–250.
- GÓSY Mária (2005): *Pszicholingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest
- GREEN, D. (1986): Control, activation and resource: A framework and a model for the control of speech in bilinguals. *Brain and Language*, 27. 210–223.
- GREEN, D. (1998): Mental control of the bilingual lexico-semantic system. *Bilingualism: Language and Cognition*, 1. 67–81.
- GROSJEAN, F. (1998): Studying bilinguals: Methodological and conceptual issues. *Bilingualism: Language and Cognition*, 1. 131–149.
- GROSJEAN, F. (2001): The bilingual's language modes. = *One mind, two languages: Bilingual language processing*. Szerkesztette J. Nicol. Oxford, Blackwell, 1–25.
- KROLL, J. F. and STEWART, E. (1994): Category interference in translation and picture naming: Evidence for asymmetric connections between bilingual memory representations. *Journal of Memory and Language*, 33. 149–174.
- LEVELT, W. (1989): *Speaking: From intention to articulation*. Cambridge: Cambridge University Press
- NAVRACSICS Judit (2007): A kétnyelvű mentális lexikon. Balassi Kiadó, Budapest
- NAVRACSICS Judit (2010): A kétnyelvű beszédprodukciónak jellegzetességei. *Iskolakultúra*, 10. 3–16.
- NAVRACSICS Judit (2010b): Tartalom és forma a kétnyelvűek kommunikációjában. = *A tartalom és forma harmóniájának kommunikációja*. XII. Dunaújvárosi Nemzetközi Alkalmazott Nyelvészeti és Kommunikációs Konferencia. Szerkesztette Kukorelli Katalin. Dunaújvárosi Főiskola Kiadói Hivatala, 13–27.

- PARADIS, M. (1981): Contributions of Neurolinguistics to the Theory of Bilingualism. = Applications of Linguistic Theory in the Human Sciences. Szerkesztette: Herbert, R. Department of Linguistics, Michigan State University, 180–211.
- VOLTERRA, V. and TAESCHNER, T. (1978): The acquisition and development of language by bilingual children. *Journal of Child Language* 5. 311–326.
- WEINREICH, U. (1953): *Languages in Contact. Findings and Problems.* New York, Humanities Press

MENTAL LEXICON AND THE LANGUAGES

When studying monolingual and bilingual speech perception and production we can not ignore studies that deal with the mental lexicon, as not just that it plays the role of the bridge between form and meaning in our brain, but it also stores all the linguistic elements. When examining the bilingual mental lexicon, one of the most important questions still unanswered is: whether the storage of the elements of the two languages happens in a single or two different systems. There are many results proving both theories, as well as many proving a common conceptual level but separated lexical representations.

Keywords: declarative and procedural memory, speech production, language mode, code-switching, bilingualism.

MENTALNI LEKSIKON I JEZICI

Pri istraživanju percepcije i produkcije govora kod monolingvalnih i dvojezičnih ljudi, ne može se izbeći istraživanje mentalnog leksikona jer on formira most između forme i značenja, u njemu se skladište elementi jezika. Da li je skladištenje dva jezika zajedničko ili se odvija u dva različita sistema, jedno je od važnijih pitanja u dvojezičnim istraživanjima. Više studija dokazuju obe teorije, ali postoje rezultati koji dokazuju zajednički konceptualni nivo za odvojene leksičke reprezentacije.

Ključne reči: deklarativna i proceduralna memorija, produkcija govora, jezički režim, dvojezičnost.

HARKAI VASS ÉVA

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
harkaieva@stcable.net

CSÁTH GÉZA KORAI NAPLÓI¹

Géza Csáth's Early Diaries

Rani dnevníčki zapisi Geze Čat

A tanulmány Csáth Géza csaknem két évtizedet (1897–1916) átfogó naplóírói opusának korai szakaszát követi nyomon. Kitér a naplójegyzetek e térségre vonatkozó kultúratörténeti mozzanataira, valamint azokra a textuális és intermediális előrejelzésekre, amelyek Csáthnak a későbbi években kibontakozó alkotói habitusával hozhatók összefüggésbe. A Csáth-naplók e korai vonulatát egyrészt az a filológiai tény teszi aktuálissá, hogy az ezredfordulót követően (2005 és 2007 között) előbb Szabadkán, majd a tavalyi év folyamán Magyarországon látott napvilágot a naplók 1897 és 1904 között íródott sorozata, másrészt pedig az, hogy e két szövegprezentáció eredményeként a korai Csáth- és korai Kosztolányi-naplójegyzetek intertextuális kapcsolatba hozhatóak egymással. Az 1900–1901. évi időszak párhuzamosan olvasható két élettörténeti narratívája ugyanis más-más narrációval ugyanannak a térségnek azonos időbeli kultúratörténeti dimenzióit tárja fel.

Kulcsszavak: napló, élettörténeti narratíva, intertextualitás, intermedialitás, kultúratörténet, Csáth Géza, Kosztolányi Dezső.

Bevezetés: a Csáth-naplók – filológiai aspektusból

Csáth Géza/íj. Brenner József naplófeljegyzései, miként az eddigi kötetkiadások szemléltetik, csaknem két évtizednyi időszakot fognak át (1897–1916). Ennek a szövegtörzshöz a filológiai-textológiai érdekessége abban rejlik,

¹ A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Életnarrációk, kisebbségi önreprezentációs modellek című, DSZ/65/2013 számú, nemzetközi projektum keretében megvalósuló csoportos Domus-ösztöndíjának támogatásával jött létre.

hogyan olvasjuk a szövegek megismerésének tekintetében az eddigi során mintegy fordított kronológia szerinti utat jár(hatot)t be, hiszen a későbbi évek (1912–1913; 1914–1916) naplói előbb (1989-ben, illetve 1997-ben) jelentek meg, mint a korábbi (1897–1904; 1906–1911) évekéi (ez utóbbiak első közlésben 2005 és 2007 között). Azaz a Csáth-naplók iránt érdeklődő olvasó az ezredforduló első évtizedéig a biográfiai időben visszafelé haladva ismerkedhetett meg a „nyomok” azon „felhalmozódásával”, amelyeket Philippe Lejeune a napló mint *antifikció* meghatározó vonásaként említ (LEJEUNE 2003b; 217).

A több mint 1100 oldalt kitevő napló(folyam) korai időbeli szakaszának egyik érdekessége szerzőjének életkora: az, hogy az első naplófeljegyzéseket író Csáth (akkor még Brenner József)² mindössze tízéves, a másik pedig filológiai-textológiai jellegű. Az 1897 és 1904 között íródott naplók szövegének ugyanis 2013 óta két kiadásra létezik. Első kiadásban a szabadkai Életjel Könyvek sorozatában jelentek meg három kötetben 2005 és 2007 között (közreadta és sajtó alá rendezte Dér Zoltán – I.: CSÁTH 2005, 2006, 2007a), a második, újabb kiadást pedig a Csáth-hagyatékna a Petőfi Irodalmi Múzeumba került anyaga (tehát szintén az eredeti kéziratok) alapján Molnár Eszter Edina és Szajbély Mihály rendezte sajtó alá (I. CSÁTH 2013).

Intermedialitás, képi narratíva

Ez utóbbi kiadások további érdekessége, hogy a naplók szövegébe iktatva olyan motívumszerű és egyéb rajzokat, vázlatokat, illetve a füzeteket indító és záró rajzokat, továbbá kottarészleteket, fénykép- és dokumentummásolatokat stb. közölnek, amelyeket az eredeti (kézírásos) Brenner-naplók is tartalmaztak.³ A 2000-es évek első évtizedében megjelent korai naplókról írott tanulmányomban részletesebben foglalkoztam a Csáth-naplók intermedialitásának kérdésével, a füzetek kezdő és záróoldainak képzőművészeti-vizuális kialakításával, Lejeune azon megjegyzésére is hivatkozva, amit a naplók könyv formájában való kiadásának veszélyeként és hiányosságaként jelölt meg. Eszerint „[a] könyv csupán lecsupaszított és leszűkített képpel szolgálhat a naplók valóság-

² Az Életjel-kiadásban megjelent kötetek jelzik is ezt a névállapotot, hiszen ifj. Brenner József (Csáth Géza) szerzői név alatt láttak napvilágot. (Vö. CSÁTH 2005, 2006, 2007a, 2007b.)

³ Ezt a vizuális eljárást a *Fej a pohárban* című kötetben publikált, 1914 és 1916 közötti naplófeljegyzések kiadási-szerkesztői elvei is követik (CSÁTH 1997), egyedül az 1912–1913-as naplófeljegyzetek kiadása (CSÁTH 1989) nem tartalmaz ilyen részleteket. (Az autentikus forrás ismeretének hiányában nem tudható, hogy kimaradtak vagy – bár ez Csáth illusztrálókédvének és gyakorlatának ismeretében nehezen hihető – nem is léteztek.)

gáról. Lecsupaszított képpel, mivel a kézírás a személyiség és a pillanat élő lenyomata, a füzet pedig jelentéstartó elrendezést biztosít, és nem csupán a pusztán írást őrzi meg: mindenféle dokumentumok, ereklyék, rajzok, jelek birodalma. Mindebből semmi sem marad a könyvben” (LEJEUNE 2008; 22–23., vö. HARKAI VASS 2010; 22). Azt ugyan Lejeune nyomán nem állíthatjuk, hogy a kötet formájában kiadott Csáth-naplókban „semmi sem maradt meg” a „puszta írás”-on kívül, hiszen a szövegek közé iktatott rajzok, rajzos jelek, kottarészletek, fénykép- és dokumentummásolatok (például hangversenyek, ünnepek nyomtatott programjának másolatai) épp ennek ellenkezőjét bizonyítják. Sőt a Dér Zoltán által sajtó alá rendezett és közreadott Életjel Könyvek végén mutatóvány is látható a naplók „valóságából”, s az itt közölt mellékletek részben az eredeti naplók fedőlapjának fotokópiáit, részben (néhány oldaluk fénymásolata által) a kézírást mint a „személyiség lenyomatát” igyekeznek szemléltetni. A kötetek persze ettől még „lecsupaszított” és „leegyszerűsített” képpel szolgálnak a naplók „valóságáról”, ám néhány mozzanatot mégis megkísérelnek rekonstruálni. Hivatkozott tanulmányomban a „veszteség” ellensúlyozásaként Karinthy Frigyes gyermekkori naplói, valamint Radnóti Miklós *Bori notesze* hasonló kiadásának példáját hoztam fel, ám utóbb kissé utópikusnak tűnik egy több mint 1100 oldalas szövegtörzs ilyen jellegű kiadását számon kérni. S vajon mit kérhetünk számon az „anyagszerűen” fennmaradt, megőrzött, ám a viszontagságok s az évek hosszú során át sérülő, „ereklyéit” veszítő naplófüzeteken? A korai Csáth-naplók 2013. évi kiadásában az 1900. december 31-ei bejegyzés s az azt követő, néhány oldalas családi krónika után a kötetet sajtó alá rendezők az alábbi jegyzetet fűzték: „A következő lapot kivágták, ezt követően egy üres oldal »Emlékek« címmel, majd a következő lapon egy fénykép, mellette a következő megjegyzéssel: »*A fricska*, Budanovits Mandi«, alatta egy beragasztott papír »Brenner Józsefné Decsy Etelka« aláírással, Csáth Géza megjegyzésével: »Megboldogult édesanyám írása egy váltón.« Mellette »Kossuth-bankó« felirat, *a bankjegy hiányzik.*” (CSÁTH 2013; 233., 297. számú jegyzet – a szöveg végi kiemelés: H. V. É.) Az eredeti naplóból fénymásolt oldalon valóban látható a fénykép, Csáth édesanyjának aláírása és a „Kossuth bankó” felirat – melynek papírszalagja alól az immár múzeumi őrzés alatt álló eredeti naplófüzetből is hiányzik az egykor hihetően tárgyszerűen is mellékelte bankjegy (l.: CSÁTH 2013; 234).

Az azokba a kötetekbe rendezett Csáth-naplóknak, amelyek Csáth rajz-, geometriai, illetve jelszerű motívumait, egyéb rajzait, a szövegek közé iktatott fényképek vagy nyomtatványok másolatait is átmentették az eredeti naplóból, mindenképpen lényeges hozzájárás, hogy illusztratív módon támasztják alá az író

biografikus prózájának egyik lényegi meghatározó jegyét: intermedialitását – vagyis azt, hogy ebbe az élettörténeti (írott) narratívába a képi narratíva is szervelesen beletartozik.

A napló mint életnarráció műfaji-formai jegyei Csáth Géza korai naplóiban

„Az önéletírás és a napló közötti különbségek egyike, hogy az önéletíró számára az »antifikció« vállalandó és betartandó kötelezettség, a naplóíró számára viszont alapvető kényszer: vagy elfogadja, vagy valami egészen mást csinál. Ha egyszer elhatározzuk, hogy naplót vezetünk, utána a többit már megteszi helyettünk a műfaj. Olyan ez, mint a gravitáció törvénye, nincs kibúvó. [...] Nem kell paktumot kötni az olvasóval. Valamiféle misztikus szövetség ez az Idővel” – írja Lejeune (LEJEUNE 2008; 15). Ugyanakkor Arisztotelész fogalmaiból (a kezdet, a közép és a vég) kiindulva határozza meg a napló strukturáló formai elemeit. A Csáth-naplók formai jellegzetességét meghatározó körülmény, hogy, mint ahogyan az előbbieken már szó volt róla, *füzet(ek)be* írónak. A füzet mint „hordozó közeg” (LEJEUNE 2003b; 212) ily módon mintegy megkettőzi a kezdet és a vég struktúraformáló szerepét. Azaz bár a naplót az idő strukturálja, Csáth számára nem is annyira az évkezdések lesznek lényegesek, hanem a „hordozó közeg” tere, dimenziói – egy-egy füzet megkezdése, megtelése, zárása. Az egészen korai naplókban lapozva látható, hogy új oldalt nyitva jelzik ugyan az épp aktuális év kezdetét, indulását, ám az évszám feltüntetésén kívül más formai elemet nem tartalmaznak. A naplókba foglalt első években kivételt képez az 1900. év, amelyet egy, a hegyek mögött felkelő napot ábrázoló rajz vezet be. Talán részben amiatt, mert kerek évszámról van szó, részben pedig amiatt, mert az évek előrehaladtával Csáth számára egyre lényegesebbek lesznek a vizuális – rajzos, illusztratív – megnyilatkozások. A következő, 1901. év viszont amiatt kiemelt, mert új, a 20. század kezdete. Itt azonban nincs rajz, csak az új század van szó (sorszám) szerint feltüntetve, s az év- és századkezdés épp egybeesik egy új füzet megkezdésével. Az előző füzetet (századot) zárta le Csáth hangsúlyosan azzal a családkrónikával (*A család krónikája*), amelyet a már említett kivágott, majd az „Emlékek” címmel ellátott oldal követ, az ezek után következő lap emlékhármasával (Budanovits Mandi fényképével, a már nem élő édesanya aláírásával és a hiányzó „Kossuth-bankót” jelölő papírszalaggal). Ezek a részletek vélhetően az épp lezárult század emlékeinek szerepét tölthették be. Hogy az idő új századba fordulásának a fiatal naplóíró különös

jelentőséget tulajdonított, mostohaanyja (anyika) egyszerre ünnepélyesként és szimbolikusként láttatott mozdulatának megjelenítése is bizonyítja:

„Az 1900. esztendő e század utolsó napján gyönyörű akart lenni. [...] Elmúlik most minden. Szomorú vagyok. [...] Tizenkét órakerék jöttünk össze mind az óra alá, anyika felvett egy poharat! Az óramutató áthaladta a 12-es számot, a XX. században vagyunk. 1901-ben. Így anyika letette a poharat a XX. században, és fölvette a XIX. században [!]” (CSÁTH 2013; 227–228).

A füzetek kezdése viszont felsorakoztat néhány olyan formai elemet, amelyek a naplóírás általános kezdő formulái közé tartoznak. Ilyenek a név és az életkor (Csáthnál a gimnáziumi osztályok) megjelölése, a dátumok feltüntetése, továbbá az „Isten segítségével!”, „Isten segítségével megkezdtem...”, a „Jólesik visszaemlékezni az elmúlt időkre” ismétlődő formulák. A tizennégy éves naplóíróban ugyanakkor már felmerül a diszkréció igénye, amikor az 1901. január elsejétől vezetett füzet élére ezt írja: „Aki kívülem elolvassa, az nem becsületes ember.” A kilencedik füzet (Csáth naplójegyzetek kötetéről, könyveiről beszél) elején viszont a tizenhét éves naplóíró önironikus fricskájára futunk rá, ahol egy félig groteszk, félig morbid rajz kíséretében az alábbi két sor olvasható:

„Jólesik emlékezni?
a fene aki eszi!”
(CSÁTH 2013; 501.)

A versszerű (mert úgy-ahogy rímelő) két sor minden bizonnyal az előbbi füzetek (évek) során komolyan vett naplóformula ironikus kifordítása – az egyre inkább felnövő naplóíró öniróniájának jele.

A napló(írás) általános és sajátos formai jegyei mutatkoznak meg a napi feljegyzések aprólékosan pontos keltezésében (l. pl.: 1899. március 30. Csütörtök), az évszak, az évszakhoz/hónaphoz viszonyított időjárás (napsütés, fagy, olvadás, eső, hó stb.), a hőmérséklet pontos feljegyzésében, a családtagok születés- és névnapjának vagy egyéb ünnepnapok regisztrálásában stb.

Összehasonlításképpen érdemes megjegyezni, hogy Kosztolányi korai napló-feljegyzéseiben (1900–1901) sokkal nagyobb hangsúlyt fektet a napló kezdő-formuláinak. Nála van patinás évmejelölés (Napló az Úrnak 1900-ik évére), az 1901. évi napi feljegyzéseket „Isten nevében” kezdi, de van latin szentencia is („Jucundum est memoria praeteritorum rerum.« / Tehát Isten segítségével fel!”). Tudatában is van ezen kezdőformulák sablonjellegének, amikor arról ír, hogy „[k]ezdem a naplót okt. 22-vel, talán azért, mert legtöbb időm van megírni a napló elején szokásos sablonszerű bevezetést” (KOSZTOLÁNYI 1996; 763).

Kosztolányi 1900-ban, amikor ezeket a sorokat írja, tizenöt éves, s nem véletlen, hogy a naplót vezetni kezdő tízéves Brenner Józsefnél (akit naplójában Józskának nevez) öt évvel idősebb lévén, nemcsak a műfaj formális jegyeit veszi számba, hanem reflexióiban a naplóvezetés lényegbeli vonatkozásaira és rendeltetésére is kitér. „Valóban lelki szükség kényszerít arra, hogy gondolataimat letükrözzem e lapokra, hogy maradandó vonásokkal fessek azon érzelmeket, melyek szívemet bírják” – írja (uo.), s e lelki szükség kinyilvánítása Lejeunének a naplóírói gyakorlat megkönnyebbülés-funkciójával hozható összefüggésbe. Vagyis: „Megkönnyebbülni annyi, mint levetni magunkról az érzelmek és a gondolatok terhét azáltal, hogy papírra vetjük őket” (LEJEUNE 2003b; 216). Kosztolányi másik lényeges reflexiója az emlékezés gesztusára irányul („mily édes lesz majd meggyújtani az emlékezés fáklyáját” – KOSZTOLÁNYI, i. h.), amit Csáth a naplófüzetek egyik bevezető formulájaként alkalmazott („Jólesik visszaemlékezni az elmúlt időkre” / „régmúlt dolgokra”). Vagyis „[r]ögzíteni az időt annyi, mint megalkotni egy papír-emlékezetet, létrehozni a megélt archívumait, nyomokat halmozni fel, kitérni a feledés elől” (LEJEUNE, 2003b; 217). A sors iróniája, hogy a mindössze 32 évet megélt Csáth Gézának mintegy húsz életévét fedi le a kisebb megszakításokkal folytatott naplóírói gyakorlat. Vele szemben Kosztolányi esetében az életnarrációnak ez a válfaja csupán epizodikus jellegű: fiatalkorában 1900 és 1901 között, a későbbiekben pedig 1933 és 1934 között vezet naplót. Viszont akár Csáth, akár Kosztolányi korai naplót vesszük figyelembe, lényeges megjegyeznünk, hogy mindkét szerző meglehetősen fiatalon kezdett bele e műfaj művelésébe: a tízéves Brenner József még innen van későbbi szépirodalmi tevékenységén, Kosztolányi pedig ez idő tájt kezd verseket írni és bekapcsolódni az önképzőkör munkájába. Mégsem tartható véletlennek, hogy mindketten vonzódnak a biografikus próza e műfajához. Az ifjú Brenner József naplóinak első sorozatát közreadó Dér Zoltán a legkorábbi naplófeljegyzéseket tartalmazó kötet utószavában arról ír, hogy „[a] XIX. század utolsó évtizedeiben a vidéki polgári családok gyermekeiket gimnáziumba írtatták, s ez volt az az időszak, amikor közöttük divatba jött a naplóírás” (CSÁTH 2005; 139).

Egymást olvasó naplófeljegyzések

Csáth korai naplói kapcsán nem véletlenül merült fel Kosztolányi neve. Bár az ifjú Brenner József két évvel fiatalabb, mint unokabátyja, ő kezd előbb naplófeljegyzéseket írni: 1897. április 7-étől, tízévesen. Kosztolányi később fogtollat, s naplóírói gyakorlatának két időszaka közül egyik sem, így ez a korábbi

sem tart sokáig. Ám az 1900. október 22-e és 1901. április 11-e közötti időszak egybeesik a Csáth-naplók azonos időbeli vonulatával. Azaz a Kosztolányi-naplók kronologikusan mintegy beleékelődnek a három évvel előbb elkezdett Brenner-naplók szövegfolyamába. Azt is mondhatnánk, hogy a két fiatal szerző naplófeljegyzései intertextuális kapcsolatba hozhatóak egymással, „olvassák” egymást, hiszen az 1900–1901. évi időszak ezen két párhuzamosan olvasható élettörténeti narratívája más-más narrációval ugyanannak a térségnek azonos időbeli kultúratörténeti dimenzióit tárja fel – miközben a két szöveg eltérései is nyilvánvalóak. Ez utóbbiak különösen az életnarráció tematikai és stilisztikai-beszédmódbeli különbségeiben ragadhatóak meg.

Aдва van tehát két biográfia egy meghatározott időbeli szakasza és ennek narratív leképezése, amelyet akár két egymást metsző halmazként is elképzelhetünk. Olyan két halmazként, amelynek *unióját* a tágabb értelemben vett azonos térség (a korabeli Szabadka), ennek kulturális miliője, ezen belül pedig az összetartozást reveláló rokon szálak, családi viszonylatok és egyéb interperszonális viszonyok, *differenciáját* a két naplóíró foglalatosságainak különbségei és az ezeket rögzítő beszédmódjának eltérése, *metszetét*, közvetlen átfedéseit pedig a közös tevékenységek, élmények és ezek lejegyzése képezi.

A fiatal Csáthnak is, Kosztolányinak is közös érdeklődésükön túl megvan a maga sajátos érdeklődési területe. Csáth rajzol, fest, zenél, kottát másol, Kosztolányi verseket ír, műfordít, önképzőkörre jár. Szajbély Mihály a Csáth 1897 és 1904 közötti naplófeljegyzéseit közreadó kötet utószavában a megjelölt időszakban íródott naplófeljegyzések szövegében „a hármas-művésszé válás nyomai”-t véli felismerni, mondván, hogy „már a legelső nap eseményei között felbukkan az a három terület, amelynek párhuzamos és egyformán magas szintű művelése miatt Kosztolányi hét évvel később hármas-művésznek nevezte unokaöccsét: az *irodalom*, a *képzőművészet* és a *zene*” (SZAJBÉLY 2013; 524). E három művészeti ág között a képzőművészet az, ami a korai Csáth- és a Kosztolányi-naplók legfőbb eltéréseit generálja. A naplók ugyanis nemcsak textuális utalást tartalmaznak arra vonatkozóan, hogy Csáth fest, rajzol, a kapott pénzen festéket vásárol, az apától festéshez szükséges felszerelést kap, névnap, születésnap, karácsonyi ajándékként a családtagok számára képet fest stb., hanem a már előbbieken is említett vizuális motívumok és rajzmelléletek által képzőművészeti-vizuális kialakításuk, intermedialitásuk is meghatározó jelentőségű funkciót kap.

A tágabb családi és rokon környezet, a közös gyermekkor, a közös játékok (labdázás, futás, korcsolyázás stb.), családi látogatások, közös családi ebédek,

vacsorák, kirándulások, séták, családi és egyéb ünnepek, iskolai ünnepek stb. alkotják azt a közös narratívát, amelynek epizódjai mindkét szerző naplófeljegyzéseiben textualizálódnak. De közös tevékenység az olvasás is, a más-más olvasmányélmények ellenére is.

A megjelölt féléves időszak egyidejű naplófeljegyzéseinek szövegei között tematikus átfedéseket hoznak létre a versírással próbálkozó Kosztolányi szövegei is. Zsengéit „Józsának” adja olvasásra és véleményezésre, s olykor mindkettjük naplófeljegyzése jegyzi e tényt. Csáth a szövegek alapján a leendő költő arcélét véli felismerni, s olykor nemcsak Kosztolányi, hanem ő maga is bemásolja saját naplójába unokabátyja versét. Ezen felül számos olyan apró motívum, epizód, esemény előfordul, amelyeket mindkét napló regisztrál, s ezek textuális megjelenítése szintén a két naplószöveg érintkezési pontjait, átfedéseit képezi.

A naplóírás alapjául szolgáló „antifikció” jegyében „a nyomok felhalmozódásának” jeleként a fiatal Csáth és Kosztolányi naplóiban egy szélesebb dimenzióban kirajzolódik a térség kultúratörténeti képe: a korabeli Szabadka (vidéki) polgári környezetének, színházi és zenei életének részletei. Csáth különösen nagy erőfeszítéseket tesz a kulturális események emlékének megőrzése érdekében. Naplója az egyes színdarabok tartalmi leírásait, szereposztását s a színpadi alakítások bírálatát is tartalmazza. Egészen személyes élményekre lebontva ide tartozik a két ifjú színésznő iránt fellángoló szerelme, amely a napló titkokat őrző lapjain a fiatalos hév lázállapotaként textualizálódik. A heves érzelmeken túl pedig egy-egy színdarab szövegének vagy előadásmódjának olykor meglehetősen éles bírálatában ott látjuk a fiatal Csáth és Kosztolányi kritikai érzékének alakulásrajzát – egy kettős nevelődési regény naplókból kirajzolódó részleteiként.

Kiadások

- CSÁTH (2005) = Ifj. Brenner József: (Csáth Géza): Napló (1897–1899). (Közreadja, s. a. r. és utószó: Dér Zoltán). Életjel Könyvek 116, Életjel, Szabadka
- CSÁTH (2006) = Ifj. Brenner József: (Csáth Géza): Napló (1900–1902). (Közreadja, utószó: Dér Zoltán). Életjel Könyvek 117, Életjel, Szabadka
- CSÁTH (2007a) = Ifj. Brenner József: (Csáth Géza): Napló (1903–1904). (Közreadja: Dér Zoltán, utószó: Beszédes Valéria). Életjel Könyvek 120, Életjel, Szabadka
- CSÁTH (2007b) = Ifj. Brenner József: (Csáth Géza): Napló (1906–1911). (Közreadja, s. a. r. és utószó: Beszédes Valéria). Életjel Könyvek 122, Életjel, Szabadka
- CSÁTH Géza (1989): Napló (1912–1913). Babits Kiadó, Szekszárd

- CSÁTH Géza (1997): Fej a pohárban. Napló és levelek (1914–1916). S. a. r.: Dér Zoltán és Szajbély Mihály. Magvető Kiadó, Bp., 7–133.
- CSÁTH Géza (2013): „Méla akkord: hínak lábat mosni”. Naplófeljegyzések 1897–1904. (S. a. r.: Molnár Eszter Edina és Szajbély Mihály). Magvető Könyvkiadó–Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp.
- KOSZTOLÁNYI Dezső (1996): Naplók (1900–1901) = K. D.: Levelek – Naplók. (Egybegy., s. a. r. és jegyzetek: Réz Pál). Osiris Kiadó, Bp., 763–809.

Irodalom

- DÉR Zoltán (2005): Utószó. = CSÁTH 2005; 139–148.
- HARKAI VASS Éva (2010): A naplóíró Csáth. *Hungarológiai Közlemények (Újvidék)*, 4. 17–25.
- LEJEUNE, Philippe (2003a): Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatott tanulmányok. Szerk. Z. Varga Zoltán. L'Harmattan, Bp.
- LEJEUNE, Philippe (2003b): Hogyan végződnek a naplók? Ford. Gábor Livia. = LEJEUNE 2003a; 210–222.
- LEJEUNE, Philippe (2008): A napló mint „antifikció”. Ford. Z. Varga Zoltán. = Írott és olvasott identitás. Az önéletrajzi műfajok kontextusai. Szerk. Mekis D. János és Z. Varga Zoltán. L'Harmattan–Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, Bp.–Pécs, 13–24.
- SZAJBÉLY Mihály (2013): A hármas-művésszé válás nyomai Csáth Géza korai naplóiban = CSÁTH (2013; 523–532).

GÉZA CSÁTH'S EARLY DIARIES

The study looks into and analyses Géza Csáth's early diaries from his diary-writing opus covering almost two decades (1897–1916). It mentions in particular issues of cultural history concerning our region, and also those textual and intermedial features that foreshadowed and relate to Csáth's creative habitus which was to unfold in his later years. The philological fact that after the turn of the millennium (between 2005 and 2007) the diaries covering the years between 1897 and 1904 were published first in Szabadka and then last year in Hungary, as well as the fact that as the result of these two presentations of the texts Csáth's and Kosztolányi's early diaries can be textually interrelated makes these early diaries topical. Namely, parallel reading of the two life narratives covering the 1900 – 1901 years reveal the cultural-historical dimensions of the same region in the same period of time.

Keywords: diary, life story narrative, intertextuality, intermediality, history of culture, Géza Csáth, Dezső Kosztolányi.

RANI DNEVNIČKI ZAPISI GEZE ČAT

Temu studija čine rani dnevnički zapisi Geze Čat, pisca koji je skoro dve decenije (1897–1916) vodio dnevnik. U studiju se napominju kulturno-istorijski momenti iz dnevnika koji se odnose na naše prostore, zatim tekstualne i intermedijalne „prognoze” koje pokazuju stvaralačke vrline do kojih će doći u kasnijim godinama književnog opusa Geze Čat. Aktuelnost posmatranja ranih dnevničkih zapisa, s jedne strane, čini filološka činjenica da je nakon milenijumske prekretnice (između 2005. i 2007. godine) objavljen niz piščevih dnevnika iz ranih godina (1897–1904) u Subotici, zatim tokom prošle godine u Mađarskoj, dok, sa druge strane, rani dnevnički zapisi iz 1900–1901. godine daju mogućnost za intertekstualno čitanje ovih tekstova sa tekstom ranog dnevnika Dežea Kostolanjija. Paralelnim čitanjem ova dva životna narativa u okviru dve različite naracije pokazuju kulturno-istorijske dimenzije istog prostora u istom istorijskom vremenu.

Gljučne reči: dnevnik, životni narativ, intertekstualnost, intermedijalnost, istorija kulture, Geza Čat, Deže Kostolanji.

ĆURKOVIĆ-MAJOR FRANCISKA

Zágrábi Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Hungarológiai Tanszék, Zágráb
curkovicmf@gmail.com

„AHHOZ A NEMZETISÉGHEZ CSATLAKOZTAK, AMELY BEFOGADTA ŐKET”¹

*Nemzeti és vallási identitási kérdések Fejtő Ferenc
életnarrációiban*

“Now they Belong to the Nation which Accepted Him”
*Questions of national and religious identity in
Ferenc Fejtő's life story narrations*

„Priključili su se naciji, koja ih je prihvatila”
Pitanja nacionalnog i verskog identiteta u životnoj priči Ferenc Fejtea

A dolgozat Fejtő Ferencnek az Osztrák–Magyar Monarchia idején és az I. világháború után Zágrábban és Nagykanizsán élő rokonságának életével foglalkozik. Elsősorban azt vizsgálja, hogy a kisebbségi identitású család hogyan integrálódik a többségi nemzetiségbe. A vizsgált művek Fejtő Ferenc *Zágrábi utinaplója* és az *Érzelmes utazás* című regénye, mellettük figyelemmel kísérem a *Budapesttől Párizsig. Emlékeim* című visszaemlékezéseit és az íróval folytatott életinterjúkat, életnarrációit is.

Kulcsszavak: Fejtő, életnarráció, kisebbségi etnikum, identitás, integráció.

Fejtő Ferenc 1935-ben a Nyugat 11. számában *Zágrábi utinapló* címmel jelentette meg azt az írását, amelyben 1934 nyarán a zágrábi rokonainál tett láto-

¹ A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Életnarrációk, kisebbségi önreprezentációs modellek című, DSZ/65/2013 számú, nemzetközi projektum keretében megvalósuló csoportos Domus-ösztöndíjának támogatásával jött létre.

gatást írta le. Egy évvel később, 1936-ban jelent meg az *Érzelmes utazás* című könyve, amely az írónak a könyv új kiadásához írt előszavában elmondottak szerint a *Zágrábi utinapló* kibővített változata: „rájöttem [...], az Útinaplóban megpendített gondolatok kissé hosszabb kifejtést igényelhetnének, a zágrábi és dalmáciai utazást, az apai, anyai emlékek közt való kalandozást folytatni kelle-ne egy másik utazással, amelyben saját éneket keresném, saját gondolataimat tisztáznám, hiszen ezek még zavarosan, ellentmondásosan kerengtek bennem” (FEJTŐ 1989; 9). Az író ugyan pontosan megfogalmazza az *Érzelmes utazás* tárgyát, a két művet azonban műfaji szempontból is érdemes és érdekes vizsgálni.

A *Zágrábi utinapló* már címével kapcsolatosan is több kérdést vet fel. Útleírásnak nem mondhatjuk, mert nem olyan beszámoló, amely az utazás élményeiről tárgyyszerűen és tudományos hitelességgel törekedne beszámolni. Mondhatnánk inkább útirajznak, mert szubjektív reflexiókat állít előtérbe. Címének ellenére naplónak bajosan mondható, hiszen nem találjuk benne a rendszeresen, folyamatosan, időrendben feljegyzett személyes élményeket, eseményeket. Az *Érzelmes utazás*ban ez utóbbi, a naplóforma egyik jellemzője, a keltezés adva van ugyan, azonban a napló valószínűleg utólagosan nyerte el ezt a formáját feltehetőleg előzetes jegyzetek alapján, ám ekkorra már a címből eltűnt a napló megnevezés, ami ismét zavarba hozhat bennünket. Mind a cím, mind a könyv pedig csak Laurence Sterne azonos című művének ismeretében sejteti a könyv tárgyán kívül a műfaji besorolhatóságát, amire Fejtő a következőképpen utal: „nem szabad figyelmen kívül hagyni a műfajt sem, amelyet könyvem megírására választottam. Nemhiába neveztem Sterne híres művének címét plagizálva »Érzelmes utazásnak«. Hangulatkönyvet írtam, lírát, és nem tudományos értekezést” (FEJTŐ 1989; 12). Dolgozatomban az említett két mű mellett Fejtő először francia nyelven megjelent visszaemlékezéseit is felhasználom, amely eredeti címe *Mémoires. De Budapest à Paris*, a magyar kiadás címe *Budapesttől Párizsig*, alcímét azonban Fejtő *Emlékeim*ként, nem pedig emlékiratként vagy önéletrajzként fordítja. Fejtő e személyes hangú visszaemlékezései és a többek által is lejegyzett életinterjúi mint életrajzi-cíciók is fölvetnek néhány kérdést a műfaji besorolhatóság szempontjából. Az önéletrajz a memoárral rokon műfaj, azzal a különbséggel, hogy az önéletrajz a történelmi események helyett inkább a személyiség bemutatására törekszik. Fejtő *Budapesttől Párizsig* című könyvének esetében a cím, sőt a tartalom alapján is nehéz lenne nagy pontossággal meghatározni, vajon Fejtő emlékiratot szándékozott-e írni vagy önéletrajzot. Lejeune önéletírás-meghatározása szerint az önéletrajz „visszatekintő prózai elbeszélés, melyet valódi személy ad saját életéről, a hangsúlyt pedig magánéletére, különösképp személyiségé-

nek történetére helyezi” (LEJEUNE 2003; 18). Lejeune-nel szemben De Man mintha ellenezné az önéletrajz műfajjá avatását, mintha meg szeretné hagyni a pusztá tudósítás, krónika vagy emlékirat státusában, továbbá azt állítja, hogy „az önéletrajz nemigen vehető alá műfaji behatárolásnak; minden egyes esete kivételnek tűnik a szabály alól; maguk a művek mindig áthajlanak szomszédos vagy akár gyökeresen eltérő műfajokba”. Ezt az állítást nemcsak Fejtő „memoárjai” bizonyítják, a *Zágrábi utinapló* és az *Érzelmes utazás* műfaji besorolhatósága is hasonló nehézségek elé állít bennünket. De Man ugyanakkor azt a műfaji besorolást sem tartja meggyőzőbbnek, amely az önéletrajzot a fikcióval állítja szembe. Fejtegetésének végkicsengése szerint: „Az önéletrajz elleplezi, hogy a szellemi arculat megrongálódását okozza” (DE MAN 1997). A De Man írásának címében szereplő „defacement” (arctalanítás) kifejezés nemcsak egy arc, ebben az esetben az írott mű felismerhetetlenné tételét vagy válását jelenti, hanem az írás „arculatának” az eltorzítására is utal. Nem kétséges, hogy az önéletrajz valóságtükörözése esetenként görbe tükörként is funkcionálhat, mégis meg kell engednünk, hogy a befogadó maga fogja eldönteni, hiszi-e és mennyiben hiszi a leírtakat. De Man véleménye elutasító, Lejeune-é kevésbé: „Az önéletrajzban nélkülözhetetlen, hogy *megkössék és betartsák* a referenciális paktumot: nem szükséges azonban, hogy az eredmény a szigorú hasonlóság alapján jöjjön létre. Lehet, hogy a referenciális paktumot az olvasó kritériumai szerint nem tartják be pontosan, ennek ellenére mégsem tűnik el a szöveg referenciális értéke” (LEJEUNE 2003; 38). Vizsgáljuk meg ezt a kérdést az alábbi néhány példán: Fejtő *Zágrábi utinapló*jában nagybátyját Józsi bácsi néven emlegeti, az *Érzelmes utazás*ban pedig Ottó bácsiként. Nem tudjuk, valójában hogyan hívta őt a többi rokon és feltehetőleg Fejtő sem, azt azonban igen, hogy Ilija Bačićra horvátosította a nevét. Vajon miért változtatta meg Fejtő nagybátyja nevét Józsiról Ottóra az *Érzelmes utazás*ban, és egyáltalán fontos-e ez? Hasonló a zágrábi irodalmi élet egyes képviselőinek nevével kapcsolatos példa. A *Zágrábi utinapló*ban csaknem mindannyiuk nevét leírja, míg az *Érzelmes utazás*ban általában csak a nevek kezdőbetűit. Még egy példa, amelynek talán sejthetjük a magyarázatát. Az író a napló és a könyv eseményeinek idejeként 1934 nyarat jegyzi (FEJTŐ 1990; 133), az útinapló nővére kisfiának, Davornak a születésével zárul, és a könyvben is ekkor utazik el Zágrábból Fiuméba. Davor azonban 1935-ben született.² Az útinapló 1935-ben

² Fejtő anyjának, Fischel Idának a sírhelye a zágrábi Mirogoj temetőben van (Odjel Ž, Polje 1, Razred II/1, Broj 23.). Ugyanott van eltemetve Náda lányának a fia, Davor Kremsir (1935–2006). A kripta tetején fekvő kereszten jól látható a születés és elhalálozás éve.

jelent meg a *Nyugat* 11. számában, Fejtő tehát feltehetőleg ebben az évben is járt Zágrábban, és így volt ideje ezt a kedves családi eseményt is beleszőni az útinapló eseményei közé. A szöveg referenciális értékét ezek a példák azonban nem kérdőjelezik meg. Lejeune napló fogalmának meghatározása a naplót az önéletíráshoz közelíti. Eszerint „a napló elsősorban élettevékenység”, nemcsak irodalmi forma: „A napló három egymásba épülő szakaszból álló folyamat, amelynek tikos, nehezen megfigyelhető magja van [...]: az életünkön való töprengés és az írás közötti oda-vissza mozgás, mely nyomokat hagy a papíron, ahol a kimondott a kimondatlan dolgok tömegeinek hordozójeleként, illetve a mindennapi cselekvés motorjaként funkcionál.” A második szakasz második része nem más, mint „a naplót önéletrajzosító, időben távoli újraolvasás. Ez utóbbi már előkészíti a harmadik szakaszt, vagyis amikor mások olvassák el a naplót” (LEJEUNE 2008; 22). Ennek az érvelésnek az alapján a napló esetében is fenn kell állnia a referenciális paktumnak, és akkor az említett példák ellenére sem tűnik el a szöveg referenciális értéke.

A *Zágrábi útinapló* csaknem kizárólag a Zágrábban töltött napok élményeinek leírásával foglalkozik, az *Érzelmes utazásban* a zágrábi élmények a múltból felbukkanó események emlékeivel kibővítve jelennek meg. Ezek a leírások két idősíkban történnek, az útinapló írásának idején, tehát a jelenben és az író gyermekkorában, a múltban, s ezek az idősíkok gyakran összefonódnak. A zágrábi leírások a könyv kétharmad részét teszik ki, a könyv harmadik harmada a tulajdonképpeni utazás, vagyis Fejtőnek az Adria keleti partján tett hajózásának leírása. Miután vonattal elutazott az egykor Fiume részét képező, ám 1924-től a Római szerződés értelmében az akkor már Jugoszláviához csatolt Sušakig, onnan hajóval utazott végig Dalmácián. Fejtő az *Érzelmes utazásban* nemcsak zágrábi és úti élményeit írja le, hanem egyfajta családtörténetet is. Ezeket a könyv nagy részében szétszórt adatokat visszaemlékezésében *Budapesttől Párizsig*, *Emlékeim* és több életinterjújában, ha esetenként nem is pontosabban, de bizonyos mértékben rendszerezettebben tárja elénk.

Az említett művek alapján a család történetének összefoglalását a következőkben kísérelhetném meg. Fejtő apai felmenői Csehországból származtak. Nagyapjának családi nevével kapcsolatban Fejtő megemlíti, hogy nagyapja a magyar állam ezeréves fennállásának megünneplésére rendezett millenniumi kiállítás alkalmából lapkiadói érdemeinek elismeréséül oklevelet kapott, amelyen a Fischl Fülöp név áll (FEJTŐ 1990; 24). Apai nagyapja egy Prága melletti kisvárosból 1849 után tipográfusként került Budapestre a tekintélyes német nyelvű napilaphoz, a *Pester Lloyd*hoz. Fischl nagyapja az 1860-as években már Jakob Markbreiter nagykanizsai nyomdásznál dolgozott. Hamarosan

megvette annak nyomdáját, majd elvette Fridrike nevű lányát. A könyvkiadás mellett megalapította a környék első magyar nyelvű hetilapját, a *Zala* nevű lapot. Ezt a családi vállalkozást folytatta legidősebb, Lajos nevű fia, Fejtő édesapja, akinek bizonyos idő után már Fischel a családi neve. Fridrikén kívül Jakob Markbreiternek több lánya is volt, így Fridrike halála után Fülöp nagypapa feleségül vett egy másik Markbreiter lányt, Rózát (öt, a valójában nem is igazi nagyanyját nevezi Fejtő kanizsai ómamának). A harmadik lányt Jenny néniként emlegeti, hol úgy, hogy fiatalon vált özvegyé, hol vénkisasszonyként. Jenny néni a kanizsai ómama haláláig nála élt, azután Zágrábban a nővérénel. A negyedik Markbreiter lány neve Helena, aki Bonyhádi Emanuel kiskőrösi illetőségű férjhez ment férjhez, akit egészen fiatalon állomásfőnökké neveztek ki Zágrába, ezért oda költöztek. Egyik lányuk, az 1877-ben született Bonyhádi Ida lett Fejtő édesanyja. Első házassága válással végződött még az első gyermekének, Náda nevű kislányának születése előtt. Bonyhádi Ida 1908-ban ment férjhez Fischl Lajoshoz, a „cousinhoz”. Ebből a házasságból született 1909. augusztus 31-én Fülöp Ferenc, akinek születési anyakönyvi kivonatában még ő is és apja is, a Fischl családi néven szerepel (FÖLDES 2013; 250). Anyja 1914-ben halt meg, előneve zágrábi sírhelyén már Fischelként van felvésvé. A nagykanizsai gimnázium 1919/20-as évi anyakönyvében pedig már a fiú is a Fischel családi néven van bejegyezve. 1933 májusában, a gyűjtőfogházból való szabadulása után magyarosította a nevét, azóta Fejtő Ferenc Fülöpnek hívják (FÖLDES 2013; 253).

Fejtő rokonsága, akár apai, akár anyai ágát tekintjük, az író gyermekkorában a Monarchia különböző helyein élt. Fejtő apjának családja Nagykanizsán élt, anyja családjának egy része Zágrábban, más része Fiume környékén. Aradi és zombori rokonságát említi ugyan, részletesen azonban nem beszél róluk. Az I. világháborút követően, az ország szétdarabolása után a család is szétszóródott, Romániában, Jugoszláviában és Olaszországban folytatódott életük.

Tanulmányomban elsősorban azt vizsgálom, hogy Fejtő tágabb családja, mint a zsidó kisebbségi etnikum tagjai, hogyan igyekszik beilleszkedni a többségi nemzetbe. Az író 1934-ben írt zágrábi benyomásokat leíró *Zágrábi utinapló*, főleg pedig az ezeknek a benyomásoknak az alapján felidézett múlt eseményeinek és emlékeinek segítségével, amelyeket az *Érzelmes utazás* részletez. Mindezt összevetem más élelelbeszéléseivel és kibővitem, figyelembe véve az író jóval később megjelent visszaemlékezéseit és a vele készített interjúkat. Ezekben az élelnarrációkban Fejtő bemutatja a család életének jelentősebb eseményeit a századfordulón, azt megelőzően, majd a századforduló után, egészen az I. világháború kezdetéig, és bizonyos mértékig utal a két háború közti zágrábi

rokonok és általában a zágrábiak életére. Ezek alapján képet nyerhetünk arról, hogyan igyekeznek a zsidó etnikai kisebbség beilleszkedni a többségi nemzet polgári rétegébe a Monarchia egyes városaiban, nevezetesen Nagykanizsán, Zágrábban és Fiume környékén a századfordulón, bepillanthatunk a zágrábi polgári életbe is az 1930-as években. Végül nagyon röviden utalok arra, hogyan alakult a rokonság egyes tagjainak élete a második világháborút követően.

Fischl Fülöp származásáról keveset tudunk. Egy Prága melletti kisvárosban, Lohovicban született. Nagypapjának üzleti és vagyoni emelkedéséről beszélve meséli el Fejtő nagypapja „csodálatos” meggazdagodásának történetét. Az akkor ötvenéves orvosi jubileumát ünneplő Jákob, aki a prágai egyetem tanára és a prágai elmeorvosi intézet igazgatója volt, összehívta hét testvérét, és szétosztva közöttük megtakarított pénzét, mindegyiküknek hétszáz-hétszázezer osztrák forintot adott. Az ünnepélyes családi esemény után (amelyről a prágai újságok is beszámoltak, és amely újságkivágások alapján Fejtő is tudomást szerzett róla), a testvérek elmentek a templomba imádkozni testvéreikért és szüleik lelkéért (FEJTŐ 1989; 122). Ha a fivér akkor hetvenéves volt, úgy akkorra öccse, Fischl Fülöp már nyilván megalapozta az egzisztenciáját Nagykanizsán. Fejtő egyik visszaemlékezése szerint nagypapja minden így kapott pénzét a nyomdába, a könyvkiadásba meg a könyvkereskedésbe fektette (FEJTŐ 1990; 51), más helyen azt állítja, hogy ebből a pénzből a Monarchia számos nagyvárosában, több országában könyvkereskedést nyitott (FÖLDES 2013; 257).

Ebben az időben országszerte megindult a modern iparosodás, és több más korábbi kisvárossal együtt Nagykanizsa is forgalmi-közigazgatási központtá vált. A 19. században a Monarchia minden vidékén nagy volt a mobilitás, így a kisebbségi csoportoké is, aminek következtében elkezdődött, a kedvező gazdasági és társadalmi feltételek eredményeképpen pedig a század végére felgyorsult a kisebbségi csoportok integrálódási folyamata. Az ország egyik vidékéről a másik vidékre települő kisebbségi: nyelvi és etnikai csoportok nagy része asszimilálódott. Magyarország népességének gyarapodása magával hozta a magyarság népességgyarapodását is, amiben azonban épp az asszimiláció játszott döntő szerepet. Egyes számítások szerint a II. József korabeli népszámlálástól az első világháborúig terjedő időszakban az asszimilánsok közül több mint 700 ezer zsidó volt (HANÁK 1978; 416–417).

1867-ben, röviddel a kiegyezés után, megszületett az emancipációs törvény, amely szerint az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal együtt polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottak. Ez még inkább megkönnyítette a zsidók beilleszkedését, sőt a magyarság Kárpát-medencei fölényének biztosítása céljából támogatta a kisebbségek emancipációját. „A magyarok akkoriban

úgy érezték, fenyegeti őket a szláv és román kisebbségek gyors demográfiai növekedése és születendő nacionalizmusa – kultúrájukat tehát állami kultúrává igyekeztek tenni. Mégpedig hittérítői buzgalommal. Ha valaki elsajátította a magyar nyelvet, magyarosította idegen hangzású nevét, »statisztikailag« automatikusan magyar lett. Csábító perspektíva volt ez [...] a hagyományaikkal szakító, jogegyenlőségre és meggyökeresedésre törekvő zsidók számára is. [...] Fülöp nagyapám is magyar hazafi lett, sok magyar tankönyvet nyomtatott, aztán katolikus, református, olykor zsidó imakönyveket, majd megalapította a környék első magyar nyelvű hetilapját. *Zala* volt a lap neve, akárcsak a megyéé, ahol Kanizsa épült, s nemsokára napilap lett belőle» (FEJTŐ 1990; 24). A Kanizsa „megmagyarosításában” ily módon aktívan részt vevő Fischel nagyapa azonban csak élete vége felé és csak „némiképp” tanult meg magyarul. Az első nemzedék tagjai megtanultak magyarul, de megtartották német „anyanyelvüket”, és ami a vallási hovatartozásukat illeti, zsidó vallásukat is. Azonban vallásuk gyakorlása nem volt teljes mértékű: „Zsidónak lenni: a zsidók többségének ez legfőljebb az ősök hitéhez való ragaszkodást jelentette, ez pedig a nagy ünnepek megtartására korlátozódott. Ezek a zsidók különben inkább izraelitának mondták magukat” (FEJTŐ 1990; 24). A liberálisabb irányultságú politikai elit érdekeinek megfelelt az, hogy a zsidóság csupán vallásfelekezeten nyilvánítja magát. Magyarországon ekkor két egymástól független zsidó közösség állt fenn, az ortodox és a neológ. A nagykanizsai zsidóság a neológ szertartást követte. Az a tény, hogy Löw Lipót (1811–1875) rabbi, a zsidóság egyenjogúsítási törekvéseinek vezetője 1841-től mintegy öt évig Nagykanizsán működött, talán hozzájárulhatott a nagykanizsai zsidók gyors társadalmi integrálódásához. Ő ugyanis fontosnak tartotta a magyar zsidóság asszimilációját, és szorgalmazta a magyar nyelven történő prédikálást is.

Az asszimiláció olyan folyamat, amelynek során valamely egyén vagy csoport, fajta, nemzetiség, nép beolvad, illetve beilleszkedik egy másik embercsoportba, fajtába, nemzetiségbe, népbe, átveszi annak nyelvét, szokásait, normáit, értékeit, és saját jellegzetességeit részben vagy teljesen elveszíti. Az asszimilációval kapcsolatos irodalomban M. M. Gordon többlépcsős asszimilációról beszél, amely megnyilvánulhat egyéni és csoportszinten. Az első lépcsőt akkulturációnak nevezi, amikor az egyén vagy csoport átveszi a befogadó társadalom érték- és normarendszerét, attitűdjeit, nyelvi és tárgyi világát: a tipikus berendezési tárgyakat, öltözéket stb. (GORDON 1964).

Hogyan nyilvánult meg ez Fejtő családjának első nemzedékénél? Tanulmányomban az asszimiláció első lépcsőjénél mindenekelőtt a nyelv és a vallás átvételét vizsgálom. Említettem, hogy Fejtő apai nagyapja Csehországból

települt Magyarországra. A cseh–morva és osztrák eredetű zsidóság a német nyelvet vagy egy nyugati jiddis dialektust beszélt (HARASZTI 2004; 120), Fejtő is ezt erősíti meg: „Zsidó származásából fakadóan a családon belül is németül beszéltek, miután – a zsidó közösséghez tartozók nagy részéhez hasonlóan – a velük legtoleránsabb német kultúrába illeszkedtek be” (FÖLDES 2013; 256). Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Fischel család első nemzedéke nyelvét tekintve német, vallását tekintve zsidó. Fejtő családjában az első nemzedék esetében a befogadó társadalom érték- és normarendszerét tekintve az akkulturáció folyamata nagyrészt végbement. A kivételt a nyelv és a vallás képezte, a német nyelv az első nemzedék egész életében „anyanyelvként” dominált, akár az apai, akár az anyai nagyszülőket vesszük figyelembe. Apai nagyapja idős korára valamennyire megtanult magyarul, de német akcentussal beszélt, szívesebben használta a német nyelvet és a *Neues Pester Journalt* olvasta. Apai nagyanyjáról szinte semmit sem tudunk, de házastársak lévén feltételezhetjük, hogy hasonló akkulturációs folyamaton ment keresztül. Nagyanyja nővérei vagy húgai (Róza ómama és Jenny néni) hasonló elveket vallhattak, a nagyapával nyilván németül beszéltek, de tudjuk, hogy egyik kedvenc napi foglalatosságuk az *Érdekes Újság* olvasása volt. A magyar nyelvű újság olvasása talán inkább annak tartalmával, mintsem az olvasó hölgyek nyelvtudásával magyarázható. A zágrábi nagyszülők is németül beszéltek otthon, de mivel Kiskőrösről kerültek Zágrábra, tudtak magyarul, Fejtővel is magyarul beszéltek. A nagyapa jól tudott horvátul is, hiszen állomásfőnökként dolgozott ott a vasútnál. A nagykanizsaihoz hasonlóan azonban ő is német nyelvű újságot olvasott, csak épp az *Agramer Tagblattot*. Fejtő a piacra ment vele bevásárolni, ahol használta horvát nyelvtudását nagyanyjával ellentétben, aki „sosem tanult meg horvátul”. Arról, hogy a zsidó vallást elhagyták volna, nem esik szó. Az első generáció tehát Magyarországon is megtartotta zsidó vallását és németnyelvűségét, nagy részük pedig beszélt a befogadó ország nyelvét, a magyart (a zágrábiak részben a horvátot is), vagy legalább értette.

A kanizsai első és második generáció közötti különbséget Fejtő így jellemzi: „A k...-i jövevények [...] gyökértelenek, de tele hajlandósággal és készséggel, hogy gyökeret verjenek. Nemzeti hagyományaikról szívesen s fenntartás nélkül mondtak le. Magyarnak lenni annyit jelentett számukra, mint egy barátságos közösség tagjának lenni. A városka fejlődésének izgalmas tempójában, a liberális eszmék s gyakorlat mámorának gőzében elmosódtak a származási különbségek, s gyermekeik arca is [...] az őslakosok vonásait vette fel” (FEJTŐ 1989; 124). Fejtő apja esetében ugyancsak nem beszélhetünk teljes mértékű

akkulturációról, hiszen a német nyelvtudást nem vonhatjuk kétségbe, de a magyar nyelvtudását sem. Nyelvtudást illetően kétnyelvűnek mondhatjuk, s talán kettős nyelvi identitásúnak is, habár erre nincs elég adatunk. A magyar kultúrához kötődik, amiről az akkori magyar „populáris kultúra”, többek közt a korabeli operettek és magyar nóták ismerete és kedvelése, a népszerű kortárs színésznő, Fedák Sári imádata tanúskodik. A német kultúra hatását bizonyítja a Heinrich Heine művei iránti szeretete, a német zeneszerzők ismerete és az a tény is, hogy rendszeresen látogatta az akkor legnagyobb könyvvásárt, a lipcseit. Fejtő apja zsidó volt, habár az író elmondja azt a rövid jelenetet is apja életéből, amikor Nagykanizsa utcáin sétálva egy hölgy kérdésére, hogy hisz-e Istenben, tagadólag válaszolt. Hogy vállalta zsidóságát, azt az a tény is igazolja, hogy a gettósiság alatt nem fogadta el ismerőseinek ajánlatát, hogy elbújtassák. Annak ellenére, hogy a város megbecsült polgára volt, aki jó viszonyt ápolt a városatyákkal, továbbá, hogy felesége keresztény volt, internálótáborba toloncolták, ahonnan nem tért vissza (FÖLDES 2013; 327). Fejtő apjának testvéreiről nem sok szó esik az említett életrajzokban. Fivérét, Ernőt, kedves, jólelkű, kissé puha emberként említi, Jozefin nénikét és két fiát pedig 1916-ban Aradon töltött nyaralása okán. Ennek a nyaralásnak a kapcsán említi a „bácsikáját” is, aki talán a nénike férje (esetleg apja testvére) lehetett. Apja nővére volt Irén néni (máshol Irma), az ő férjének, Holzer Mártonnak Zomborban volt szállítványozó vállalata. Miután a Vajdaságot 1918-ban Jugoszláviához csatolták, a rokonságnak ez a része is oda került. A róluk szerzett információk azonban nem szolgáltatnak adatokat tanulmányom vizsgálatának tárgyához. Fontosabb adatot tudunk meg apja féltestvéréről, Viktorról, aki valójában Fejtő „ómamájának” volt a fia. Viktor tért először át a katolikus hitre. Nyilván közrejátszott ebben az is, hogy az őseiktől örökölt vallásban már nem hittek, és az áttérés következményeként könnyen juthattak az „izraelita hitű magyarok” számára tiltott közigazgatási állásokhoz (FEJTŐ 1990; 70). A nagykanizsai második nemzedék átveszi a befogadó társadalom érték- és normarendszerét és nyelvét, egy tagja pedig a vallását is, így az akkulturáció folyamata az ő esetében egyéni szinten teljesebb. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a nagykanizsai második generáció mind egyéni, mind csoportszinten megtartja a német nyelvet.

A zágrábi család második nemzedékhez tartozó tagjai egymás között német vagy horvát, a rokonság többi tagjával pedig német nyelven értettek szót. Fejtőtől értesülünk arról, hogy a zágrábi nagyszülők nem tanították magyarul gyermekeiket. Fejtő anyja és testvérei már horvát iskolába jártak, anyja Bécsben végezte a konzervatóriumot, így zeneileg a német kultúrához kötődött. Magyarul

megtanult valamennyire, de Fejtő régen halott anyja leveleit olvasva ezt írja: „Nyelvük német; aki írta őket, beszélt ugyan magyarul, de németül jobban és szívesebben; sajátos megrögzött hibái a magyar nyelvben szállóigékké lettek a családban” (FEJTŐ 1989; 131). Őt is a kétnyelvűség (esetében a német és horvát), valószínűleg a kettős kulturális identitás is jellemezte. Fejtő anyjának testvérei közül Róbert bácsiról csak annyit tudunk, hogy cipőkereskedő volt, Polában élt a családjával. Fejtő nagynénjéről, Olga néniről és a családjáról, mint nagypolgári családról tudunk meg többet. Olga néni a gazdag Priester család Emanuel nevű fiához ment férjhez, a családnak a Trieszthez közel fekvő Fiumicellóban volt nagy birtoka. Ebből feltételezhetjük, hogy közel került az olasz nyelvhez és kultúrához. A harmadik nővér, Tóni (Antónia) néni énekesnő volt, Bécsben tanult, sokáig szólót énekelt a zágrábi székesegyházban. Fejtő egy újságkivágásból, 1900-ból idézi a nagykanizsai fellépéséről írtakat: „Pompásan iskolázott hang, hatalmas terjedelemmel, intenzív minden registerben. Előadása bájos, tele érzéssel. [...] egy bús magyar dalt énekelt éppen oly remek előadással. A magyar szöveget is oly tiszta kiejtéssel énekelte, hogy csak azok vettek észre itt-ott egy kis idegenességet, akik tudják, hogy a zágrábi kisasszony a mi édes nemzeti nyelvünkön beszélni nem is tud” (FEJTŐ 1989; 127). Nem tudhatjuk, volt-e köze annak, hogy sokáig szólót énekelt a székesegyházban, de házasságkötésüket megelőzően férjével együtt áttért a katolikus hitre.³ Fejtő más helyen azt állítja, hogy sok zsidó polgári család mintájára családjá anyai ága is áttért a katolikus hitre (FEJTŐ 1990; 70), de ez minden bizonnyal csak Antónia nénire vonatkozott, a Fejtő által ismertetett többi adat nem igazolja azt, hogy többen is kikeresztelkedtek volna. A zágrábi második nemzedék tagjai között az első eset, hogy a kisebbségi etnikum tagja a többségi vallást választja, egyéni szinten tehát ebben az esetben is magasabb szintű akkulturációról beszélhetünk, ám ez családi szinten egyedi jelenség lehetett. Ez alátámasztja Hanák állítását, miszerint a század elején az egyes felekezetek közötti áramlás igen korlátozott volt. A háború előtti két évtizedben mindössze 27 ezer ember tért át – leginkább reformátusok, görögkeletiek és izraeliták – a római katolikus vallásra (HANÁK 1978; 420).

Fejtő anyjának testvérei közül talán Ottó bácsi alakja a legérdekesebb, aki „horvátosította” nevét, és Bonyhádi Ottóból Ilija Bačić lett. Fejtő úgy ítéli meg, hogy ezzel a családba „behatolt a nemzetiségi probléma”. Habár nagyon szerette nagybátyját, és ő is unokaöccsét, haragudott, ha Fejtő a nagyszüleivel magyarul

³ Itt szeretnék köszönetet mondani Dragutin Kremzirnek, Fejtő Ferenc unokaöccsének (akit az *Érzelmes utazásban* Drago néven emleget) az ezután közölt, a Kremzir családot illető adatokért.

beszél. Ottó bácsi tagja volt a Sokol⁴ elnevezésű nacionalista mozgalomnak, fontos pozíciót töltött be ott (FEJTŐ 1990; 35). Fejtő még arra is emlékszik, hogy a pánszláv tornaegylet szép, világoskék nemzeti egyenruháját viselte (FEJTŐ 1989; 40). A huszadik század elején, a Monarchia területén elő szláv kisebbségek körében különösen erősödött a nacionalista jellegű mozgalom. Ottó bácsi tagsága a Sokol mozgalomban Gordon többlépcsős asszimilációs magyarázatában a strukturális asszimiláció lépcsőfokának felel meg. Ez akkor lehetséges, ha a befogadó társadalom nyitott és rugalmas. Az akkulturációhoz nem szükséges a befogadó társadalom elfogadási attitűdje, tehát nem feltétlenül szükséges, hogy az egyén referenciacsoportja megváltozzon. A strukturális asszimiláció lépcsőfokához azonban a befogadó társadalom elfogadása is szükséges, és ha ez fennáll, akkor a strukturális asszimiláció következtében nyitott a társadalmi integráció lehetősége. A második lépcsőfok csak egyéni szinten vizsgálható, és a befogadó társadalom intézményeibe, klubjaiba való tudatos belépést jelenti, melynek során az egyén referenciacsoportot vált (GORDON 1964). Ottó bácsi horvátosodása ezzel befejeződött, habár szem előtt tartva német nyelvtudását, nem tudjuk bizonyossággal állítani, vajon azt vagy a horvát nyelvet tekintette-e „anyanyelvének”. Az akkulturáció folyamata azonban az ő esetében a Gordon szerinti negyedik, az identifikációs asszimiláció is végbement, amikor a kisebbségben kialakul a többséggel való összetartozás élménye, amint azt Fejtő idézi. Az idézet nemcsak nagybátyja, hanem saját identitására is utal: „Józsi bácsival gyerekkoromban rendszerint haragban voltam. Súlyos nemzeti ellentétek voltak közöttünk. Néki meggyőződése volt, hogy mi gazemberek vagyunk, és elnyomjuk őket és az utolsó szálig agyon kellene bennünket durrantani, hogy írmagunk se maradjon. [...] ideges lett, ha magyarul beszéltünk a nagyapámmal és különösen akkor haragudott, ha azt mondtam, hogy Zrinyi Miklós mégis csak magyar volt. Súlyos ellentétek voltak közöttünk, megmondtam néki, hogy ha nagy leszek, megpárbajozok vele a magyar nemzet becsületéért. Ilyen hazafi voltam akkor” (FEJTŐ 1935).

Nem tartozik ugyan vérség szerint a családhoz, de mégis fontos a szerepe Fejtő mostohaanyjának. Vegyes házasságból született, akinek az anyja szerb, az apja magyar volt, ő pedig szerbül és németül tudott, magyarul csak később

⁴ Valójában Hrvatski sokol (Horvát Sólyom), röviden csak Sokolként (Sólyom) emlegették. A Sokol mozgalom a 19. század második felében kezdődött a Monarchia szláv országaiban. Hordozója a liberális polgárság volt. A szláv népek öntudatra ébredéséért és nagyobb jogaiért harcolt. A sokoldalúság, az esztétikai és „természeti” nevelés, az önkéntesség és a tagok közötti testvériség kölcsönös vállalása voltak a fő célkitűzései. A horvát Sokolt 1874-ben alapították, és 1927-ben oszlott fel.

tanult meg, ezért Fejtő szűkebb családjá, a fiatalasszony családba érkezése után, továbbra is németül beszélhetett. Mivel megtanult magyarul, nyelvi szinten az ő akkulturációja is megtörtént, vallási szinten azonban a többségi nemzetbe való illeszkedésre nem is volt szükség. Nevelőanyja ugyanis buzgó katolikus volt, s amikor Fischel Lajos feleségül vette, az egész zsidó család helytelenítette ezt a választását. A házasságot a katolikus templomban kötötték (FÖLDES 2013; 290). Az asszimiláció harmadik lépcsőfoka, a maritális asszimiláció az összeházasodást jelzi, csak egyéni szinten vizsgálható, és érzelmi dimenzióban kell értelmeznünk (GORDON 1964). A vegyes házasság megjelenése tehát nyilvánvaló, ám nem tudjuk, ebben az esetben teljesnek mondható-e. A házasságkötés a katolikus vallás szertartása szerint történt, a férj azonban megmaradt a zsidó vallása mellett, a férj családjá pedig nem nézte jó szemmel a házasságkötés mikéntjét.

Fejtő a harmadik nemzedék tagjaként magyarnak vallja magát. Természetesen nem a fenti, kissé öniróniával színezett idézet mutatja Fejtő nemzeti identitását. Több helyen vall erről, a legpontosabban és legmeggyőzőbben talán a következőben: „Gyermekkoromtól fogva erős volt bennem a hazámban mély gyökeret verés kívánsága. És azt gondoltam: legyen a kultúra az a gyökér. Innen például a nagy intenzitás, amellyel azon igyekeztem, hogy tiszta, árnyalt és ízes magyar nyelven szóljak. [...] A faji, rasszista teoretikusok, akik az identitással foglalkoznak, a biológiai, vérségi gyökereket ismerik csak el. Nekem mindig az volt a véleményem, hogy az igazi gyökerek szellemiek: a nyelv, a műveltség, a műalkotás” (FEJTŐ 1996; 43). Fejtő többször beszél arról, hogy Nagykanizsa lakossága nemzetiségi szempontból igen tarka volt. A magyarok mellett nagyszámú horvát, német és zsidó élt a városban, ami már bizonyos mértékű nemzeti és nyelvi toleranciát eredményezett. Szülei házában németül beszéltek, anyjára emlékezve mindig a *Kommt ein Vogel gefolgen...* kezdetű dal jutott az eszébe, az ő halála után német nevelőnői voltak, mostohaanyjával is németül beszélt. Anyja és a német nevelőnők valószínűleg német meséket is meséltek neki, mert zágrábi látogatásakor Ottó bácsit Rűbezahlhoz, a német mesehőshöz hasonlítja. Ám a gyermek Fejtőnél Nagykanizsa magyar környezetének hatása is megmutatkozott. Nővére még az *Érzelmes utazásban* 1934-ben is emlegette, hogy kisöccse négyévesként a *Gimbelem, gombolom...* kezdetű Lehár-dalt úgy énekelte, hogy Náda nevét mondta benne. Már gyermekkorát egyaránt meghatározta a magyar és a német kultúra hatása. Kétnyelvű, magyar és német nyelvű általános iskolába járt, gimnazistaként kezdett olaszul és franciául tanulni, angolul pedig a börtönben. Horvátul megtanult annyira, hogy

unokatestvéreivel együtt játszasson. Fejtő magyarnak tudta magát, magyar író szeretett volna lenni. Nyelvi identitását tekintve tehát a magyart választotta. Csak amikor úgy látta, hogy nem térhet vissza Magyarországra, akkor kezdett el francia nyelven írni, és gyökeret verni Franciaországban, magyar gyökereit azonban azután sem vesztette el. Fejtő vallási identitását ugyancsak nehéz egyértelműen meghatározni. A zsidó vallásban nevelkedett, tizenhárom éves korában neki is volt bár micvája, amellyel a zsidó hagyomány szerint felnőtté avatták. Azonban megtaláljuk nála a katolikus vallás tanításának elemeit is. Anyja betegsége idején már tudta és minden este elmondta az *Alle, die mir sind verwandt, Gott lass ruhn in deiner Hand* (helyesen *Alle, die mit mir verwandt, Gott lass ruh'n in deiner Hand*) kezdetű német gyermekimádságot (FEJTŐ 1989; 134). Anyja halálát a nevelőnője, Tonka közölte vele oly módon, hogy mindenki meghal, és aki jól viseli magát a földön, az a mennyországba jut, a jó Istenkéhez (Fejtő itt horvát nevelőnőről beszél, egyébként németeknek mondja őket). Később katolikus nevelőanyja nem befolyásolta a nevelt fia vallási meggyőződését, mégis, Fejtő a zsinagóga mellett eljárt a katolikus templomba is. Gimnazistakorában érdeklődni kezdett a katolikus vallás iránt, és egyetemi tanulmányainak kezdetén, Pécsen katolizált. Apja megértette vagy legalábbis nem nehezményezte ezt a lépését. Hamarosan azonban kiábrándult, mert nem tudta megérteni, hogy a katolikus egyház eltűri a kizsákmányolást. Élete vége felé mindinkább Isten felé fordult, és önmagában megpróbálta „összebékíteni” a két vallást. A halálra gondolva, végrendeletet készítve mondta a következőket: „Én 1927-ben megkeresztelkedtem [...] s annál inkább is vágyom arra, hogy Rekviemet énekeljenek a koporsóm fölött, mivel mindig is vonzott az egyházi zene és a latin nyelven mondott mise. Mindkettőnek fontos szerepe volt abban, hogy áttértem a katolikus hitre. Viszont szükségét érzem annak is [...], hogy a Rekviemet – őseim iránti tiszteletből – a Kaddis, a halottakért mondott gyönyörű, megrázó imádság kövesse” (FÖLDES 2013; 350). Összefoglalva a Fejtőről mondottakat azt láthatjuk, hogy egész életére a többnyelvűség, több kultúra ismerete, a zsidó vallás mellett a kereszténység elfogadása volt jellemző. Mindezek után talán nem túlzás, ha esetében mind nyelvi, mind vallási identitás szempontjából kettős identitásról beszélünk.

Fejtő testvérei közül Náda az, akiről sokat beszél. Náda a féltestvére volt, közös emlékeik anyjukról egész életükre meghatározták egymás közötti kapcsolatukat. Nővére tudott magyarul, mert hétéves kora után apja haláláig nála élt Budapesten, azután a zágrábi nagyszülők nevelték. Fejtővel magyarul beszélt, de természetesen tudott németül és horvátul is. Állítólag férje is tudott magyarul, alkalomadtán egymás között beszéltek is magyarul, de a gyermekeiket már

nem tanították meg erre a nyelvre.⁵ Zsidó vallású volt, ő sokkal inkább ismerte a zsidó szokásokat, mint Fejtő, erre az 1934-es nyaralás idején az anyjuk sírjánál történt látogatásuk egy apró mozzanata utal: „Régen meghalt már – mondja nővérem. Követ tesz a sírra, azt mondja, régi szokás ez, hogy tudja, itt voltunk. [...] Követ tettem én is a sírra s aztán elballagtunk” (FEJTŐ 1989; 99). Érdekes adalék a beilleszkedésre törekvő zsidóság életéhez a szoba egy apró részlete, amelyre Náda férjének, Ivicának a jóságát jellemezve derül fény: „Nem tudja, milyen állandó életveszéllyel jár ez a meztelen, leplezetlen jóság. [...] hasonlít az álmatag gyermekhez, akit az ágyam fölött függő képecske ábrázolt: mosolyogva, hunyt szemmel s a veszélyt nem is sejtve megy át a keskeny pallón, a szakadék fölött, s még az őrangyal sem sejtí, aki láthatatlanul följe terjeszti védő, nagy szárnyait” (FEJTŐ 1989; 26). Fejtő ezt 1934-ben zágrábi tartózkodása idején írta, ám nem egészen egyértelmű, vajon akkori zágrábi szobájában, tehát Náda lakásában, vagy az író gyermekkori szobájának a falán volt-e az említett kép. Akár az egyik, akár a másik esetről van szó, a tény, hogy a zsidó vallású család egyik szobájának a falán a korabeli katolikus családoknál gyakran látható képet tartotta, mindenképpen a másik vallás kegytárgyainak elfogadását, sőt befogadását bizonyítja. Ez a tény tehát nem a befogadó környezet vallási toleranciáját igazolja, hanem inkább az integrálódni kívánó kisebbségi nemzetét, amikor az egyén vagy csoport nem veszi át a befogadó társadalom vallását, de átveszi a befogadó társadalom tárgyi világát, ebben az esetben a lakás berendezésének egy részben díszítő jelleggel bíró tárgyát, s ily módon ugyancsak az akkulturáció egyik ismérvét illusztrálja.

Fejtőnek Nádán kívül még két testvére volt. Alakjaik csak az író visszaemlékezéseiben bukkannak fel. Fiatalabb édestestvére, Ede az apai üzletet vezette tovább. 1941-ben Buchenwaldba deportálták, s bár kiszabadult, útban hazafelé, Ausztriában meghalt tífuszban. Féltestvére, Kornél, Fejtőnél jóval fiatalabb volt, így ő volt a dédelgetett kistestvére. 1941-ben behívták munkaszolgálatra, és 1942-ben eltűnt az ukrajnai fronton. Tanúvallomások szerint nem az ellenség, hanem bajtársai ölték meg, mert azt bizonygatta, hogy katolikus magyar zsidó. Anyja katolikus volt, és fiát is vallása szerint nevelte. A toleráns családban nevelkedett Kornél magatartása azonban abban az időben tragédiához vezetett. Náda, akinek sem Fischel Lajos, sem Kornél nem volt vér szerinti rokona, csak Ede, szép gesztusról tett tanúságot, amikor anyja síremlékére márványtáblát állíttatott, Antónia néniének, Fischel Lajosnak, Fischel Edinek és Fischel Kornélnak, mint a fasizmus áldozatainak emlékére.

⁵ Dragutin Kremzir közlése.

A harmadik generáció többi tagja, Fejtő unokatestvérei sorsáról keveset tudunk. Apai rokonsága eltűnt a II. világháború fergetegében. Anyai rokonsága is szétszóródott, Olga néni családja és Róbert bácsié is, már az I. világháború után Olaszországba került. Amikor a II. világháború befejeztével adva volt számukra a lehetőség, hogy válasszanak, Jugoszláviában vagy Olaszországban kívánnak-e élni, magától értetődött, hogy ez utóbbi mellett döntöttek, hiszen az I. világháború utáni évtizedek alatt már beilleszkedtek az ottani társadalomba. Tóni néni egyik fia Jugoszláviában maradt, a másik Argentínába került (FEJTŐ 1989; 14). Fejtő Franciaországban élt haláláig.

A negyedik generáció sorsát már nem sikerül nyomon követnünk Fejtő *Érzelmes utazása* vagy életrajzi alapján. Náda gyermekei már horvátként nőttek fel. A II. világháború alatt, az NDH (Független Horvát Állam) megalakulásakor Náda egész családja katolizált, a háború után azonban Davort kivéve zsidóknak vallották magukat.⁶ Náda idősebb fia, Dragutin Kremzir ma is él Zágrábban.

Fejtő korai műveinek és életrajzi alapján megállapíthatjuk, hogy azok bizonyos kisebbségi (ön)reprezentációs modelleket tükröznek. A család apai és anyai ágának tagjairól, akiknek életét figyelemmel tudtuk kísélni, elmondhatjuk, hogy általában beilleszkedtek annak az országnak a többségi társadalmába, ahova a sors vetette őket. Ennek a folyamatnak a következményeként a kisebbségi etnikum, akár csoportszinten, akár egyéni szinten, saját döntése alapján, de az integrálódás céljából, feladta bizonyos sajátosságait, más sajátosságait pedig meg tudta őrizni. Ugyanakkor a többségi nemzet bizonyos jellemzőinek a saját identitásába való befogadásával gazdagította sajátjait. Ötvenhárom évvel az *Érzelmes utazás* megjelenése után, az új kiadás előszavában Goethe szavait németül idézve és magára vonatkoztatva Fejtő a következő üzenetet küldi mindnyájunk számára: „Zwei Seelen wohnen ach! in meinen Busen« [...], de talán több lélek is lélegzik ott, mint kettő. Gyerekkorom óta babonának tartom azt a felfogást, hogy az embernek mindenáron egyetlen identitásra kelljen szorítkoznia.”

Kiadások

FEJTŐ Ferenc (1935): Zágrábi utinapló. Nyugat, 11. <<http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>> (2013. nov. 2.)

FEJTŐ Ferenc (1989): *Érzelmes utazás*. Magvető, Budapest

⁶ Uő.

FEJTŐ Ferenc (1990): Budapesttől Párizsig. Emlékeim. Magvető, Budapest

FEJTŐ Ferenc (1996): A Duna-parttól a Szajna-partig. Hova repül az idő? Beszélgetések Jacqueline Cherruault-Serperrel. Belvárosi Könyvkiadó–Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest

Irodalom

AGÁRDI Péter (1982): Értékrend és kritika. Fejtő Ferenc irodalomszemlélete a 30-as években. Gondolat, Budapest

AGÁRDI Péter (2009): Fejtő Ferenc testamentuma. Kossuth, Budapest

FEJTŐ Ferenc: Zágrábi utinapló. Nyugat, 1935/11. szám. <<http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>> (2013. nov. 2.)

FÖLDES Anita (2013): Átélttem egy évszázadot. Utolsó interjúk Fejtő Ferencsel. Scolar, Budapest

GORDON, M. M. (1964): *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origin*. Oxford University Press, New York

HARASZTI György (2004): A magyarországi zsidóság rövid története a kezdetektől az ortodoxia és neológia szétválásáig. Országos Rabbiképző Zsidó Egyetem, Budapest <<http://real-phd.mtak.hu/39/1/haraszti-doktori.pdf>> (2014. febr. 21.)

LEJEUNE, Philippe (2003): *Önéletírás, élettörténet, napló*. L'Harmattan, Budapest

LEJEUNE, Philippe (2008): *A napló mint „antifikció”. = Írott és olvasott identitás. Az önéletrajzi műfajok kontextusai*. Szerk. Mekis D. János és Z. Varga Zoltán. L'Harmattan–Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, Budapest, 1324.

MAN, Paul de (1997): *Az önéletrajz mint arcrongálás*. Pompeji, 2–3. 93–107. <<http://users.atw.hu/irodalomelmelet/deman.pdf>> (2014. jan. 7.)

Magyarország története: tíz kötetben I. 1890–1918. Főszerk. Hanák Péter (1978). Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Budapest

“NOW THEY BELONG TO THE NATION WHICH ACCEPTED HIM”

Questions of national and religious identity in Ferenc Fejtő's life story narrations

The paper deals with the lives of Ferenc Fejtő's relatives living in Zagreb and Nagykanizsa during the time of the Austro-Hungarian Monarchy and after the First World War. Primarily it examines how the family with a minority identity integrated into the majority nation. The works I analyzed were Ferenc Fejtő's *Journal of my Travels to Zagreb* and *Sentimental Journey*, and I also looked into his book *From Budapest to*

Paris, his recollections in *My Memories*, as well as interviews with him and his life story narrations.

Keywords: Fejtó, life story narrations, ethnic minority, identity, integration.

„PRIKLJUČILI SU SE NACIJI, KOJA IH JE PRIHVATILA”

Pitanja nacionalnog i verskog identiteta u životnoj priči Ferenc Fejte

Rad se bavi životom rodbine Ferenc Fejte za vreme Austrougarske i posle Prvog svetskog rata, a koja je živela u Zagrebu i Velikoj Kanjiži. Prvenstveno se analizira kako se porodica sa manjinskim identitetom integrisala u većinski narod. Dela koja su obuhvaćena analizom su „Putopis iz Zagreba” i roman „Putovanje protkano osećanjima”. Pored ovih, bavim se i delima „Od Budimpešte do Pariza. Moja sećanja”, intervjuima sa piscem i njegovom životnom pričom.

Ključne reči: Fejte, životna priča, manjinski entitet, identitet, integracija.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2014. 03. 30.

Közlésre elfogadva: 2014. 05. 20.

BENCE ERIKA

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
erikazambo@eunet.rs

A HÁBORÚS POSZTTRAUMA MINT ELKÜLÖNÍTŐ LÉTÁLLAPOT¹

Farkas Geiza: A fejnélküli ember

Post-traumatic Stress Disorder as a Distinguishing
Human Condition

Geiza Farkas: The Headless Man

Ratna posttrauma kao stanje izopštenog bitisanja

Geiza Farkaš: A fejnélküli ember (Čovek bez glave)

Farkas Geiza pályájának a 20. század első évtizedeire eső első szakaszát a negatív irányú társadalmi mozgások (beleértve az I. világháború traumáját is) értelmezése, tudományos szempontú átlátási kísérlete jellemzi. Ekkor születnek társadalom-lélektani tanulmányai, többek között *A háború lélektana: az idő harcokat újráz* (1914), *Az emberi csoportok lélektana* (1916) és a *Démonok közt* (1923) című munkái. Második, inkább az esztétikai-poétikai kérdések iránt nyitott pályaszakasza idején, 1933-ban jelenik meg *A fejnélküli ember* című regénye Szabadkán, amelyről a kortárs recepció mint nagyarányú pszichopatológiai tanulmányról beszélt. A dolgozat szerzője a regényt a társadalomtudós Farkas Geiza jelölt tanulmányai perspektívájából értelmezi, mert csak így válhatnak érthetővé számunkra a megjelenítette korszak, a harmincas évek bánáti kisvárosi társadalmának viszonyai, az aktuális társadalmi mozgások, de leginkább a főhős, Nagybáti György kóros magatartása, skizofrén létállapota. A háborúban átélt sokk, amely lelki összeomlását és egzisztenciális

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú, a Kisebbségi nyelvi, irodalmi és kulturális diskurzusok Délkelet- és Közép-Európában (Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi) című projektuma keretében készült.

bukását okozza, ahhoz a háborús poszttraumához hasonlítható, amely vietnami szindrómaként híresült el a világban. *A fejnélküli ember* e létállapotnak az első megjelenítése a vajdasági magyar irodalomban.

Kulcsszavak: társadalom, lélektan, háború, poszttrauma, elkülönítő létállapot, démoniség, összeomlás, háborús regény.

Farkas Geiza (1874–1942) társadalomtudós, író és földbirtokos, nyújtódi és ikafalvi Farkas Geiza és nyújtódi és ikafalvi Farkas Geizáné hajniki Bobor Rozália gyermeke, anyai ágon Kiss Ernő aradi vértanú dédunokája² (BORI 2007, BORI–VÁRADY 1991, GEROLD 2001, NÉMETH 2000, 2004), a múlt évszázad 20-as éveiben bánáti birtokain, Eleméren élt és tartózkodott, s ezáltal kapcsolatba került a térségi kisebbségi magyar irodalom alapítóival, Szenteleky Kornállal (1893–1933) és Draskóczy Edével (1891–1945). Pályája két szakaszra osztható. A 20. század harmadik évtizedének közepéig társadalom-lélektani és gazdasági kérdések foglalkoztatják, többek között a *Huszadik Század* című folyóirat munkatársa. A Károlyi-kormány idején egyetemi katedrát kap. A fehérterror elől Bécsbe menekül, majd eleméri birtokára költözik. Ekkor kapcsolódik be az alakuló vajdasági magyar irodalom folyamataiba, érdeklődése az esztétika és a szépirodalom felé fordul (GEROLD 2001; 84–85, BORI 2007; 100–112). 1933-ban jelenik meg Szabadkán a Kalangya Könyvtár első köteteként *A fejnélküli ember* című könyve, amely egyes vélekedések szerint (CSETVEI 1974) a vajdasági magyar irodalom, ha sorrendben nem is az első, de az első autentikus regénye, amelyben az „1920-as évek végének és az 1930-as évek elejének vajdasági kisvárosa elevenedik meg” (BORI 2007; 112). A harmincas évek közepén elhagyja Jugoszláviát, és Budatétényen telepedik le, egykori hatalmas családi birtokainak töredékén gazdálkodik, mindenkitől elfeledve, magányosan, egy, a volt feleségével folytatott végeláthatatlan per közepette hunyt el 1942-ben.

*A fejnélküli ember*³ pszichopatológiai esetregény, amelynek létrejötté egyrészt Farkas Geiza első világháborús tapasztalatain, másrészt társadalomszocioló-

² Személyiségének, munkásságának összetettségét valamennyi idézett forrás kiemeli, és különböző meghatározásokkal illeti a földbirtokostól a „ködlovag”-ként való láttatásig. Farkas Geiza származási adatai több helyütt tévesen szerepelnek; Kiss Ernő aradi vértanú unokajaként tüntetik fel, pl. Gerold László Jugoszláviai magyar irodalmi lexikonának vonatkozó szócikkében (GEROLD 2001), a Farkas Geiza Németh Ferenc által közzétett Karácsonyi imájához fűzött életrajzi jegyzetben (NÉMETH 2004). Ugyanő korábban, 2000-ben megjelent tanulmányában viszont helyesen jelzi a vonatkozó adatot (NÉMETH 2000).

³ A fejnélküli ember című regény tipográfiája és szedése a korbeli normákhoz igazodik. Nem használnak hosszú í és ú, ű betűket. Ezeket az idézeteket meghagytam eredeti írásmódjukban.

giai és -pszichológiai tanulmányainak sorozatán alapul. A budapesti I. honvéd gyalogezredben önkéntesként vett részt az első világháborúban. 1915-ben, a harctéren keletkezett a *Karácsonyi imádság* című műve, amely füzet formájában is napvilágot látott. „Ebben ima, fohász alakjában fogalmazta meg – a háború második évében, amikor még nem lehetett sejteni, hogy az mikor ér véget – mindazt, amit katonatársai is hittek, éreztek, s amiben reménykedtek 1915 telén” (NÉMETH 2004; 414).

1914-ben, a *Huszádik Században* tette közzé *A háború lélektana: az idő harcokat újráz* című tanulmányát. 1916-ban Budapesten jelent meg *Az emberi csoportok lélektana* című könyve, 1923-ban *Démonok közt* című tanulmánya. Mindhárom tanulmánynak több olyan elméleti szegmentuma is van, amely a hozzájuk képest majdnem két, illetve egy évtizeddel később, 1933-ban napvilágot látott regény, *A fejnélküli ember* szemléleti alapját jelentheti. „...akik orvosi munkákat is olvasnak, bizonyára észrevették a hasonlatosságot a háborús lelkiállapotról nyújtott vázlatos leírásom és egy heveny elmezavar (acut psychosis) kórtörténete között” (FARKAS 1914) – állapítja meg *A háború lélektanában* a háborús lelkiállapot és a megváltozott elmeállapot közötti hasonlóságot, aminek majd 1933-as regényében jelentésalkotó szerepe lesz. Kázmér Ernő „az egy test két lélek örök rejtélyé”-ről (KÁZMÉR 1933; 614) beszél vele kapcsolatban, utalva a regény főhőse, Nagybáti György skizofrén létállapotára. Az egyébként nem kifejezett szépírói vénával megírt alkotást, amelyben a narratív eljárások szövegalkotó szerepe helyett inkább a társadalomtudós lélekbúvár látószöge és esetleírásai (a főhős látomásai, félelmei és álmái) dominálnak, Szenteleky Kornél (BISZTRAY–CSUKA 1943; 315) mégis műfajalkotó vállalkozásnak, „nagyszabású pszichopatológiai felépítésű regény”-nek (BISZTRAY–CSUKA 1943; 315) minősíti, amely nemcsak a vajdasági, de az egész magyar irodalom alakulásfolyamatában hat az elsőség erejével.

Nagybáti György jómódú nagybecskereki fakereskedő, köztisztviselőként álló polgár és tisztességes családapa éjszakánként egy „fejnélküli” emberrel, azaz egy démonszerű lényel küszködik. A közvetlen narratori szólam sohasem bontja ki számunkra a történések valóságáttérét, csak a főhős megjelenített vízióiból és a személyéhez fűződő szóbeszédéből sejlik, hogy a történések idején virágzó vagyonának alapját nem becsületes úton szerezte. Leghatásosabb és – a sok közül – leghosszabb és -pusztítóbb látomásában katonaszökevény Boszniában, aki a hazafelé tartó úton összetalálkozik egy marhakereskedővel, aki felismerve benne a dezertőrt, megpróbálja manipulálni és kihasználni. Ő azonban az elárultatástól való félelmében Brodnál megöli a kupecot, elveszi a nála levő tekintélyes pénzüsszeget és vagyontárgyakat, s hogy ne tudják azono-

sítani a holttestet, levágja a fejét, és a megcsonkított testet bedobja a Szávába. A megjelenített látomás is – legalábbis a közlés szempontjából – meglehetősen kihagyásos, szaggatott, töredékes, utalásszerű:

„Ujabb álmváltozás. Nagybáti ismét fiatal, ismét szökött katona, ismét csavargó. Most ő térdel a másíknak mellén. – Már ez nem mozdul, nem is hörög, vége, akár annak az orosznak, akivel Mármárosban a járőrön összeölelkeztem... A kése már az enyém, mi is van még nála? Egy tárcsa, jó tömött tárcsa, pompás száz- és ezerkoronásokkal. Ezeket szépen elveszem, rám fér, mindenesetre inkább, mint ő rá... Csak persze a tárcából kiszedem; nálam ugyan semmi se legyen a pénzen kívül, ami az övé volt... Jó lesz a bankóknak a kapcarongyban is, amit a katonai felszerelésből, az angyalbőrömből még el nem adtam... Már azért is el kellett hallgatnia, hogy ne fecsege ki valahol, micsoda lógós katonát látott... mert kitalálta, hogy az vagyok... Most már tovább mehetek Vukovárra, vagy akárhova. Már könnyebben bújhatok el a katonai nyomozók elől is, hisz van pénzem... De mi lesz, ha őt itt megtalálják, megismerik, keresésére indulnak a gyilkosának, felverik az egész vidéket? El kell, hogy tűnjék, de hogyan? [...] Elég, ha a fejét nem találják. Az belefér még a batyujába is; a többit itt hagyhatom, legfeljebb, hogy gallyat hordok rá... Éppen jó, hogy kést hozott magával; ezzel levághatom a fejét... Hisz háboru van, ki-ki úgy marad életben és boldogul, ahogy tud, csak lehetőleg úgy, hogy nagyon véres ne legyenek... No hát rajta, ha most mészáros lennék... Ujjaj! Még egyszer kinyitja a szemét, megmozdítja a kezét! Hogy néz rám, hogy néz! Az ajka is mozog, mintha egyszerre könyörögni akarna nekem, vagy megátkozni, belém harapni... Hamar, hamar! Már nyisszen, már reccsen! Kezemben a fej, bele a batyuba; a többi holmi csak maradjon és most lógj, siess, fuss... Csak mégis vigyázz, senki rád figyelmes ne lehessen; inkább lopózkodj az erdei mezsgyéken és menj közömbösen, nyugodtan, mikor tágasabb, világosabb utra érsz ki...” (FARKAS 1933; 179).

A szörnyű és véres – Nagybátit egyszerre kétségbeesett menekülőnek és elvetemült gyilkosnak bemutató – látomás egyik legfontosabb, a háborút elkülönítő létállapotként magyarázó kitétele, miszerint „háború van, ki-ki úgy marad életben és boldogul, ahogy tud” (FARKAS 1933; 179), ami a szökött katona lelkivilágát és gondolkodását megváltozott állapotként fogja fel, s visszaautal saját, 1923-ban napvilágot látott *Démonok közt* című tanulmányára: „...katonaruhában hivatali helyiségben [...] a legtöbb ember – jó és rossz értelemben – egészen másként viselkedik, cselekszik, mint házi ruhában, családi vagy baráti körben” (FARKAS 1923; 29), illetve meghatározott körülmények között – ilyen lehet a megkülönböztető viselet és a jelvény (katonaruha, rangfokozat), de a

szertartások és megszólítási formák is („katonaszökevény” – B. E. megj.) – „az ember valóban mássá, kevésbé emberré és inkább démonná” (FARKAS 1923; 29) válik. Csak erről az alapról (a megváltozott lelkiállapot szemszögéből) magyarázható ugyanis, hogy az alapvetően tisztességes Nagybáti ilyen szörnyű cselekedetre volt képes, majd a háborút követően nemcsak „visszaáll” eredeti társadalmi státusa, de a korábbihoz képest magasabb életvezetési formát követ és alkot magának.

Nagybáti a gyilkosságot követően „világosabb útra” (FARKAS 1933; 179) szeretne lépni, amit nemcsak térben zajló cselekedetként, hanem lelki értelmű elhatározásként is értelmezhetünk. A marhakereskedő pénzét felhasználva és a háborús konjunktúrát kihasználva megalapozza vagyonát; egyszerű favágóból fatelep-tulajdonos és kereskedő lesz, aki feleségül veszi a város egyik legelőkelőbb családjának leányát. A fejnélküli ember látomásától, mint saját büntudata tárgyiasult képétől, saját démonától azonban sohasem szabadulhat, ami személyisége szétesését és pusztulását okozza. Ilyen értelemben Farkas Geiza regénye a később „vietnami szindróma”-ként (a veterán katonák pszichiátriai betegségeinek újabb keletű elnevezése) ismertté lett kórtörténet, a háborús poszttrauma első regényszerű feldolgozása a (vajdasági) magyar irodalomban.

A Nagybecskerekben játszódó történet időben az 1929 és 1932 közötti éveket jelöli; a gazdasági világválság eszkalálódásának időszakára esik. Referenciakutatók (NÉMETH 2012) állítása szerint még ma is kikutatható lenne, ki vagy kik lehettek Farkas Geiza regényhőseinek/hőseinek valóságos mintái: háborús konjunktúralovagok „fömlüházasodnak”, és a dzsentrit utánozzák. Olyan háborús poszttraumák hordozói, amelyeket a társadalomtudós Farkas Geiza pszichotikus létállapotként ír le.

Hogy pontosan megértsük, mi történik Nagybáti György személyiségével, Farkas Geiza társadalom-lélektani tanulmányait, mindenekelőtt *A háború lélektana: az idő harcokat újráz* és a *Démonok közt* című tanulmányainak kitételeit hívhatjuk segítségül. A tudós ugyanis a társadalomban olyan jelenségeket lát, amelyek az idővel törvényszerűen megismétlődnek, illetve jelen vannak. E felfogás értelmében a háború is ilyen jelenség az emberiség történetében, amelynek okai társadalom-lélektani okokra vezethetők vissza: „...a háborúk manapság nem kis részben azért lehetségesek, mert már a múltban előfordultak. [...] Ezt a csodát csupán a lezajlott háborúk emlékei, az emberek sok nemzedéken keresztül táplált atavisztikus hagyományai, militarista nevelési módjai teszik lehetővé” (FARKAS 1914).

Démonok közt című nagytanulmányában az emberi pszichét jó és rossz „démonokkal” folytatott küzdelmek „helye”-ként határozza meg, ahol „a démon

sohasem közömbös, ritkán tárgyilagos vagy igazságos; rendszerint szinte vakon áll valakinek a szolgálatában, vagy tör megrontására, a legnagyobb mértékben szubjektív. Az erkölcsi álláspont nem idegen tőle; az embert jó démonja rendesen az erény útjára igyekszik irányítani, rossz démonja pedig bűnbe sodorni” (FARKAS 1923; 4). A démon jelenlétének és megnyilatkozásainak különböző szintjeit különbözteti meg a nyelvi szinten jelentkező démoniságtól az elhalt emberekre mint démonokra való emlékezésen át a démon „emberiesítés”-éig (FARKAS 1923; 4). *A fejnélküli ember* főhőse a „démonok között” kibontakozó lét minden jelentését és megnyilatkozását átéli, a különböző szintekre való áttérés (az egyre súlyosabb lelki szint) egybeesik Nagybáti György lélektani és egzisztenciális (családi/szerelmi élete, társadalmi szerepe) leépülésének folyamatával, ami az önmagában lakó démon elpusztításáig, a haláláig vezet.

A regény nyitó fejezetében a fiával a folyóparton heverésző Nagybátit pillantjuk meg, aki kezdetben élvezettel hallgatja fiának képzelgéseit a felettük képződött felhözetről. A tízéves fiú képzelete szabványos nyelvi kódokat és grammatikai formákat mozgósít: „Ott egy ember szalad, úgy, hogy a lábai csaknem egy vonalban vannak, a karjai is, melyekből az egyiket előre, a másikat hátra veti. De feje nincs, vagy talán ott tovább repül el tőle” (FARKAS 1933; 11). Az apa indokolatlanul arrogáns reakciója azonban nem a hallottakra, vagyis a fiú alkotta elbeszélésre, hanem egy másik, a saját lelkében képződött történetre vonatkozik, ezért a két fél közötti megértés ellehetetlenülését okozza: „A fiú nem beszélhetett tovább, mert az apja, aki addig nemcsak türelmesen, de egyenesen élvezettel hallgatta halkan zsongó képzelgését, egyszerre felugrott s hangosan rászólt: Ugyan ne beszélj már annyi ostobaságot! Hogyan szaladjon egy ember, akinek nincs feje? Már éppen ideje, hogy hazamenjünk” (FARKAS 1933; 12). A magyar történeti frazeológia ismeri az „elszalad a fejtől” frazeológiai egységet, ám Nagybátinál nem ezeket a jelentéseket, hanem belső, lelki tartalmakat és rögeszméket hív életre. Hasonló dolog történik a Szokolovics-féle vendéglőben, ahol Nagybátinak asztaltársasága van. Itt a „jó feje van” szólással összekapcsolt, a vagyonának eredetére tett – egyébként pozitív értelmű – célzás zökkenti ki szerepéből: „csak jó feje van annak, aki tíz év alatt semmiből egy ilyen nagyszerű fatelepet teremtett” (FARKAS 1933; 15).

Az eltérő módon értelmezett nyelvi kódok okozzák Nagybáti házasságának kisiklását is. Ő ugyanis nem egy valóságos férfival gyanúsítja meg az asszonyt, hanem az őt üldöző fejnélküli ember démonával. Ezért jelent számára bizonyítékot az a körülmény (a fejpárna sima volta), amit az asszony épp ellenérvként hoz fel a hűtlenség vádjával szemben: „Aztán hirtelen a saját ágya felé fordult és tompa, rekedt hangon azt mondta: itt valaki volt előttem!

Mária szemei tágra nyiltak. Itt valaki? kérdezte. Ugyan mire, kire gondol? Térjen magához, én voltam csak itt és sírtam maga után... úgy néz mintha nem hinne nekem. Még ezt is meg kellett érnem! De hát ha nem hisz a szavamnak, nézzen oda: a párnája egészen sima; ott nem feketett senki. [...]

– Könnyű ezt mondani, éppen arról, hogy ott a fejpárna sima, tudom, hogy ki volt itt, engem nem lehet becsapni!” (FARKAS 1933; 17.)

Az idézetek azonban nemcsak Nagybáti György lelkiállapotára vonatkozó utalásokat tartalmaznak, hanem egyúttal az adott korszak társadalmi közállapotára utaló mozzanatokot is. Nagybáti ugyanis ahhoz a társadalmi csoporthoz tartozik, akiket konjunktúralovasoknak szokás nevezni, vagyis akik a krízisek alatti és utáni zavaros állapotokat kihasználva szereznek anyagi és társadalmi előjogokat maguknak. Bizonyos értelemben még a róla alkotott elismerő nyilatkozatok is tartalmaznak ilyen típusú allúziókat:

„– Furcsa, mondta, amint az ajtó becsukódott utána, Rosner kapitány. Talán csak nem sértődött meg azon, hogy a vagyonszerzésre céloztunk? Hiszen még büszke lehetne rá, hogy aki még tizenöt évvel ezelőtt Szlavóniában döngette a fákat, ma városunk egyik első kereskedője” (FARKAS 1933; 15). Vagy: „Ennél az asztalnál még eltávozása után is róla és családjáról beszéltek. Ez aztán az igazi régiszabásu polgár, csupa szorgalom, csupa tisztesség, csupa gyengédség az övéi iránt, állapították meg. Sajátságos, hogy mégis azt beszélük... és erre az előbb feldicsért már távollevő »vádlott« családi életének és egyéb multjának óvatos, de azért éppen eléggé beható taglalása következett” (FARKAS 1933; 86–87).

Halála után nemcsak gyanús előéletéről, hanem pszichikai állapotának körtörténetéről is képet formál a közbeszéd. Az előbbi történet szerint „az összeomláskor mindenfélével üzérkedett, gazdátlan vagy ezekké tett marháktól kezdve lepecsételten bankókig és megpecsételt soru emberek házaiig. Így lett a szegény erdei munkásból néhány év alatt nagykereskedő” (FARKAS 1933; 229). Míg a spiritizmus szimbólumrendszerével összekötött lélekelemzés a következőt tartalmazza: „Nagybáti elhalt vagy akár csakugyan megölt ellensége mégis ott volt körülötte, hogy visszaköveteljen tőle mindent, amit az elvett tőle, tehát fejet, életet, vagyont – és ezenfelől még azt is, amit ellene elkövetett büntette óta szerzett. Világosabban beszélek: ha már a spiritizmusnál és a lélekvándorlásnál vagyunk, miért ne tételeznénk fel, hogy a fejetlen ember – Karcsi volt, ennek alakjában, lényében öltött új testet az, akit Nagybáti előbbi testétől megfosztott” (FARKAS 1933; 231).

A fejnélküli ember fiktív világában megnyilatkozó kisvárosi szóbeszéd magyarázatai megfelelnek a tudós Farkas Geiza társadalom-lélektani tanulmánya, a *Démonok közt* démonképeinek, különösen a démon „emberiesítésé”-ről

szóló kitételnek. Ezek szerint „az emberre nézve tulajdonképpen minden más ember mindvégig hol felebarát, hol démon” (FARKAS 1923; 12), illetve: „Itt emlithetjük még némely, olykor különben fejlett értelmiségű embernél is észlelhető különleges, sem kimutatható emlékek sem valamely atavizmus által teljesen meg nem magyarázható előszereteket, ellenszenveket, félelem- és undorérzeteket, idioszinkrasiákat bizonyos tárgyak vagy személyek iránt kellőleg nem indokolt »imponálásokat« a hysteriának tulajdonított vonzódások és irtózáások nagy részét, a megrontó tekintetű emberektől – jellatore – való elterjedt félelmet, végre a páni félelmeket, melyek olykor az embernek nagy tömegeit vonják el hirtelen helyzetük világos áttekintésétől, sodorják végzetes tettekbe, vagy tétlenségekben, ezzel néha még a világtörténelem folyását is eltérítve addigi irányától” (FARKAS 1923; 13). Nagybáti a nyelvi szinten gyakorta megjelenő démoniség, majd az „álm-, láz-, és hallucináció-képek, hangok” (FARKAS 1923; 13) állapotán túl saját tízéves fiában, Karcsiban „emberiesíti” fejnélküli démonját. E perspektívából nemcsak az magyarázható, miért félti ártatlan gyermekét is annyira saját démonjától, hanem az is, hogy lázálmaiban miért emlegeti sorozatosan együtt a kettőt. A féltés ugyanis bizonyos szintig természetes szülői reakció; azt az ősi félelmet fejezi ki, hogy az ellenfél, a démon, a rossz szellem (az istenség) a számunkra legfontosabb lény „elvételeivel” büntet. Ezt fogalmazzák meg („miért ne tételeznénk fel, hogy a fejetlen ember – Karcsi volt” [FARKAS 1933; 231]) Nagybáti barátai is a halála utáni kórelemzés során is. Nagybáti tehát ezen a szinten (amikor még csak egy látomással, szellemalakkal küszködik) elbukott, hiszen megítélése szerint a Fejnélküli Ember beférkőzött hitvesi ágyába (elvette tőle Máriát), gyújtogatóként megsemmisítette vagyona nagyobb részét, s végül – hiába örködött felette – elvette tőle a fiát is. Ezek a mozzanatok a kóros elmeműködés világában, a valóságélemzés szintjén s metaforikus nyelvi szinteken egyaránt hitelesek. A Fejnélküli képében szubjektívizálódott démona közvetetten tényleg „elvette”, vagyis eltávolította tőle – egyébként érző szívű és megértő – hitvesét, gyermekét, barátait és ismerőseit, hiszen a deviáns magatartás csak egy bizonyos szintig tolerálható; önmaga által generált taszítóerővel bír környezetét illetően.

A józan logika kikapcsolása, a tények feletti/melletti átsiklás és elbeszélés ugyancsak jellemzi ezt (azaz Nagybáti) magatartását, miként az is, hogy a nyelvnek nincs meggyőző ereje számára. Kezdetben Nagybáti még maga is vissza-visszakapcsol a realitások világába, megpróbálja visszavonni korábbi feltételezéseit. „Megkérem az asszonyt, jöjjön vissza, nem hiszek róla semmi rosszat, én is megjavulok. De fog-e nekem hinni. És ha ő megint eljön, amikor én nem vagyok itthon, és akkor – jaj mi lesz!” (FARKAS 1933; 19) – hangzik

a felesége hűtlenségére vonatkozó vádak józan átgondolása és visszavonása, ugyanakkor a gondolkodás logikus menete rögtön kisiklik, amikor a démon képe kerül előtérbe. Hasonló degeneratív gondolkodás csapdájába esik a fatelepén történt gyújtogatás esetében is, amikor szinte egyértelmű, hogy a telepről korábban elbocsátott elégedetlen munkások bosszújáról van szó. A fia elbeszélését – aki kiment egy kisgyermeket az égő épületből, majd határozottan és világosan állítja, hogy saját akaratából tette ki magát életveszélynek – sem hiszi el: „Mindent elhiszek, amit ez a gyerek mond, de úgy tetszik, nem mondott el mindent. Nem gondolom, hogy magától szaladt el tőlünk az irodából... biztosan hívta valaki, aki veszedelembe kívánta sodorni, aki rosszat akar neki is, nekünk is... És gondolom is, hogy ki” (FARKAS 1933; 137).

A visszakapcsolás lehetősége nélküli végső összeomlását a fia nem egészen világos körülmények közötti – szerencsés kimenetelű – elveszése/elrablása okozza. Karcsi ugyanis barátaival kirándulni megy a folyópartra, de éretlenségükből következően rossz döntéseket hoznak, elszakadnak egymástól, és eltévednek az erdőben. Ezt a helyzetet használja ki egy Mirko nevű, a fatelepről elbocsátott munkás, aki bosszút szeretne állni Nagybátin, de megismerve a fiút, meggondolja magát, és elengedi. Nagybáti ezen a ponton érzi úgy, hogy végleg elvesztette a csatát démonával szemben, az testi-lelki mivoltában is magáévá tette a fiát.

„...Talán beszélt is a gyermekkel. [...] és vele megegyezésre birta, kényszerítette. Talán így most már csakugyan elmondott neki mindent; a gyermek sohasem fog ő benne többé tiszteletreméltó apát, becsületes embert látni...

... Akkor bárhogy szeretné, ő sem láthatna többé Karcsiban szeretetreméltó, bizakodásában, ragaszkodásában megható gyermeket, hanem egy rettenetesen szigorú bírót, kérlelhetetlen ítélőmestert, talán ellenségének szövetségétársát. [...]

...Karcsi nem így szokott nézni. De talán nem is ő néz így, hanem az ő szemén keresztül másvalaki, olyan, akinek már nincs saját szeme. Aki elvette ennek az ártatlan gyermeknek életét – cserébe a sajátjáért, melyet akkor elvesztett volt. – Hányszor üzte már el ezt az engesztelhetetlen ellenséget a kezéből, telepéről, szobájából, ágya mellől! De most olyan helyre fészkelte be magát, ahonnan kifordítani nincs hatalma. Bekövetkezett hát, ami már egy más válságos éjjelen rémképként villant volt eléje: Nagybáti György fiának élete tovább fog folyni, úgy ahogy mindenki várja: elvégzi a középiskolát, egyetemet, megházasodik, szép vagyont örököl – de ehhez Karcsinak semmi köze nem lesz, Karcsi aludni fog. A Nagybáti György fiának életét az a másik fogja élni...” (FARKAS 1933; 172–173).

Noha a Nagybáti és a családját ért atrocitásokról (gyűjtogatás, névtelen, sértegető levelek, cikkek stb.) sorra kiderül, hogy kisstilű rosszakarók állnak mögöttük, a főhős már képtelen a józan logika szerint élni és gondolkodni – a korábbi önpusztítás módozatai (alkoholizálás, kicsapongó életmód) helyett most ténylegesen is önnön létére tör. Családját tengerparti pihenés ürügyén eltávolítja a környezetéből, és éjszakai hallucinációi során többször is megpróbálja elpusztítani a benne lakó szörnyeteget, a démon célpontját. Azért nem a demont magát, mert akkor – a retrográd gondolkodás értelmében – a saját fia életére kellene törnie. Ezzel magyarázhatók halálának furcsa körülményei. Noha orvosi értelemben agyvérzés végzett vele, holttestét úgy találják meg, hogy saját magát fojtogatta.

A regénytörténet konklúziójaként többféle magyarázatot vet fel az elbeszélő – a Nagybáti haláláról beszélgető asztaltársaság tagjainak szájába adva a változatokat –, hogy aztán egyfajta pszichoanalitikai alapú, de a metafizikát sem nélkülöző magyarázat irányába nyisson utat a gondolkodásnak: „Én sokkal mélyebb értelmét látom Nagybáti képzelgéseinek. Én sem hiszem, hogy ő valaha gyilkossággal jutott volna vagyonához: olyan legénynek, mint ő, nem is volt ilyesmire szüksége. Az a fejetlen ember, akit mikor az élete vége felé járt, untalan maga előtt látott vagy maga körül sejtett, akitől mindig félt, aki ellen örökké harcolt az nem valamely ismert ellensége, még kevésbé a kedves fia volt, – hanem az ő saját nem-én-je...” (FARKAS 1933; 233).

A fejnélküli ember képzetével Farkas Geiza az európai kultúrában (is) ismert ősi babonás hitvilág egy szegmensét, a sírból fejnélküli lovasként megjelenő, a gyanútlan utazó életére törő démon történetét mozgósítja. Mediális elterjedtségét többen egy 1820-ban megjelent novelláskötetre – az amerikai Washington Irving *The Sketch Book of Geoffrey Crayon* című novellagyűjteményre, benne a *The Legend of Sleepy Hollow* című kísértethistóriával – vezetik vissza (R. V. 2011). Számos színpadi és filmes feldolgozása⁴ mellett a 19. század végén egy bizarr szokásnak is alapja lehetett. Ekkor vált divattá – a fényképezet fejlődésével összhangban – fej nélküli portrékat, illetve családi képeket készíteni. Az elektronika lehetőségeinek köszönhetően ezeket korlátlan számban tekinthetjük meg az interneten (<http://tooochee.postr.hu/fej-nelkuli-portrek>).

Lezárásképp el kell mondani, hogy *A fejnélküli ember* létrejöttének ideje egybeesik Farkas Geiza „áldatlan peré”-vel (BORI-VÁRADY 1991), amelyet

⁴ Álmosvölgy Legendája (Sleepy Hollow), 1999. Tim Burton; A fejnélküli ember (The Man without a Head), 2003. Juan Solanas; A fejnélküli lovas (Headless Horseman), 2008. Anthony C. Ferrante; Démonok között (The Conjuring), 2013. James Wan.

feleségével, Beller Ilonával folytatott több évtizeden át haláláig – sőt, a volt feleségnek még Farkas halála után is voltak követelései. A per dokumentumait 1991-ben Bori Imre és Várady Tibor több fejezetben tárta nyilvánosság elé. Az így kialakított értékelési szempont erősen maszkulin természetű. Ennek értelmezése nem a mi dolgunk, csak annyit fűznénk hozzá, hogy Farkas Geiza életében is „emberiesült” az a démon, amelyről a *Démonok közt* értekezői nyelvén szól, míg regényében a fikció kiterjesztéslehetőségei révén.

Kiadás

FARKAS Geiza [1933]: A fejnélküli ember. Kalangya (Kalangya Könyvtár I. kötet. Szerk. Szenteleky Kornél), Szubotica

Irodalom

ANONIM (é. n.): Fej nélküli portrék. <<http://toochee.postr.hu/fej-nelkuli-portrek>> (2014. 04. 03.)

BISZTRAY Gyula–CSUKA Zoltán szerk. (1943): Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933. Szenteleky Társaság, Zombor–Budapest

BORI Imre (2007): A jugoszláviai magyar irodalom története. Forum Könyvkiadó, Újvidék

BORI Imre–VÁRADY Tibor (1991): Farkas Geiza áldatlan pere. Híd, 1–5. 79–85, 175–183, 273–280, 383–389, 510–518.

CSETVEI Mária (1974): Elfelejtett író elfelejtett regényéről. Farkas Geiza születésének 100. évfordulója. Üzenet, 9. 670–677.

DRASKÓCZY Ede (1933): Farkas Geiza regénye: A fej nélküli ember. (Kalangya Könyvtár első kötet) Kalangya, 5. <http://dda.vmmi.org/kal1933_05_21> (2014. 03. 30.)

FARKAS Geiza (1914): A háború lélektana: az idő harcokat újráz. <<https://sites.google.com/site/azidoharcokatujraz/home/szarajevo-kavehaz/farkas-geiza-a-haboru-lelektana>> (2014. 03. 17.)

FARKAS Geiza (1916): Az emberi csoportok lélektana. <mtdaportal.extra.hu/.../farkas_geiza_az_emberi_csoportok_lelektana.pdf> (2014. 04. 28.)

FARKAS Geiza (1923): Démonok közt. Társadalom-lélektani tanulmány. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest

GEROLD László (2001): Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000). Forum Könyvkiadó, Újvidék

KÁZMÉR Ernő (1933): Jugoszláviai magyar könyvekről. Nyugat, 24. 612–614.

NÉMETH Ferenc (2000): „Ez idő volt életemben a legboldogabb”. Farkas Geiza ismeretlen gimnazista önéletrajza 1888-ból. Híd, 1–2. 56–61.

- NÉMETH Ferenc (2004): Farkas Geiza imája. *Híd*, 3. 415–417.
- NÉMETH Ferenc (2007): Farkas Geiza kisebb dolgozatai. A két háború közötti vajdasági sajtóban. *Hungarológiai Közlemények*, 3. 101–119.
- NÉMETH Ferenc (2012): „Démonok közt”. Farkas Geiza (1874–1942) társadalomlélektani vizsgálódásairól. = *Egyén és közösség*. Szerk. Bárdi Nándor–Tóth Ágnes. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta
- R. V. (2011): A fejnélküli lovas legendája. = *Fiction.Kult.* <fictionkult.hu/cikk/a-fejn elkuli-lovas-legendaja-1087> (2014. 06. 07.)

POST-TRAUMATIC STRESS DISORDER AS A DISTINGUISHING HUMAN CONDITION

Geiza Farkas: The Headless Man

The first stage of Geiza Farkas's career comprising the first decades of the twentieth century is characterized by an attempt at a scientific view, comprehension and interpretation of negative social movements (including the trauma of the First World War). This was the time when he wrote his social psychological studies, among others *A háború lélektana: az idő harcokat újráz* (*The Psychology of War: Time is an Incentive for New Combats*), (1914), *Az emberi csoportok lélektana* (*The Psychology of Human Groups*), (1916) and *Démonok közt* (*Among Demons*), (1923). In the second stage of his career, when he was rather more open to aesthetic issues and poetry, he published his novel *The Headless Man* in Szabadka (Subotica) in 1933; contemporary reception spoke of the novel as of a large-scale psychopathological study. The author of this paper interprets the novel from the perspective of the above mentioned studies written by this distinguished scholar of social sciences, Geiza Farkas, since this is the only way for us to understand the era, the current social movements and the social relations in a small town of the Banat region, but most of all the protagonist, György Nagybáti's abnormal behaviour and schizophrenic state. The shell shock which caused his mental and existential collapse can be compared to the post-traumatic disorder which became widely known as the Vietnam Syndrome. *The Headless Man* is the first work based on this mental health condition in the Hungarian literature in Vojvodina.

Keywords: society, psychology, war, post-traumatic stress, distinguishing human condition, demonicity, collapse, war novel.

RATNA POSTTRAUMA KAO STANJE IZOPŠTENOG BITISANJA

Geiza Farkaš: A fejnélküli ember (Čovek bez glave)

Prvi period stvaralaštva Geize Farkaša, koji obuhvata prve decenije 20. veka, karakteriše interpretacija negativnih društvenih kretanja (zajedno sa traumom Prvog

svetskog rata) i njihovo sagledavanje iz naučne perspektive. Tada nastaju njegove studije iz oblasti socijalne psihologije, između ostalih *A háború lélektana: az idő harcokat újrász* (1914), *Az emberi csoportok lélektana* (1916) i *Démonok közt* (1923). U drugom periodu svoga stvaralaštva, u kojem se više fokusirao na estetsko-poetska pitanja, 1933. godine izdaje u Subotici svoj roman *A fejnélküli ember*, o kojem tadašnja književna recepcija govori kao o psihopatološkoj studiji velikog formata. Autor ovog rada roman sagledava iz ugla već spomenutih radova sociologa Geize Farkaša, budući da samo na taj način postaje razumljivo prikazano doba, društveni odnosi u jednom Banatskom gradiću tridesetih godina prošloga veka, aktuelna društvena kretanja, a ponajviše patološko držanje glavnog junaka Đerđa Nadbatija i njegova šizofrenija. Šok preživljen u ratu, koji dovodi do njegovog duhovnog kolapsa i egzistencijalnog pada, može se uporediti sa onom ratnom posttraumom koja je u svetu poznata kao *vijetnamski sindrom*. *A fejnélküli ember* je prvo predstavljanje ove pojave u književnosti vojvođanskih Mađara.

Ključne reči: društvo, psihologija, rat, posttrauma, izopšteno bitisanje, demonizovanost, kolaps, ratni roman.

MÁK FERENC

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta
makferenc@yahoo.com

AZ IRODALOMSZERVEZŐ SZIKLAY FERENC (1920–1943)

Ferenc Sziklay, Organizer of Literature (1920–1943)

Ferenc Siklai kao organizator književnog života (1920–1943)

Sziklay Ferenc a latin és a magyar nyelv és irodalom tanára az 1911–1912. és az 1912–1913. tanévben tanított a fehértemplomi főgimnáziumban, de az irodalom és a zene szeretete rövid időre a város művelődési életének a középpontjába emelte őt: évfordulós megemlékezéseket szervezett, kiváló hegedűjátékával pedig maga is közreműködött a rendezvényeken. 1913-ban rövid ideig felelős szerkesztője volt a *Féhertemplom és Vidéke* című hetilapnak. Kiváló alkalom volt ez az alig három esztendő arra, hogy az erősen centralizált Magyarországon távol a fővárostól felmérje a vidék kultúraigényét és kultúrateremtő lehetőségeit. Ifjú éveinek tapasztalatai segítették őt abban, hogy 1920 után kassai otthonában központi alakja legyen az elszakított – és immár önmagára utalt – országrész, Szlovénia magyar irodalmi életének, hogy írói, lapszerkesztői és kultúraszervezői munkájával egyaránt a vidék szuverén értékei felé fordítsa a közérdeklődést. Sziklay Ferenc azt a közösségépítő szerepet vállalta magára, amit a Bácskában és a Bánságban Szenteleky Kornél végzett oly lelkesen és oly nagy önfeláldozással. Gondjaik és elképzeléseik egy töről sarjadtak: távol Budapest befolyásától önálló alkotó-teremtő munkára fogni a vidék magyar íróit, művészeit és tudósait. *Kulcsszavak:* fehértemplomi főgimnázium, irodalmi intézmények, kisebbségi irodalom, Szenteleky Kornél, hírlapok, könyvkiadás és irodalmi értékkeremtés az utódállamokban.

Sziklay Ferenc ismert kassai író, irodalomszervező 1911 és 1913 között a fehértemplomi főgimnázium tanáraként ismerhette meg a Szabadka környéki szerb martalócvezér, Cserni Jován történetét, melyet a Délvidékről történt távozását követően néhány évvel később, 1926-ban regénybe foglalt. Nehéz eldönteni, hogy *A Fekete Ember* bohózat-e, groteszk rajz vagy ifjúsági regény, annyi bizonyos, hogy műve – Tinódi Lantos Sebestyén krónikája prózában

elmondva – a trianoni országcsontkítás utáni történelmi időkben nagyszerű példabeszéd az összefogásról, a közös akaratról, az együttes célok megvalósításáról. A Mohács utáni esztendőkből, amikor Zápolya János Székesfehérvárott, Habsburg Ferdinánd pedig Pozsonyban magyar királlyá koronáztatta magát, a török által feldúlt, kifosztott és fölégetett déli területeknek önjelölt uralkodója támadt, Cserni Jován – a Fekete Ember – Rácország leendő, reménytelen despótája. „Decemberi zimankó feküdt még az egész alföldön – festett komor képet a bánási és bácskai táj kiváló ismerője, Sziklay Ferenc. – A délkeleti szél cafatokban szaggatta föl a felhőrongyokat a Palicsi nagyvízről, vitte-vitte egy darabon, de mire Szabadka házai megfésülték, letette őket az utcákra, nagy piacra. Lassankint betakargatta velük az öreg templomot is, hogy a keresztje se látszott ki. Ő maga is megkushadt a sikátorokban, igen elfáradhatott, mire Mácsvától idáig eljutott. A vigyázó odafent a toronyban nagyon elbúsult, hogy nem lát az orrán túl, a Fekete Ember vagy hiszi, vagy nem a szavát, amikor a hosszú töcséren belekiabál a szürkességbe: látlak zsvány, látlak!” (SZIKLAY 1926; 5). Egyedül enyingi Török Bálint uram udvarházából szűrődött ki némi fény, ahol a ház urának társaságában Perényi Péter és Verbőczy István uram ülték körül az asztalt, és hányták-vetették meg a Délvidék sorsát. Velük volt a tinódi kobzos is, Sebők deák, ám ő előszeretettel lebzsel a könyvesházban, ahol a régi krónikákat bújta. A török ugyan visszavonult már, de aggodalomra adott okot a környéket fosztogató szerb martalócsereg. Élükön a bélyeges ember állt, aki tavaly ilyenkor még lovászlegény volt Zápolya János vajdánál, most azonban fölbátorodva a nagy fölfordulástól, önálló csapatot szervezett maga köré, hogy a „harmadik király”-ként követelje a maga részét. Országos veszedelem kerekedhetik ki a dologból, akár Dózsa Györgyéből, ha „idejekorán le nem török a szarvát”! Csak hát a Fekete Embernek ezerszámra megy a serege. „Egy szavára tűzbe, vízben megy érte mind! Minden szavát mennyei megnyilatkozásnak veszik. Amerre megy, ragad hozzá a föld népe. Elhagyja házát, házanépét, megtagadja apját, árván hagyja gyermekét, elzavarja asszonyát!” (SZIKLAY 1926; 14–15.) Megszállottan követik őt, hiszen Cserni Jovának babonája van. Ő amolyan „bélyeges” ember. „Fülitől a sarkáig ujnyi széles szörpamaccsal verte meg az Isten” – ezért hiszik őt kiválasztott embernek, prófétának.¹ Ezért követik őt hívei vakon.

¹ Amikor a Fekete Ember betört Török Bálin udvarházába, a magyar urak láthatták a martalócok seregletét: „Utána csak úgy omlik a csöcselék az ajtón-ablakon. Toprongyos, elvadult alakok. Arcuk csupa seb, piszok, ruhájuk véres, cafatos, lábukon bockor, kezükben kinek pisztoly, kinek tölcséres muskéta, egy szálas nagy darab embernek marhaütő tagló, a többinek fringia, hüvelye nélkül, rozsdás, csorbás, akár egy-egy fűrés, ennek füstély, annak parittyá” (SZIKLAY 1926; 21).

Sziklay Ferenc azonban meglepően szabadon bánik a történettel: semmi emelkedettséget, semmi uralkodói elhivatottságot nem látott a Fekete Emberben – még kevésbé méltányolta rabló, országot pusztító hadjáratait. Őt egyszerűen a nagyravágyó felesége, Deszenka (sic!) asszony áldozataként mutatta be. Valójában az asszonynak szállt a fejébe az úrhatnás, Cserni Jován sohasem vágyott többre, mint egy kis harácsolásra, rablásra és fosztogatásra. „Régen megszöktem volna az egész prófétaságból, királykomédiából, ha egy kis háború nem akadna mindig – panaszkodott az őt megkereső Podvinnyai Tamásnak, Ferdinánd király követének. – Mikor éjszaka fölüti a fejét a vörös kakas! Bevilágítja messze a havas pusztákat. Az emberek szitkozódznak, jajgatnak, üvöltönek. Átkoznak engem, és másnap a lábamhoz borulnak, mert kenyeret adok nekik! Óh, milyen édes vérben, tűzben turkálni! Az arany-ezüst nem ég meg. És engem nem fog a tűz! Én vagyok a tűz embere. Mindenki babonás félelemmel néz rám, én vagyok az átok és áldás embere!” (SZIKLAY 1926; 39–40.) Egy-egy portyája után a kegyetlenkedése láttán a lánya is fölháborodott: „Megint rablás volt az éjszaka! Istenem, ha az a sok meggyilkolt ember az utolsó ítéletkor rávallana a tatira!” A tatinak viszont elegendő büntetés, hogy naphosszat a trónon kell üldögélnie, ha el talál bóbiskolni, rendre lebukik uralkodói székéről. Deszenka asszony haramiához méltó udvartartást rendezett be Szabadkán – birodalma központjában. „Az ebédlőház, ahol pár nappal azelőtt Török Bálint uram vendégelte úri pajtásait, volt a trónterem. Az egyik végiben trónust is állított, az aranyos vörösbársony szék – fölötte baldachin – valamelyik egyháztól telt ki, csak a tömjénszagot kellett kifüstölni belőle. Döglött ló patáját, meg a farkaszőrit tette a parázsra a cárné, avval üzte ki a kárpitból a szent illatot. Volt kulcsár, sáfár, kincstárnok, testőrség, még hoppmester is – annak Cselnik Radoszlávot, a volt székálló legényt tette meg Deszenka” (SZIKLAY 1926; 34). Jovánnak valójában rettenetesen fájt a feje a királyosdítól, ő szíve szerint éjjel-nappal fosztogatott volna, számára öröm volt látni, amikor katonái „nagy szakértelemmel tarisznyáztak be minden arany- és ezüsthalmot”. Tízezres serege az egész Bácskát és a Bánátot rettegésben tartotta.

A Fekete Ember félelmet nem ismerő „királyságának” kegyeiért Zápolya János és Ferdinánd is versenyt küzdöttek, tudták, aki megnyeri magának a martalócvezért, az lesz a Délvidék ura. „Csak azért jöttem erre a vidékre – mondta Podvinnyai Tamás, a követ –, hogy veled beszéljek. Ferdinánd király üzenetével jövök, aki hallotta hírét vitéz csapataidnak, s általam kéri, hogy állj az ő rendelkezésére.” Ugyanezt kérte tőle Zápolya János követe, Urbán Balázs is, bár ő nem becsülte többre a Fekete Embert „égett tőpörtyű”-nél. Maga a történet derűs évődésre adhatna okot, ha Magyarország kiszolgáltatottsága

nem lenne történelmi valóság: „Mi tagadás, az lett volna az igazság, hogy a prófétává vedlett lovász legényt fölhúzzák a legelső kútgemesre, s fölnégyelve akasszák ki az ország négy végén, de hol az ország? Hol a János király határa, hol a Ferdinándé? Két szomszéd földesúr közül az egyik biztosan ehhez húz, a másik a másikhoz, akitől ígéretet kapott, hogy a szomszéd földje is az övé lesz” (SZIKLAY 1926; 43). Így lett a „népbolondító csirkepecérből” olyan hatalom, amellyel számolni kellett! Tízezer mindenre kész harcos, „mi pénzt megérne akármelyik árva királynak”. Zápolya is, Ferdinánd is tudta, hogy aki megnyeri magának Cserni Jovánt – akit a pozsonyi udvarban már csak úgy emlegettek: Le Noir –, annak nyert ügye van, azé lesz a korona és az ország. Igaz, a történelmi helyzetben Deszenka azzal biztatta a lányát; „apád ad az egyiknek is egy pofont meg egy vármegyét, a másiknak is egy pofont meg egy vármegyét, a többiben pedig ő lesz a király”. A magyar urak – Verbőczy István, Perényi Péter, Mailáth István, Czibak Imre és Török Bálint azonban – megelégedve a harácsolást, katonai szövetséget kötöttek Rácország despotája ellen, akit erdélyi rablókörútja során egészen a szászok földjéig követtek, és ott a seregével együtt legyőzték őt. A győzelem után Verbőczy István mondta ki a tanulságot: „az összefogott kéz, az egy akarat csodát tud tenni” (SZIKLAY 1926; 114). Sziklay Ferenc *A Fekete Ember* című regényében együtt van az elveszített haza, a pusztuló ország és a helyüket kereső emberek tragédiájának élménye, mindaz, amit a feladatát kereső embernek a lelke mélyén a helyére kell raknia. A Pozsony–Szatmárnémeti–Fehértemplom–Kassa közötti félországnyi vidék élménye alaposan fölkészítette Sziklay Ferencet az 1920 utáni kisebbségi élet megkövetelte helytállásra.

A 20. század első évtizedében a pályája elején álló magyar értelmiségi ember lehetőségeinek számbavételéről szól az 1932-ben Kassán megjelent *A jöttment* című regénye, melynek hőse, dr. Kövy Ernő úgy érzi, az egyetemi évek során szerzett tudása és ismerete különös küldetéssel ruházta fel őt, s a diploma megszerzése számára nem volt egyéb, mint útlevel az életbe. Már Pozsonyba érkezésekor – bár a város nincs megnevezve – is úgy érezte, a tanárság nem tartozik élete legfőbb céljai közé, ő tulajdonképpen „egy szépségekkel teljes, nagy élet” megvalósításáról álmódott, és fontosnak vélte „másokkal is megértetni az emelkedettebb, emberibb szellem szépségét és – talán – hasznosságát is”. Hatalmas életvágytól sugárzó alakjáról tanártársa, a festőművész Brodski az élet és a tudásszomj szimbólumát, a Jó Pásztort mintázta meg, amint égre emelt tekintettel, a „megtáruuló jövőt jelképező fényözönben” ott áll *A tudás vize* című, mitologikus tájat ábrázoló freskójának forrása fölött. Kövy Ernő az élet lovagja, a gimnáziumban a latintanítás új módszerének híveként mutatkozott

be, miközben a város lapjában, a *Nyugati Hírlap*ban a maradiság ellen írt lázadó cikket, melyben a magába zárkózó, nehézkessé vált középosztály bírálatán keresztül a „vidéki város polgári ideológiájának a tehetetlenségét” ostromozta. „Az élet, élet! Mozgás, törtetés, a jólétbe fúltság a halál. Ha a polgári társadalom maga nem eszmél rá arra, nagy tragédia árán tanulja meg majd akkor, amikor már talán késő lesz” – vetette papírra a városban sokakat megbotránkoztató véleményét (SZIKLAY 1932; 60). A Rózsakoszorú nevű irodalmi asztaltársaság estélyén megtartott előadása során pedig Ady Endre költészetéről szólva kiemelte: az irodalmi életben vihar elé harangoztak, és bizony sokan vannak, akik elégedetlenek a mával. „Jobb holnapot várunk, jobb jövőre vágyunk – beszélt egyre átszellemültebben. – Miért? Mert úgy, ahogy ma van, rosszul van. Elméletben lázadók vagyunk, de csak a sötétben merünk bujkálni. Miért lázadunk akkor az ellen, aki helyettünk harcos hangon ébresztőt fúj? Miért tartjátok hazafiatlannak, aki ránk meri olvasni az igazságot?” (SZIKLAY 1932; 119.) Forradalmi indulataiban két nagy hibáját véli látni az országnak: a magyarság felelőtlen elkényelmesedését és a kényelemnek és a tehetetlenségnek nemzeti politikává történt fölemelését. (Egy volt a gyámoltalanok országveszejtő fölmagasztosulása!) Az ő szemében a centrum – legyen az akár Budapest, akár az önmagáról gondolkodó nemzet – destruktív magatartásával a pusztulást idézi a maga fejére, ezért a magyar vidék legfőbb céljának és feladatának a központ befolyása alóli felszabadulásnak kell lennie, annak az önálló útnak a megelézésének, amely elvezet az élet valódi értékeihez: az alkotó emberben rejlő teremtő szellem szabadságához, a szépség meghódításához és a közösség iránti hűség gyakorlásához. „Azt szeretném – fejtí ki az őt megdorgáló igazgatójának –, hogy ez a város vegye kezébe a vezetést szellemi téren a vidék, egy egész országrész fölött, hogy az a rengeteg erkölcsi és szellemi tőke, ami itt poshad, legyen lüktető valósággá” (SZIKLAY 1932; 51). Ahhoz kollega úr nagyon kicsi – hangzik a válasz, ám ez Kövy Ernőt sem bizonytalanította el.

A pályakezdő tanár azonban (1911-ben!) Pozsonyban olyan meglepő kihívással is találkozott, amely eredendően átrajzolta az értelmiségi szerepről vallott nézetét. Brodski Laci, a festőművész borozgatás közben irányította rá a figyelmét a köröttük egyre nagyobb teret hódító pánszláv mozgalomra. „Mindenki tudja, hogy parázs fölött járunk, csak egy kis vihar kell, hogy elfújja a hamuréteget, amelyet a magunk elporladásából, mi magunk raktunk az eleven tűz fölé. És nagy »hazaffy« büszkeségünkben kicsibe vesszük az egészet. Járunk vakon az alvó vulkán fölött. [...] Itt fiam, csak a munka segít. Pestig nem érzik el a lefojtott zsarátnok szaga, s a mi szaglásunkat is elveszi a tömjénfüst, amivel a nagy molochnak, az »ország szívének« hódolunk. Pedig teljesen elhibázott

dolog az, amit »nemzetiségi politika« címen odafent csinálnak. Ami itt készül, azt sem erőszakkal elfojtani, sem szépségflastrommal elkendőzni nem lehet. Itt számolni kell valamivel, amire a nagyurak nem is gondolnak. Itt csak úgy lehet menteni, ha még lehet, hogy a maga talpára kell állítani a vidéket. Itt kell dolgozni, itt kell gyökeret verni, itt kell föltrágyázni a hamuréteget humusszá, itt kell megerősödnünk, hogy ne szívja el a vérünket a filoxéra. Mehettem volna százszor, hívtak, arannyal fizetnék minden ecsetvonásomat, mégsem megyek. Itt a helyem, ahol kinyílt a szemem látása. Azért mondom, gyere közénk. Vagyunk már egy páran” (SZIKLAY 1932; 86–87). És amíg ők közösségmentő programjuk megfogalmazásával bibelődnek, a szlovák marhakereskedő, az öreg Csurilla már fanatikus követője lett a pánszláv eszmének, s az éj leple alatt titkos összeesküvőként feltűnés nélkül járt át a Morván, a komor Kárpátok rejtőzködő vidékeire.

S ahogyan Kövy Ernő napról napra egyre világosabban látja az összeomlás jeleit, lassan szlovák diákjai viselkedésében is fölismeri a dacos ellenszegülést, és a lázadás apró jeleit. Spisak, a szlovák diák néhány elejtett megjegyzéséből arra következtetett, hogy Pozsonyban már a diákság is szervezett, valamilyen egy felsőbb erő fegyelme alatt állnak. „Szeretném megtanulni a nyelvüket, hogy megértssem a fájdalmukat, és megtudjam, mi a céljuk azoknak, akik izgatják magukat” – mondotta a diákjának, ám segítő jóindulatra nem talált. Attól tartott ugyanis, hogy sokkal mélyebbre gyökerezett már a veszedelem, mint azt bárki is gondolhatta volna. S amikor egyszer mégis Spisak szemébe nézhetett, figyelmeztette őt: „Ne féljen, nem járok titkaik után, de jegyezze meg, ha mozgalmuk – amit tisztelnem kell addig, amíg csak a nyelvük fejlesztésére irányul – a mi érdekeinket támadja meg, szembe találkoznak”² (SZIKLAY 1932; 168). Kövy tehát ifjú tanárként fölismerte, hatalmas munka vár rájuk a magyar vidéken. A megbocsáthatatlan tétlenséget látva azután rámutatott az úri Magyarország legfőbb hibájára is: „Ez a mi bajunk, hogy senki sem azt csinálja, ami a hivatása lenne, de ott lapul a sarokban, ahová tették. Ott aztán berozdásodik és staffázs lesz egy hihetetlenül céltalan helyzetben. [...] Azért

² Brodski Laci és Kövy Ernő között a következő párbeszéd zajlott le: „Az az ősi, gyönyörű templom – párja akármelyik csallóközi műremeknek – az egyetlen, ami itt megmaradt magyarnak. [...] Tény az – magyarázta Brodski –, hogy a föld ma másoké. A szállóskei aranyló magyar bort a magyar csak szedi, szűri, tapossa, de más issza, más váltja csengő aranyra. A magyarnak csak a csiger jut. És hogy hová gurul az az arany, jobb arra nem is gondolni. [...] Én ébren vagyok, meg te is, mert érezzük, hogy itt lenne az ébredés ideje, de mit ér a kiskakas kukorékolása, ha zárva a kastélyokon a zsalugáter, ha nem hallatszík túl a mi gyöngé szavunk a szemétdombon” (SZIKLAY 1932; 141 és 143).

botlik bele az ember lépten-nyomon valakibe, mert senki sincs a helyén, az élet nagy kompozíciójában” (SZIKLAY 1932; 184–185).

Mindebből az kiderül, hogy Sziklay László, a fiú, kései visszaemlékezésében erősen baloldali elfogultsággal értelmezte apja, Sziklay Ferenc toleranciáját, amikor a népek testvéri közeledésének elszánt harcosát szerette volna benne látni és láttatni. Igaz ugyan, hogy ő valóban nagyra becsülte a nyelvi és kulturális szabadságot, ugyanakkor világosan fölismerte az előző nemzedékek, a nagyapák hibáit és bűneit is, hogy honfiúi bánatukban elkártyázták, elitták a lábuk alól a földet, miközben tehetetlenségükben is felsőbbrendűségi tévhitekbe kapaszkodtak, de a magyar haza sorsát illetően Sziklay Ferenc nem volt hajlandó a megalkuvásra. Az együttélésnek csak a demokratikus alapokon nyugvó szabályait (és szabályozottságát) tudta elfogadni, és nem volt részrehajló semmilyen szeparatista törekvések irányában. Amikor 1911-ben a tanév végén távoznia kellett a városból (Pozsonyból), föl nem oldható idegenségét így magyarázta: „Csak magyar vagyok igazgató úr. Talán azért nem is vett be a város.” Másutt viszont így fogalmazott: „Ez a város oly különös, úgy érzem magam mindig, olyan asszimilálhatatlan idegennek, »hergelaufenernek«, jöttmentnek, mintha kopók közé nyulat löknének” (SZIKLAY 1932; 105). Úgy érezte, ha kényszerítené magát a beilleszkedésre, az elkötelezett egyénisége halálát jelentené.

Pozsonyból történt távozásakor a társaitól való búcsúzásakor így foglalta össze a nemzeti küzdelem lényegét: „Én tisztellem a törekvésüket, mert nemzetük ügye, tehát szent, igaz ügy. Ne vessétek meg őket, ne akarjátok őket elnyomni, mert az csak ravaszabbá, elszántabbá teszi őket. A szeretet legyen a fegyveretek velük szemben, de magatokkal szemben is. Munka ellen munkát kell szembeállítanotok, hogy gátja ne szakadjon a duzzadó folyónak. Legyetek komolyak, s mindig fenn a gáton. Legyetek őrzői a mi kultúrvetésünknek, hogy senki el ne szánthasson belőle egy talpalatnyi földet. Dolgozzatok, mert ők is dolgoznak, s ha nekik szent az ő nyelvük, nemzeti gondolatuk, legyen szent nektek a tiétek is. Ma nem látjátok a veszélyt, talán nevetséges nektek az egész, de ki tudja, hogy fordul a világ” (SZIKLAY 1932; 205). Mindamellett az sem lényegtelen, hogy a véleményének hangot adó, *A jöttment* című regényét 1932-ben, az országvesztés után, amolyan önvizsgálat eredményeként írta meg, amikor az összeomlást követően már a közösségépítés volt az értelmiség legfontosabb feladata. Visszatekintve a nagyapák bűnét, a fölösleges emberek tehetetlenségének tragédiáját beteljesülni, a mandátumos emberek küldetését pedig igaznak és igazoltnak látta.

Küzdelem a kisebbségi sorsban

Sziklay László önéletírásában az apja, Sziklay Ferenc emlékét idéző fejezetéből kiderül, hogy a volt pozsonyi, szatmárnémeti és fehértemplomi tanár a Felvidék megszállását követően 1918–1919-ben egy évet még Kassán a Magyar Királyi Állami Főreáliskolában tanított, de a következő tanév kezdetén már nem volt helye a tantestületben: nem a főreáliskola vezetése, hanem a csehszlovák állam mondott föl neki. Az ezt követő több mint két évtizedben – egészen 1943-ban bekövetkezett haláláig – a szlovenszkói magyar kultúra ügyének szolgálatába szegült. „Energijája nagy részét Sziklay a kisebbségi szellemi élet szervezésére fordította” – írta róla a felvidéki magyar irodalom kiváló méltatója, Turczel Lajos (TURCZEL 1987; 76). Kassát történelmi múltja és kulturális öröksége egyaránt alkalmassá tette az elszakított magyarság szellemi központjával együtt járó feladatok ellátására. Egy kései munkájában, a városról írt tanulmányában Sziklay Ferenc másfél évszázaddal korábbra, Kazinczy Ferenc, Baróti Szabó Dávid és Batsányi János korára tette Kassa fölvirágzását, amikor a jeles elődök megalakították a Kassai Magyar Társaságot, s megindították a *Magyar Museum* című, irodalmunkban a legelső szépirodalmi és kritikai folyóiratot. Ez a történet kötelező érvényű örökségként határozta meg Kassa későbbi szellemi életét is, hiszen az 1898-ban megalakított irodalmi társaság tudatosan vette fel Kazinczy Ferenc nevét. Már 1907-ben „az egész magyar kultúrterületen a Kazinczy Társaság merte először hirdetni a vidéki kultúrközpontok önállósításának, röviden az irodalmi decentralizációnak szükségességét” – írta Kassa című várostörténeti tanulmányában Sziklay Ferenc (SZIKLAY 1938; 77–78).

A Társaság történetét néhány évvel korábban, 1929-ben az általa szerkesztett *Kazinczy Évkönyv 1898–1928* kötet *Harminc év* című tanulmányának bevezetőjében tekintette át, amikor az 1920 utáni újjászületés nehéz vajúadásáról számolt be. Ő volt az, aki elsőként mutatott rá, hogy az anyaországtól történt elcsatolása révén előállt új történelmi helyzetben egyes „poétás emberek” elszigetelt működése helyébe szervezett és rendszeres irodalmi életet kell teremteni. Ekkor született meg a vidéki kultúr- és irodalmi központ megteremtésének a terve is. A „szerteszaladt életben” – mutatott rá – romba dőlt minden, amit a Kazinczy Kör két évtized alatt épített, „visszaestünk egyszerre a kezdetek kezdetére, majdnem oda, ahol a magyar szellemi élet Kazinczy korában volt”. A Kassán, 1928 decemberében született tanulmányában kiemelte, fő céljának tekintette „fölrázni a csapásoktól lesújtott, közönybe fásult lelkeket a rájuk ködösödött nemtörődömségből, megmenteni, s kifejleszteni bennük a szunnyadó szellemi erőket, önmagukért, gyermekeinkért, a magyar nemzeti kultúra jövő életéért!”

(SZIKLAY 1929; 12 és 14). A kisebbségi sors tehát megkerülhetetlen feladat elé állította a mandátumos embereket: meg kellett oldani a magyar nemzettöredék irodalmi-művelődési-kulturális életének megszervezését. Mindez persze első pillantásra lehetetlen feladatnak látszott, hiszen hiányzott annak „termő talaja, a szlovenszkói magyar lelkeség”. Első pillantásra úgy tűnt, hogy az egységes magyar szellemi élet megszervezésének még a geostratégiai feltételei is hiányoztak. „Az ország déli határszélén keskeny sávban él a magyarság – írta Sziklay a már idézett *Kassa* című várostörténeti tanulmányában –, ezt is négy részre tagolja a közébe ékelődő szlovák nyelvterület. Mindegyik települési helynek más a történelmi hagyománya, más a gondolkodása, mások az életviszonyai, s lehetetlen elképzelni egy várost, amely a szétszórt területnek és szertefutó érdeklődésnek szellemi központjává válhatnék. Kassa mégis megkísérelte a lehetetlent.” A Kazinczy Társaság még élő szelleme 1907-ben jó alapnak bizonyult a hagyomány folytatásához. „A Kazinczy Társaság fogta össze legelőször a szlovenszkói és kárpátalji írókat közös munkára, nemcsak avval, hogy írói szakosztályával kinyújtotta a kezét az egész országra” (SZIKLAY 1938; 78). Hovatovább nemcsak kinyújtotta, de a Kazinczy Könyvbarátok Egyesületének megszervezésével megteremtette az első rendszeres szlovenszkói magyar könyvkiadás anyagi és szellemi feltételeit.

Sziklay Ferencnek a kisebbségi magyar kultúra intézményes alapjai megteremtése érdekében vívott küzdelme számtalan párhuzamot kínál a Szenteleky Kornél vállalta irodalomszervezői erőfeszítésekkel. Mindkettőjük esetében tudatos elhatározás volt, hogy a kisebbségi magyarsággal együtt maradtak – az elszakított országrészben igyekeztek megszervezni az életet. Mindketten meggyőződéssel vallották, hogy a kisebbségi sorba szakadt magyarság – az adott helyzetben – vajmi keveset remélhet Magyarországtól és a budapesti kormányköröktől, ezért maguknak, a közösség legkiválóbb tagjainak az összefogásával, közösen kell megtalálniuk a magyar irodalom, kultúra és oktatás fönntartásának, ápolásának és gyarapításának a lehetőségét. Sziklay Ferenc az 1920-ban történt tanári állásának elvesztését követően egészen az 1933-ban történt elszigetelődéséig, Szenteleky Kornél pedig 1927-től egészen 1933-ban bekövetkezett korai haláláig ugyanazt az utat járta: minden alkalmat és lehetőséget megragadtak, hogy közösséggé szervezzék a magukra maradt író-alkotó embereket. Az egyiknek tizenhárom, a másiknak mindössze hét év adatott, hogy ma már fényesnek látszó pályájukat befussák. Sziklay a kassai *Esti Újság* hétvégi kulturális mellékletét, az *Esti Újság Vasárnapját*, a felvidéki magyarság első irodalmi hetilapját, Szenteleky a *Vajdasági Írást*, azt követően az újvidéki *Reggeli Újság* mellékletét, a *Mi Irodalmunkat*, majd önálló folyóiratát, a

Kalangyát szerkesztette azzal az elhatározással, hogy megjelenési lehetőséget teremtsenek a helyi magyar íróknak. Sziklay Ferenc az *Esti Újság Vasárnapjával* és a körülötte lassan kialakuló gárdával Kassán kulturális központot szeretett volna teremteni. „Ő az általa akkor kicsinyesnek, helyinek látott zsörtölődésekkel nem törődik – olvasható a fiúi visszaemlékezéséből –, neki az a fontos, hogy virágzó fa legyen a váratlanul levágott ágból, hogy legyen magyar kultúra ott, ahol erre ezrek vágyakoznak” (SZIKLAY 2003; 276). És közben rengeteget írt maga is. Írt regényt, elbeszélést, verset és tárcát, szerkesztői üzenetei pedig nemegyszer tanulmányá terebélyesedtek. Szenteleky Kornél ugyanezt tette később kötetre rúgó leveleivel.³

Sziklay Ferenc Kassán 1923-ban újjászervezte a Kazinczy Társaságot, ezzel szemben Szenteleky legfeljebb az Óbecsei Helikonon (1928) vagy a nagybecskereki Ady-kör ülésein szólhatott az írotársaihoz. A Kazinczy Társaság körében idővel létrehozták a Kazinczy Könyvkiadót, Szenteleky viszont könyvkiadói terveit a Kalangya Könyvtárban és a Jugoszláviai Magyar Könyvtár sorozatban vélte megvalósíthatónak. „Édesapám elsőként ismerte fel, hogy a csehszlovákiai magyar kulturális fejlődést csak úgy tudja megszabadítani a dilettantizmustól, ha szakszerű könyvkiadó vállalatot létesít, s csak azoknak a műveit adja ki, akik érdemesek az író nevére” – írta könyvében Sziklay László, s ezzel egyszerre az irodalmi érték és az értékes irodalom kérdése Kassán is – akárcsak Szivácon, Szabadkán vagy Újvidéken – a figyelem középpontjába került (SZIKLAY 2003; 284). Közben mindketten ideológiai semlegességet hirdetnek, hisz jól tudják, csak a pártoskodáson felülemelkedve vállalhatnak központi szervező szerepet. Sziklay Ferenc fölismerte, ha stratégiai szándékkal hosszabb távon is össze akarja fogni „Szlovenszko valamennyi magyar kultúrmunkását”, akkor függetlennek kell maradnia. Ugyanezt teszi Szenteleky is, kényesen ügyelve ideológiai semlegességére. De ami mindkettejük elszántságát, vezetői szerepét alapjaiban meghatározta, az „az anyaországiak és a kisebbségi sorban élők szemlélete között” tapasztalt óriási szakadék volt. Sziklay Ferenc – valamikor az 1920-as évek végén – Budapesten Pataki Tibor államtitkár irodájában lefolyt (inkább remélt, ám végül elmaradt) beszélgetés után keserűen állapította meg: a hivatalt meg az országot valódi részleteiben nem igazán érdekli a Csehszlovákiában rekedt magyarság élete, és nem kíváncsi arra, hogyan tudta megszervezni a maga önálló kulturális életét (SZIKLAY 2003; 297). Ismert

---

³ Tanulmányában Turczel Lajos rámutatott: „Sziklay hatalmas levelezését a kisebbségi szellemi élet fókuszában való jelenléte, nagyarányú, szerteágazó szervező és irányító tevékenysége teljesen természetessé teszi” (TURCZEL 1987; 78–89).

ugyanakkor, hogy Szenteleky Kornél még Herczeg Ferencsel és Kosztolányi Dezsővel sem volt hajlandó közösséget vállalni, nem hitt abban, hogy a jeles budapestiek átérezhetik a kisebbségi helyzet valódi súlyát.

A Budapeستtől független, önálló szellemi élet megteremtésének igénye tekintetében felettebb tanulságos Sziklay Ferenc *A jöttment* című regénye ifjú tanárainak a pozsonyi *Koszorú* nevű irodalmi asztaltársaság nevében megfogalmazott, önállóságot és függetlenséget hirdető programja. A fiatal művészek csoportja (1910 táján) azt szeretné bizonyítani, hogy Magyarországon nem kizárólag annak van értéke, amire Pest ráüti az „imprimatur” bélyegzőt. „Pest az ország szíve, mely felé, mint éren át a vér, lüktet a vidék tápláló ereje, de betegé lesz a test, vele a szív maga is, ha megalvad benne az eleven élet – hangzik kicsit programszerűen az ifjak célkitűzése. – Mi, a dolgozó végtagok, a messze vidék elsatnyulunk, elmaradunk, ha azt várjuk, hogy mindent Pesttől kapjunk. Nem kapjuk tőle, csak visszakapjuk. Valamikor itt volt az ország szíve. Fényes paloták sorai beszélnek a nagy magyar múlttól, mely itt bontakozott ki a tespedés sötétjéből. Innen indult útnak a magyar renaissance, itt ajánlotta föl a legnagyobb magyar a magyar művelődés oltárára szánt nagy áldozatát. Kicsinyek vagyunk, de nem tudhatja senki, kiben lappang a nagyság isteni szikrája. [...] Összefogtunk életet kívánó fiatalok, akik itt akarunk maradni. Itt akarunk megélni, ahol gyökerünk az anyaföldbe fúródott. Itt akarjuk szerte-szórni cseppenként a vérünket, hogy megöntözzük vele a szülőföld talaját. Itt akarjuk megtermékenyíteni a lelkeket, hogy higgyenek bennünk, mi magunkért, szeressenek minket nagy akarásunkért. Itt akarunk dolgozni önkért, hogy a »vidék« ne legyen »jó vidék«, melyet ma teljes joggal lekicsinyelhet még a mi vérünkkel, szellemerőinkkel föltáplált Pest. Lehet, hogy amit ma adni tudunk, kicsinyes lesz, szegényes lesz, de csak mirajtunk múlik, írókon és közönségen, hogy egymás szeretetétől erősítve, pár év alatt nagyot tudjunk alkotni, gazdagságot tudjunk felmutatni, melyet kénytelen legyen elismerni Pest is. Csak ha a Kárpátok koszorúján belül minden talpalatnyi föld egy szintre emelkedik a szellemgazdagság tekintetében, lehet a magyarság igazán erőssé, tengerszint-jévé, melyen végigszánthat világ viharja, hajótörést nem szenved hajónk, mert nincs benne zátony. Lehet, hogy nagy az akarásunk, s kicsi az erőnk hozzá, de pótolja a gyengeségünket a fiatalság optimizmusa, s az optimizmus valósággá lehet, ha megértenek minket, támogatnak, hisznek mibennünk és önmagukban” (SZIKLAY 1932; 171–173). Mindezek megvalósításához azonban szinte emberfeletti erőfeszítésekre volt szükség. Sziklay Ferenc fenti mondatainak analóg párja Szenteleky Kornél leveleiben is, megannyi helyen megtalálható: ő is úgy látta, hogy a fővárosból, Pestről irányított kultúrmunkának nem az a

gondja és problémája, amit a kisebbségi értelmiségi embernek kell vagy kelle-
ne meglátnia és megoldania.

Alapy Gyula *Kisebbségi irodalmunk tíz éve (1919–1928)* című tanulmányá-
ban a felvidéki magyar irodalom „újjászületését” méltatva, szintén kiemelte
Sziklay Ferenc szervezői munkájának jelentőségét: „Ahhoz, hogy egy ország-
részben önálló irodalmi élet alakuljon ki – írta –, az írók tehetségén és a közön-
ség jóakarátán kívülálló tényezőkre is van szükség” (ALAPY 1929; 179). A
kívülálló tényezők sorában említette a közösségi élet szervezőinek jelentőségét
is, azt a mozgalmat, amelyet az önálló magyar intézményrendszer megteremtése
érdekében indítottak útjára. Sziklay Ferencnek (is) köszönhető, hogy a felvi-
déki magyarság politikai elszakítottóságában igen korán, már 1920-ban ráesz-
mélta arra, hogy „kulturális téren kell szervezkednie, egységet alkotnia, hogy
új otthonába átmenthesse legféltebb kultúrértékeit: irodalmát, művészetét
és kultúrájának többi nagy kincsét” (ALAPY 1929; 172). Óriási szerepe volt
abban, hogy a trianoni összeomlást követően a magyar irodalom Szlovenszkóban
is megmaradt a nemzeti szellem őrzője, hogy életre tudta kelteni a közösség
megroppant akarateréjét.⁴

A jöttment című regényének hőse, Kövy Ernő, Pozsonyból történő távo-
zása reggelén így búcsúzott a tanártársaitól: „Én nem fogok tudni soha csak
magamnak, csak az otthon négy falának élni” (SZIKLAY 1932; 241). És való-
ban, pályája következő állomásán, Fehértemplomban is főgimnáziumi teendői
mellett a város magyar művelődési életének megszervezésén munkálkodott,
ami azután jó bemelegítőnek – ha úgy tetszik, kiváló bevezetőnek – bizonyult
ahhoz a munkájához, amit 1920 után Kassán az egész szlovenszkói magyar
irodalom intézményes megszervezése érdekében magára vállalt. Ebben a tekin-
tetben a Pozsonyból induló, Fehértemplomban folytatódó és Kassán kiteljesedő
kultúra és közösségszervező ténykedése egységes és töretlen folyamatot alkot.

Irodalom

ALAPY Gyula (1929): *Kisebbségi irodalmunk tíz éve (1919–1928)*. = Kazinczy Évkönyv
1898–1928. Szerk. Sziklay Ferenc. Košice-Kassa, 172–192.

SZIKLAY Ferenc (1926): *A Fekete Ember*. Ludwig Vögenreiter Verlag Magyar Osz-
tálya, Berlin

---

⁴ Tanulmányában Alapy Gyula a maga nézetének is hangot adott, amikor megfogalmazta: „A
nemzeti lélek, amelynek kifejezője az irodalom, fel nem darabolható, éppen így az irodalom
integritása is kétségtelen, s ha ennek ellenére szlovenszkói, vajdasági és erdélyi irodalomról
beszélnek, ez csupán földrajzi meghatározása a magyar nemzeti irodalom egy-egy integráns
alkotórészének” (ALAPY 1929; 171).

- SZIKLAY Ferenc (1929): *Harminc év. = Kazinczy Évkönyv 1898–1928.* Szerk. Sziklay Ferenc. Kazinczy Kiadóvállalat, Košice-Kassa
- SZIKLAY Ferenc (1932): *A jöttment.* Kazinczy Könyv- és Lapkiadó Szövetkezet, Košice-Kassa
- SZIKLAY Ferenc (1938): *Kassa. = Tátra-Almanach – Szlovenszkói városképek.* Tátra kiadás, Bratislava-Pozsony
- SZIKLAY László (2003): *Egy kassai polgár emlékei.* Kalligram, Pozsony
- TURCZEL Lajos (1967): *Két kor mezsgyéjén – A magyar irodalom fejlődési feltételei és problémái Csehszlovákiában 1918 és 1938 között.* Tatran, Magyar Üzem, Bratislava
- TURCZEL Lajos (1987): *Sziklay Ferenc. = Tanulmányok és emlékezések.* Madách Könyv- és Lapkiadó Vállalat, Bratislava, 73–89.

FERENC SZIKLAY, ORGANIZER OF LITERATURE (1920–1943)

Ferenc Sziklay, a teacher of Latin and Hungarian language, taught at the *főgimnázium* (gymnasium) at Fehértemplom in the 1911-1912 and 1912-1913 school year; his love of literature and music raised him to the centre of cultural life in the town. He organized anniversary commemorations, and he himself participated in the events with his outstanding violin performance. In 1913, he was briefly editor-in-chief of the weekly magazine *Fehértemplom és Vidéke*. These less than three years were an excellent opportunity for him to assess the needs of rural cultural life and potentials for creating cultural life far from the capital in the highly centralized Hungary. The experiences of his young years helped him towards becoming the central figure of the Hungarian literary life in the detached part of the homeland, – and now left to manage on its own – Slovensko (part of Slovakia), in order to turn public interest towards the supreme values of the region by his activities as a writer, editor and organizer of cultural life. Ferenc Sziklay took upon himself the same community building role that Kornél Szenteleky undertook with such vehemence and self-sacrifice in the Bácska region. Their concerns and ideas stemmed from the same root causes: how to inspire the writers, artists and scholars of the region to do some constructive and creative work.

Keywords: főgimnázium (gymnasium) at Fehértemplom, Kornél Szenteleky, newspapers, book publishing and creating literary values in the successor states.

FERENC SIKLAI KAO ORGANIZATOR KNJIŽEVNOG ŽIVOTA (1920–1943)

Ferenc Siklai, profesor latinskog i mađarskog jezika i književnosti je školske 1911–1912. i 1912–1913. godine predavao u belockrvanskoj gimnaziji, ali ga je ljubav prema književnosti i muzici za kratko postavila u centar kulturnog života grada: organizovao

je jubilarne godišnjice, a svojim izuzetnim izvođenjem na violini je i sam učestvovao u programima. Godine 1913. je kratko vreme bio i odgovorni urednik nedeljnika pod naslovom „Bela Crkva i region”. Te tri godine su predstavljale izuzetnu priliku da u centralizovanoj Mađarskoj, daleko od glavnog grada, proceni kulturne potrebe provincije i njene mogućnosti za stvaranje kulture. Ova iskustva u mladosti su mu pomogla da posle 1920. godine u svom domu u Košicama postane centralna ličnost mađarskog književnog života slovačkih Mađara, otopljenih od matice i upućenih na sebe same. Da svojim spisateljskim, uređivačkim i organizatorskim delatnostima interesovanje javnosti usmeri na suverene regionalne vrednosti, Ferenc Siklai je na sebe preuzeo ulogu učvršćivanja zajednice, isto kao što je to u Bačkoj i Banatu tako svesrdno i požrtvovano činio Kornel Senteleki. Njihove brige i ideje potiču iz istog izvora: motivisati mađarske pisce, umetnike i naučnike iz provincije, daleko od uticaja Budimpešte, da samostalno stvaraju.

Ključne reči: belocrkvanska gimnazija, književne institucije, manjinska književnost, Kornel Senteleki, štampa, izdavaštvo i stvaranje književnih vrednosti u zemljama naslednicama.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2014. 02. 01.

Közlésre elfogadva: 2014. 04. 20.

CSORBA BÉLA

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
csorbabela1@gmail.com

TEMERIN FÖLDRAJZI NEVEI RÉGI TÉRKÉPEKEN

Geographic Names in Temerin on Old Maps

Geografski nazivi Temerina na starim mapama

Munkámmal a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete által több mint harminc évvel ezelőtt megjelent *Temerin és környéke földrajzi neveinek adattárát* kívánom bővíteni az első katonai felmérés óta használatba került különféle típusú, különféle nyelvű és különböző funkciójú térképek Temerin községre és közvetlen környezetére vonatkozó földrajzi névanyagával. Az általam feldolgozott 13 térkép közül a legkorábbi 1782/85-ből, a legkésőbbi 1943-ból datálódik. A térképek nyelve német, latin, magyar és szerb, vagy többnyelvű, az 1916-os belgrádi mappa, noha adatai alapvetően osztrák–magyar kiadásokon alapulnak, rendeltetésének megfelelően természetesen cirill betűs, neveit az eredetinek megfelelően közlöm, annak ellenére, hogy alapvetően a magyar névalakok ismertetését tartottam az adattár feladatának. Az idegen nyelvű változatok azonban a legtöbb esetben magyar elemeket is tartalmaznak, vagy azok egyszerű fordításai, beleértve a hibás magyar névalak átvételét is.

Kulcsszavak: Temerin, földrajzi nevek, magyar névalakok, idegen nyelvű változatok, régi térképek.

Adattáram alapvetően a nyelvészeti névgyűjtés céljait szolgálja, ugyanakkor egyfajta történeti hosszmetsetét is nyújtja a földrajzi névadás alakulásának és változékonyságának. Bizonyos nevek és névtípusok annak ellenére szilárdaknak mutatkoztak, hogy a több mint két évszázad során nemcsak jelentős gazdasági, társadalmi és demográfiai módosulások történtek a táj – és benne a község –

életében, de az impériumváltások is nyomot hagytak a térképkészítők és a térképek szemléletén. Figyelemre méltó, hogy milyen makacsul tartják magukat a középkori eredetű magyar településnevek, immár megváltozott funkcióban, leginkább mint víz- és dűlőnevek: Almás, Kis Acsa, Györgye, Aranyad, Mertváros (de tulajdonképpen ide tartozik a törökidő előtti idők Egres nevű faluját visszaidéző Jegricska is). Ugyanakkor például a tanyarendszer kialakulása, fejlődése, tulajdonosi körének változása is jól vizsgálható a térképek egy részének és a szállások neveinek alapján.

Az egykori térképkészítők nem mindig ismerték jól a helybeliek nyelvét, ez olykor kisebb-nagyobb elíráshoz, névtorzításhoz vezetett, így vált pl. a Staro Groblje Szrako Gröbljévé, a Velika Kapija Wilky Kapiává, a Kenderáztató pedig Kenderaszta tó-vá, majd Кендераста Jez[epo]-vá.

Nyomon követhető, hogy a geográfusoknak (akárcsak persze a történészeknek) mennyi gondot okoztak a részben Római Birodalomhoz, részben különféle népvándorlás korabeli népek tevékenységéhez kötött dél- és kelet-bácskai föld-sáncok, azok pontos meghatározása, berajzolása és elnevezése. A különböző időkben gyűjtött és közreadott elnevezések között gyakori az ellentmondás, ami nem feltétlenül a térképészek tájékozatlanságát tükrözi, hanem azt az egyszerű tapasztalati tényt, hogy ugyanazt az objektumot más-más logika szerint látták el „kis” vagy „nagy” jelzővel a szomszédos települések lakói, és akkor még a latin, magyar, szerb, német variánsok nyújtotta sokszínűséget nem is említettem.

Természetesen mennyiségi tekintetben az itt közölt névanyag messze elmarad Penavin Olga és Matijevis Lajos, valamint munkatársaik, illetve tanítványaik helyi gyűjtésen alapuló adattárától, azonban árnyalja s kiegészíti az abban közölteket.

Az átnézett térképek

Original-Aufnahmkarte von Ungarn [Magyarország eredeti térképfelvétele]

Az I. katonai felmérés 1451 szelvényből álló kéziratos térképe.

1782/85

Temerin és környéke a XVII. oszlop 39. szekcióján található.

Lépték: 1: 28 800

Vizsgálódásom során az Országos Széchényi Könyvtár digitális változatát használtam.

A térkép Temerinre és közvetlen környékére vonatkozóan mindössze 13 toponimát tartalmaz.

A térképhez német nyelvű országleírás – Landesbeschreibung – is készült, melynek Bács-Bodrog megyére vonatkozó adatait Eperjessy Kálmán tette közzé 1979-ben, s amelyről többek között a következőket írja: „Katonai, politikai, gazdasági, fizikai, építészeti és néprajzi elemeket egyaránt tartalmaz. Kiegészítője az adóösszeírásoknak, az urbariumoknak, a népszámlálási iratoknak és egyéb hasonló forrásoknak, de lényegesen különbözik is tőlük. Katonai, sőt egyenesen stratégiai célokból készült, hogy bizonyos helyekről hadszíntérré válásuk esetén hiteles adatokat nyújtson.” A terepet bejáró összeíróknak összesen kilenc kérdéskörre kellett válaszolniuk, de Temerin esetében – az elsőn kívül, amely a település nevére vonatkozik – csupán négyre találunk választ. A környező települések: *Gros Podinze* (Gospodinci, Boldogasszonyfalva), *Csurog, Foldvar* (Földvár), *Turia, St. Thomas* (Szenttamás), *Neusatz* (Újvidék), valamint *Petrowardein* (Pétervárad) és *Pecse* (Becse), melyek a Temerinen áthaladó postaút kapcsán kerülnek említésre, és két folyónév, a Tisza és az Almás, mely a terepleírók szerint az előbbi „kiöntése”.

Bács és Bodrog vármegye térképe

(Comitatus Bács et Bodrog)

1791

A települések berajzolva, nevük feketével beírva, a pusztáknak csak a neve, pirossal.

Proven.: Lanfranchi E.

Az általunk vizsgált területen két lakott hely található, Járek (Jaregh) és Temerin, mindkettő templommal.

Bács és Bodrog törvényesen egyesült vármegyék

(Comitatus Bacsiensis et Bodrogiensis)

articulariter uniti per Anton Quits Jur. Geom.

1794/1822

„Méltóságos Ürményi József Úr Ő Excellentiájának, a’ Tudományok erős Gyámolának ajánljuk Görög és Kerekes.”

Méretarány: 1: 480 000

MOL, jelzete S 12 Div. 11 No 90

Mappa generalis Regni Hungariae... [Magyarország teljes térképe...]

Lipszky János (1766–1826) térképe

1806

Lépték: 1: 230 000

Lipszkyt korának egyik legjobb térképészeként tartják számon. Csillagászati ismereteit felhasználva korszerűsítette az I. katonai felmérés alapján készült térkép eredményeit.

Az OSZK fotóreprodukciója (Ökrész Károly birtokában).

Magyar ország', Horvát, Tót, Dalmát és Erdély országok, a tenger mellék és a végvári vidékek (...) földabrosza

Blaschnek Sámuel Benjámín és Schedius Lajos János térképe

LXVII.

1836/1838

Dorf Temerin in der Serbi:Wojwischaft und temes:Banat [Temerin falu a Szerb vajdaságban és a Temesi bánságban]

Neusatzer Kreis [Újvidéki kerület]

1852

Mastab W:Zoll = 100 Klaster

Temerin teljes határát ábrázolja, de a belterületét nem – kilenc szelvényből álló, kézzel írt és rajzolt változat, mely a temerini Helytörténeti Gyűjtemény tulajdonában található.

Königreich Ungarn und ein Theil Militärgrenze [A Magyar Királyság és a Katonai Határőrvidék egy része]

A II. katonai felmérés Section Nro 69 Colonne Nro XXXVI. szelvénye

Verwaltungs-Gebiet [Közigazgatási terület]

Comitat-Bacs Bodrogh und Titler Grenz-Bataillon. [Bács-Bodrog megye és a Titeli Határőrszászlóalj.]

1865/6

Lépték: 1: 28 800

„Massstab von einer halben össterreichischen Meile zu 2000 Klafter”. (Azaz méretarány szerint egy fél osztrák mérföld 2000 bécsi ölnek felel meg. Megjegyzés: 1 bécsi öl 5000 lépéssel egyenlő.)

A Magyar Királyság területén a II. katonai felmérésre 1819 és 1869 között került sor, a munka, amit az északi megyékben kezdtek, csak az ötvenes évek második felében gyorsult fel. Alapvetően katonai célokat szolgált, egy-egy térképszelvény jobb oldalán települések, majorságok, nagyobb tanyák szerint feltüntették a házak és az istállók, valamint a beszállásolható emberek és lovak számát is. „A II. katonai felmérés szelvényein a névírás külön »műfajjá« nőtte

ki magát. A másolati szelvényeken a térkép jobb oldalán legalul külön szerepel a névírók (Beschreiben) neve, akik legtöbbször kadétiskolások voltak. [...] A település- és egyéb neveket folyóírással írták, gyakran több nyelven. A felmérési szelvények másolati példányainál a térkép jobb oldali keretében kigyűjtve is megtalálhatjuk a településneveket, megyék, járások szerint csoportosítva, betűrendben, ami megkönnyíti a keresésüket” – írja a katonai felmérésekről készült munkájában Jankó Annamária, hozzátéve, hogy a rövidítések is többnyelvűek, és jelkulcs segíti értelmezésüket. A „mi” térképszelvényünk névírója Karl Rainer, a 12. tüzérezred kadétja volt.

A felmérés Bécsben őrzött anyaga egész a közelmúltig titkosítottak minősült.

Temerin, Bács-Bodrog megye

1892

A magyar királyi államnyomdából.

Ötvenkét szelvényből álló kataszteri térkép Temerin teljes határáról és belterületéről.

A temerini Helytörténeti Gyűjtemény tulajdonában.

Mindenekelőtt a határrészek vonatkozásában jelentős a névanyaga, viszont a belterület elnevezéseit szinte egyáltalán nem jelzi.

Neusatz und Peterwardein [Újvidék és Pétervárad]

Zone 24 col. XXII.

K. u K. militär-geographisches Institut

Lépték: 1: 75 000

A térkép **1881**-es felvételek alapján készült **1884**-ben, amit **1891**-ben, **1894**-ben, majd **1903**-ban is kiegészítettek. Az 1894-esen Tiszakálmánfalvának még csak a körvonalai, utcái, központi tere és a tervezett temetője látszik, az utóbbin viszont már feltüntették az épületeket, a vasútállomást és a tégláégetőt is a településtől északra. Berajzolásra került az 1899-ben átadott Újvidék–Járek–Temerin–Goszpodince (Boldogasszonyfalva)–Josefsdorf (Zsablya)–Csurog... szárnyvonal is a vasútállomásokkal.

A szerző tulajdona.

Jelzet nélküli térképszelvény

24-XXII. NW.

Valószínűleg **1912**-ben készült.

Lépték: 1: 25 000

A III. osztrák–magyar katonai felmérés (1873–1889) alapján készült térkép frissített változata.

Mivel a térképszelvény 1 centimétere az ábrázolt valóság 250 méterének felel meg, ezért e térképszelvény kiválóan alkalmas a száz évvel ezelőtti domborzati, hely- és vízrajzi állapotok s nemkülönben a korabeli (és részben máig változatlan) földrajzi nevek vizsgálatára és a változások számbavételére.

A szerző tulajdona.

Belgrad [Belgrád]

K. u K. Militärgeographisches Institut

Inland berichtige bis 1916.

Lépték: 1: 200 000

A III. katonai felmérés alapján, de más léptékkel készült osztrák–magyar sorozattérkép. Van magyar változata is, a Magyar Királyi Állami Térképészeti Intézet kiadásában, „részben helyesbítve 1916-ig”. Feltűnően sok a bejegyzett tanya, de számukhoz képest kevés van néven nevezve.

A TAKT tulajdona.

Београд [Belgrád]

Привремено аутографско издање [Ideiglenes autográf kiadás]

Израђено и за штампу спремљено у Географском Одељењу и Картографској радионици Врх(овне) Команде [Kidolgozták és nyomtatásra előkészítették a Főparancsnokság Földrajzi Osztályán és Térképészeti Műhelyében] 1916

Lépték: 1: 200 000

A cirill betűs szerb nyelvű katonai térkép készítőinek állítása szerint munkájuk a legújabb hazai és külföldi adatok alapján („по најновијим нашим и страним подацима”) készült. Az igazság ezzel szemben az, hogy az osztrák–magyar III. katonai felmérésnek még az 1903-as pótlásai sem kerültek fel a térképre, legalábbis Temerin és környéke vonatkozásában egész biztosan nem, viszont a szerb toponímiák hűen tükrözik a magyarul nem tudó osztrák térképrajzoló félrevezető elírásait, leiterjakabjait. Pl. Kenderáztató helyett Kenderasztató, illetve Кендеразта Јез. (Úgy látszik, akárcsak a Karinthy által megénekelte Herz-féle szalámiból, Bécsben is, Belgrádban is nagyon hiányozhatott a só...)

Ha összehasonlítjuk az 1916-os osztrák és az ugyanazon évből keltezett szerb térkép egyéb adatait is, akkor abból ugyancsak arra következtethetünk, hogy a belgrádi mappa adatai korábbról datálhatók. Így például Járek Japarként szerepel s nem Тисаиштванфалва-ként. Ennek korántsem politikai oka volt, hiszen Tiszakálmánfalva nevét minden gondolkodás nélkül átírták így: Тиса Калманфалва, hanem az, hogy Tisza István nevét a Temerin melletti kis német mezőváros csak 1906-ban vette fel.

A másik eltérés az 1916-os osztrák térképhez képest az, hogy jóval kevesebb a bejelölt tanya, viszont – ennek ellenére – több a tanyanev.

A TAKT tulajdona.

Temerin

Deutsche Heereskarte Ey 50

Blatt Nr. 49/1

Herausgegeben vom OKH/Gen

Chef des Kriegskarten- und Vermessungswesen 1943

Lépték: 1: 50 000

A német katonai térkép készítői érzékelhetően két világháború közötti jugoszláv térkép vagy térképek alapján dolgoztak. Ezt jelzik a toponímiák szerb változatai éppúgy, mint a szerb földrajzi köznevek és rövidítéseik, akárcsak a magyar tanya- és majornevek szerb toldalékai. Temerin kapcsán megemlítenődő, hogy az általunk áttanulmányozott térképek közül először itt említik Staro Đurđevo dobrovoljactelepét.

A TAKT tulajdona.

Adattár

Abzugsgraben 1912 L. **Abzugskanal**

Abzugskanal 1865/6, 1894, 1903 [A térképen zárójeles értelmezése a Fehér ároknak]

Acsa 1782/85 [Határrész a sánccal bekerített falutól keletre, a hasonló nevű középkori falu lehetett itt.]

Agger Romanorum major 1806 [A római sáncok Vaskaputól (Rimski Šančevi) Csurogig.]

Agger Romanorum minor 1806 [A római sáncok északi elágazása Boldogasszonyfalvától kb. Földvárig.]

Almas* 1791 [Az egykori település körülbelüli helyét a Nagy bara környékén jelző névbeírás pontos meghatározás nélkül.]

Almas** 1782/85 [A későbbi Nagy bara vagy Jegricska] 1794/1822 **Almaska Bara (Motsár) Almáska Mocsár** 1806 **Almaska Nagybara (Velkabara)** 1836/1838 **Almaska bara** 1894, 1903 **Алмашка бара** 1916 [A Nagy bara neve Boldogasszonyfalvánál] L. **Jegriška bara**

alte Römer Schantzen* 1782/85 [A Temerint címerpajzsra emlékeztető alakban körülvevő földsánc északi része az I. katonai felmérés alapján készült térképen.]

alte Römer Schantzen** 1782/85 [Az előbbi nyugati része.]

Antalháza 1865/6, 1892, 1912, 1916 [Majorság, a Pesty-féle helynévtárban: „Antalháza 123 hold szántó és kaszáló. Nevét Grof Szétsén Miklos fiától, Antaltól nyerte” (1864). Az 1865-ös községi visszajelzésben 120 hold szerepel.] L. **Antal major**

Antal major 1894, 1903 [Az Öregmajornak is nevezett, ma már nem létező uradalmi majorság Temerintől délkeletre.] **Антал мјр** 1916 **Antalov major** 1943

Aranyad 1791 [Pusztá (egykori, ez esetben a középkorban lakott hely) Szireg és Kamendin puszták között.]

Bácsszőregpuszta 1912 l. **Szüreg Puszta**

Bánom 1892 [Urasági szántó, kaszáló és legelő Temerintől délkeletre, l. **Új major.**]

Beli kanal 1943 l. **Fehér árok (Abzugskanal)**

Bella Bara 1806 [A térképen az Almási Mocsár-nál zárójelben.]

Bognár szl. 1894, 1903 [Tanya a mai Fácányosnál.]

Bognarov slš 1943 [A Bognár-tanya a Zátonyon.]

Buga bara 1865/6, 1894, 1903 [A Szőreg felől a Nagy barába folyik.] L. **Kis bara** 1912

Buga csárda 1892 [Csárda az újvidék–szenttamási és az ókéri út találkozásánál, lényegében ott, ahol ma a szőregi benzinkút áll.]

Calvarienberg 1865/6, 1894, 1903 [A Kálvária.]

Cg. 1943 [A szerb ciglana rövidítése, a temerini téglagyár.]

Czigany bara 1865/6, **Cigány bara** 1892, 1894, 1903, 1912 [Patak Temerin egykori belterülete és a későbbi Telep városrész között, az óbecsei országúttól keletre. Pesty helynévtárában: „...az ó-keéri dőlőben lévő kis legelő rész, nevét a cigány tanyáktól nyerte”. (1864 és 1865)] **Ciganska bara** 1943

Csenej Szállás 1894, 1903 [Az egykor Kisjäreknak is nevezett tanyacsoport Járektől délnyugatra – nem azonos Csenejjel.] **Ченеј слш** 1916

Csurogi út 1892 [A Temerint Csuroggal egykor összekötő, eperfákkal szegélyezett országút, ma ennek egy része köti össze a disznófarmot az óbecsei úttal.]

- Csuroger-Szaláse** 1865/6 **Csurogi szl.** 1916 [A csurogi határban, az óbecsei úttól keletre, a Nagy bara bal partján található tanyák – a második világháborút követő kiűzetésig sok temerini gazdálkodott itt.]
- Dudásszl.** 1912 [Tanya Kamendintől délre.]
- Einräumerh.** 1912 [Kamendin puszta közelben, az ókéri út mellett.]
- E. St*.** 1903 [A temerini vasútállomás, a német Eisenbahnstation rövidítése.]
E. St. 1912 **Ž.St.** 1943
- E. St.**** 1903 [A járeki vasútállomás.]
- Farkašov slš** 1943 [Farkasék tanyája, a goszpodincái úton.]
- Fehér árok* (Abzugskanal)** 1865/6, 1894, 1903 [Levezető csatorna, a Nagy barába torkollik.] **Fehér árok (Abzugsgraben)** 1912, **Beli kanal** 1943
- Fehér árok**** 1892 [Délnyugat felől a Nagyszlatinába torkolló bara. Népi neve Kisszlatyina, a Fehér-árok elnevezést víznévként ma már csak a Nagyszlatinára használják.]
- Fehér Árok***** 1852, **Fehér árok** 1865/6 [A hasonló nevű csatorna és a Buga bara közötti földek.] 1892, 1894, 1903 [A hasonló nevű csatorna környéki területek. A Pesty-féle helynévtár szerint „Fehér árok, szántóföldekből álló dülő, nevét azon ároktól veszi, melly a dülöt ketté választja” (1864, 1865).]
- Féherszl.** 1912 [Tanya a Györgye bara közelében.]
- Feketeszl.** 1912 [Tanya a Györgyében, a Papik szállástól nyugatra.]
- Felosztott legelő** 1892 [Földrajzi köznévi, a felosztott legelők megnevezéseként többször is előfordul a határ különböző részein, mint amilyenek a Bánom közeli, a Cigány barai, vagy a későbbi Kendergyári árok körüli, ún. járási legelők.]
- Felsőcsenej** 1916 L. Csenej Szállás
- Fernbahov slš** 1943 [Az Illancs, új tulajdonosairól, a Fernbachokról elnevezve.] L. Miklós háza
- Fišerov slš** 1943 [A Fischer-féle szállás a Cigány baránál.]
- Flachfeld** 1865/6, 1894, 1903 [Járeki szántóföldek a településtől keletre, a Borovszky-féle megyemonográfiában Laposföld (1909).]
- Gát Csarda** 1865/6 **Gát cs.** 1894, 1903 [A Nagy bara hídjához melletti, az óbecsei úttól keletre levő csárda, egykor itt váltották a postakocsik lovait.] **Гат ч** 1916
- Goriup Szalás** 1865/66 [A későbbi kamendini majorság.] I. **Kamendin P.** 1794/1822

- Gospodincze, Gospodinczai** 1852 [A Gospodinci faluhoz (Boldogasszonyfalva) közeli temerini határrész. A Pesty-féle helynévtár egy részét a dülők, egy részét viszont az uradalmi birtokok közé sorolja, s mint az utóbbiak egyikéről, ezt írja: „Goszpodinczai föld, 75 hold szántó, nevét a hason nevű határos határőrvidéki községtől nyerte (1865).]
- Gospodincui** 1865/6 [Az ún. Goszpodinczai dülő vagy Goszpodinczai földek tévesen írt előtagja.]
- Gospodincei-dülő** 1894 **Goszpodinczei-dülő** 1903 [Ua. mint az előbbi: Temerintől keletre, a goszpodinczai (gospodjinci, boldogasszonyfalvi) út és a vasút közötti szántók.]
- Gr. Römer Sch.** 1836/1838 [A római sáncok Gospodinci és Csurog közötti ága.]
- Grosse Römer Schanz** 1781 [A Nagy római sáncok Boldogasszonyfalva és Temerin között] **Grosse Römerschanze** 1903, 1912 [Temerintől északkeletre] **G.(rosse) Römerschanze** 1916 L. **Nagy romai sáncz, Römer Schanze!**
- Gudorov slš** 1943 [A Gódor szállás az óbecsei útnál.]
- Gyorgye bara** 1892 l. **Györgye bara** [Pesty-féle helynévtár: „...10 hold szántó, nevét azon posványtól nyerte, mely mellett fekszik” (1865). A Szécsen család birtoka.]
- Györgye bara** 1865/6, 1872–1884 [Temerintől nyugatra, Szőreg alatt, népi neve Györgya bara; a középkori Bács megye egyik Szentgyörgye nevű falvának emlékét őrző név. Iványi a XIV. századi Györgykéri vagy Almás-Szentgyörggyel hozza összefüggésbe (1909).] **Györgye ba** 1912
- Györgye sz.** 1872–1884 [A III. katonai felmérés szerint tanya a Györgye bara közelében, Szőreg alatt, Temerin délnyugati határrészében.]
- Hiršov slš.** 1943 – [A német Hirsch család tanyája Járektől dél-délkeletre.]
- Horvatov slš*** 1943 [A Horváth tanya a Tullabarán, a nádalji határdülönél.]
- Horvatov slš**** 1943 [Horváth Vince tanyája a goszpodinczai úttól északra.]
- Heringov slš** 1943 [A Hering tanya a Kisszlatyina mentén.]
- Hullaház** 1892 [Később, de pontosan nem tudni, mikor került utólagos kézi bejegyzésre és berajzolásra a Keleti temetőt ábrázoló szelvényre.]
- Hutweide*** 1852 [Földrajzi köznév: ősgyep a Nagyszlatina árterületén.]
- Hutweide**** 1852 [Földrajzi köznév: ősgyep a délkeleti határrészben.]
- Ilešov slš** 1943 [Az Illés tanya az óbecsei úttól keletre a második dülőben.]
- Iszó szl.** 1894, 1903 [Az Iszó szállás a Nagy bara melletti Zátonyon.]

Járás 1865/6 [A mai Telep városrész és az ún. Šešelj-telep (az egykori kendergyár területe) közötti legelő.]

Jaregh 1791 **Járek** 1794/1822, 1806, 1836/1838, 1892, 1894, 1903 **Jarek** 1865/6 **Japek** 1916 **Bački Jarak** 1943 L. **Tiszaistvánfalva** [Ma Bački Jarak]

Jegriška bara 1894, 1903 [A Nagy bara keleti folyása, a temerini és a csurogi földek között] **Jegrička bara** 1912 [Szőregnél] **В.**(елика) **Јегришка бара** 1916 [Zsablya alatt.] **Jegrička bara** 1943

Josefinenhof 1865/6 L. **Józsefmajor**

Józsefmajor 1892 **Josef major** 1894, 1903 [Az Illancsnak nevezett uradalmi majorság, később szövetkezeti termelőegység] **Józsefmjr** 1912 [József major] **Józsefmjr.** 1916 **Јозеф мјр** 1916 Pesty-féle helynévtár: „**Josef major**, 1273 hold szántó és kaszáló és gazdasági épületekkel, nevét Grof Szétsén Károlyné született Almási Josephatól nyerte” (1864).]

Kamberiszl. 1912 [Tanya a Mertálosban, délre a Dudás szállástól.]

Kamendin* 1791, 1865/6 [Az újvidék–szenttamási úttól nyugatra fekvő területek a Nagy barától az Újvidéki szállásokig.]

Kamendin** 1865/6 [Az újvidék–szenttamási úttól nyugatra fekvő területek, de az Újvidéki szállásoktól délre (!).]

Kamendin*** 1872/1884, 1912 [A III. katonai felmérés alapján készült térkép szerint a Puszta Kamendintől (Goriupp) délre fekvő földek.]

Kamendin**** 1872–1884 [A III. katonai felmérés szerint egy a tengerszint feletti 83 méteres magaslat – tehát nem azonos a majorsági településsel – a Matcsek tanyától délre.]

Kamendin P. 1794/1822 [A kamendini majorság és kistelepülés.] **P. Kamendin** 1836/1838 **Puszta Kamendin (Goriupp)** 1872–1884 [III. katonai felmérés.] **Psz. Kamendin** 1912

Károlyháza 1892 L. **Károlymajor** [Pesty-féle helynévtár: „Károlyháza, 440 hold szántó és gazdasági épületekkel. Nevét Grof Szétsén Miklos fiától Károlytól nyerte” (1864).]

Károlymajor 1865/6 **Károly mjr.** 1903, 1916 [A helyiek által Károlyházának és Ördögbockor majornak is nevezett egykori uradalmi majorság a temerini határ délkeleti szélén.] **Károlymjr** 1912 [Antalházától keletre a harmadik dűlőben.] **Кароль мјр** 1916

Karoljev majur* 1943 L. **Miklősháza**

Karoljev majur ** 1943 L. **Ujmjr.**

Karoljev majur*** 1943 L. **Károlymajor**

Kasza szl. 1894, 1903 [Szállás a Nagy bara déli oldalán.] **Kaszaszl.** 1912 **Kasza szl.** 1916 **Каса слш** 1916

K. B. 1912 [A Kalvarienberg rövidítése.]

Kender-asztató 1865/6 **Kenderasztó** 1894, 1903 [Helyesen Kenderasztató lenne, a Kis bara** (Mala bara) keleti része, egészen az ún. határdűlőnél.] **Кендераста Jez** 1916

Kéri kereszt 1881, 1891, 1894, 1903 [Ma is meglevő kereszt a Szőregre, majd Ókerre vezető műút északi oldalán, nem messze a községi szeméttelptől.]

Kertész földek 1892 [A Kőkúti dűlő Nagy barához közeli, lapályos része. Mai népi neve Kertészlapos.]

Kis Acsa 1791 [Pusztá, egykori középkori település Temerintől keletre.]

Kis bara* 1892, 1912 L. **Buga bara**

Kis bara** 1916 [A mai Bánomi bara.] L. **Mala bara**

Klein Acsa 1781 [A falu melletti határrész, a címerpajzs alakú sánc északkeleti csúcsának közvetlen közelében, Acsától északra.]

Kis Római Sántz 1794/1822, **Kis római sáncz** 1892 L. **Kleine Römer Schanze**

Kleine Römer Schanze 1782/85 **Kl.(eine) Römer Schanze** 1865/6 **Kleine Römerschanze** 1894, 1903 [A temerini magyarok által ma is Kis római sáncnak nevezett, a régészek szerint valóban a rómaiak által épített nyugat-keleti irányú földmű, mely Temerin és Járek között húzódik, de már csak nyomokban látható.]

Kl. Römer Sch. 1836/1838 [A római sáncok Gospođincitól Földvárig húzódó ága.] L. **Agger romanorum minor**

Klisza 1782/85 [Az I. katonai felmérésen a ma Fehér ároknak megfelelő patak torkolatával szembeni domb a Jegricska bal partján.]

Kőkút, Kőkúti 1852 [Az óbecsei dűlőtől keletre fekvő földek.] **Kökuti** 1865/6 [Itt még az óbecsei úttól keletre egész a határdűlőig terjedő teljes földterület.] **Kőkúti dőlő** 1892 **Kökuti dülő** 1894, 1903 [A térképen a csurogi úttól északra fekvő dülők neve, a harmadiktól a hetedikig, Kőkút középkori falu volt Óbecsétől nyugatra.] **Kőkúti dülő** 1912.

Krakó 1892 [Tkp. az egyetlen belterületi név a kataszteri térképen. A település délkeleti pereme, ahol a Tullabara utca és az Új sor összeért; később Putri és Hatrongyos a neve; a térkép keletkezése idején is szegénynegyed lehetett. Az utca sarkán volt a Kanászház.]

- Krumov slš.** 1943 [Német tanya Járektól keletre.]
- Legelő** 1892 [Temerintől délnyugatra, a település és az Urasági földek között.]
- Lepardov sls** 1943 [A Lepár (szóvégi -d nélkül) család tanyája Temerintől keletre.]
- Lenhardov slš.** 1943 [Német tanya Járektól délkeletre.]
- Magnas Brn.** 1894, 1903 [Kőkávájú régi kút az északkeleti határrészben, a 11. dűlőben; Brn. a német Brunnen (kút) rövidítése.]
- Magots** 1794/1822 [Egykori település a Nagy római sánc járeki kapujától keletre, a „Tsajkások kerületében”.] **L. P. Magócs**
- Mala bara** 1894, 1903 [A mai Kis bara vagy Bánomi bara neve a térképen, de Gospodincitől, azaz Boldogasszonyfalvától keletre.] **Mala bara** 1912 [A mai Kis bara vagy Bánomi bara] **Mala Bara** 1943
- М.(али) римски шанац** 1916 **L. Kleine Römer Schanze**
- Matcsek szl.** 1872–1884 [A III. katonai felmérés szerint a Petze szállástól délnyugatra.]
- Martvályos P.** 1794/1822 **Mertvályos** 1836/1838 **I. Mertváló** és **Praed. Mertvályos**
- Mertváló** 1865/6, 1912 [Az újvidék–szenttamási út választja el a Szecsény-Pusztától (népi nevén az Urasági földektől). A Neusatzer-Szaláse-től és Kamendintől délre fekvő földek. Ennek közelében lehetett a középkori Mortályos falu.] **L. Praed. Mrtvályos.**
- Mordvalics** 1791 **I. Martvályos P.**
- Miklősháza** 1865/6, 1912, 1916 **Miklós-háza** 1892 **Miklós háza** 1903 [Még a Széchenek által létesített majorság a Nagy bara északi partján, az óbecsei út mellett. Pesty-féle helynévtár: „Miklos háza 458 hold szántó és kaszálló. Nevét Grof Szétsén Miklostól nyerte” (1864).]
- Miodragovičszl.** 1912 [Tanya az akkor még nem létező település területének déli részén.]
- Mala Kapia** 1782/85 [Kapu a Nagy római sáncokon a későbbi Járektól délre.] **M. Kapia** 1806 **I. P. Verkalovo**
- Molnarov slš** 1943 [A Molnár tanya a délnyugati határrészben.]
- Nađov slš** 1943 [Nagyék tanyája, a vasúttól délre.]
- Nagy /:Almási:/ bara** 1892 **I. Almas** ill. **Nagy bara**

Nagy bara 1865/6 [Temerinnél a Jegrička egész szakasza. Pesty helynévtára: „...posványos, nádas rét, mely az egész határon nyugotrol keetnek keresztül visz” (1865); az egy évvel korábbi községi visszajelzés viszont még „O Nagybara” néven említi (1864).] 1912 **Nagy bara** 1894, 1903 [A napjainkban hivatalosan Jegričkanak nevezett folyónak a Fehér-ároktól nyugatra levő szakasza] **Nagy bara** 1916 **В.(елика)Бара** 1916 [Temerinnél.] **V.(elika) Bara** 1943 vö. **Almas**

Nagy part 1894, 1903 [A temeriniek által manapság Nagy partoknak nevezett kisebb halmok a településtől északra.]

Nagy római sáncz* 1892, **Nagy romai sáncz (Grosse Römerschanze)** 1912 [A római sáncok Nagy barától északra húzódó része.] **В.(елики) Римски Шанац** 1916

Nagy Római Sántz** 1794/1822 [Az Újvidék közeli Vaskaputól (Rimski Šančevi) északkeleti irányban húzódó népvándorlás kori földmű.] **Nagy Római Sántzok** 1836/1838 I. **Agger romanorum majior**

Nagy Szlatina, Nagy-Szlatina 1892 [A Nagy barába torkolló szélesebb patak Temerin nyugati határában.] L. **Fehér-árok**

Neusatzer–Szaláse 1865/6 [Tanyák Kamendintől délre, keleten az újvidék–szenttamási útig.]

Neusatzer Szálláse 1894, 1903 [A Vaskaputól keletre, közvetlenül a Nagy római sáncok mellett létesült tanyabokor; nem azonos az előbbivel.]

Ó Becsei 1852 [A térképen a településtől északra, az óbecsei út *mindkét* oldalán fekvő földek, nyugaton egész a Fehér-árokig, keleten a Kőkúti dűlőig.]

Ó-Becsei 1865/6, **Ó-becsei dűlő** 1892 **Ó-Becsei-dűlő**, 1894, 1903 **Óbecsei dűlő** 1912 [Itt már az óbecsei országút melletti első dűlő, de az úttól *keletre*.]

Ó-becsei út 1892 [Az újvidék–óbecsei országút.]

Ó Kéri Kaszálló 1852 [Kaszáló Temerintől nyugatra, túl a Fehér-árkon s a Buga bara mindkét partján.] **Ó-kéri kaszáló**, **Ó-Keéri kaszáló** 1892

Ó Kéri Szántó 1852 [Itt még az ókéri úttól északra, a Fehér-árok mindkét partján fekvő dűlők.] **Ó-Kéri Szántó** 1865/6, **Ó-Keéri szántó** 1892, **Ó-Kéri szántó** 1894, 1903 [A Fehér ároktól nyugatra, az ókéri vagy szőregi úttól délre fekvő területek egészen a mai Szőregtől keletre húzódó Györgye baráig.] **Ókéri szántó** 1912

Ó-Kéri út, Ó-Keéri út 1892 [Az Ókért Temerinnel összekötő országút, ma már a temeriniek Szőregi útnak is nevezik, ugyanis Trianon után szerb lakossággal újratelepítették a török hódoltság idején elpusztult Szőregszentpétert.]

- Órház*** 1892 [Miklósházával szemben, az óbecsei út mellett, nem messze a Nagy barai hídtól.]
- Órház**** 1892 [Az óbecsei út jobb oldalán volt, a Csurogi út és a Nagy bara között.]
- Órház***** 1892 [A falu akkori északi szélén állt, a főutca és a későbbi Lepár sor sarkán. Idők múltán a közbeszédben Útkaparóháznak nevezték.]
- Pacikov slš.** 1943 [Pacikék tanyája a Buga bara mellett.]
- Papik szl.** 1894, 1903 [Papik Miksa egykori községi jegyző tanyája az Ókéri szántón.] **Papikszi.** 1912 **Papik szl.** 1916 **Папик слш** 1916
- Pap Szalás** 1865/6 [Azonos a későbbi Papik szállással.]
- Parcentov sls** 1943 [A Parcent tanya Temerintől keletre.]
- Pastorov slš** 1943 [Pásztorék tanyája a becsei úttól nyugatra a második dűlőben.]
- Petschen** 1912 [Földek Járektól délkeletre.]
- Petze szl.** 1872–1884 [A később Pecija tanyaként ismert szállás, vagy annak elődje a III. katonai felmérés alapján.]
- P. Magócs** 1806 [A Sajkás-kerületbe a római sáncon átvezető nagyobb bejárat Járek közelében.] **Magócs V. Kapia** 1836/1838 [Pontos helymegjelölés nélkül.]
- Popovičpsz.** 1912 [A későbbi Szőreg közelében, tkp. a korábbi Petze szállással azonos helyen.]
- Prághid** 1865/6, 1894, 1903 [Ma Prága hídjá, a Bánomban, egykor ezen a hídon át vezetett a csurogi út.]
- Praed. Kamendin** 1806 [A Nagy barától délre fekvő földek egészen Mrtvályosig.]
- Praed. Mrtvályos** 1806 [A Kis római sáncoktól északra, Kamendintől délre fekvő földek, Temerinnel egy magasságban.] L. **Mertválos**
- Praed. Szireg** 1806 [A Nagy barától északra fekvő szőregi földek]. L. **Szürinska**
- P. Verkalovo** 1806 [A Sajkás-kerületbe vezető kisebb kapu a római sáncokon Járektól délre.] **Verkalovo M. Kapia** 1836/1838 [Pontos helymegjelölés nélkül.]
- Rajnerov slš.** 1943 [A Reiner tanya a járeki határban, közvetlenül a Nagy római sáncok mellett.]
- Römerfeld** 1865/6, 1894, 1903 [Járeki szántók közvetlenül a római sáncok mellett, Borovszky megyemonográfiájában Rónai (helyesen: Római) föld (1909).]

Römer Schanze 1782/85 [A Nagy római sáncok a boldogasszonyfalvi–temerini–újvidéki hármastól délre.] **Römer Schanze** 1865/6 [A Nagy római sáncok egész vonala.] **Römerschanze** 1894, 1903, 1916 [A Nagy római sáncok Járektől délkeletre.]

Römer Schanze I. 1865/6 [A Nagy római sáncok a Nagy barától északra.]

Römer Schanze II. 1865/6, **Römerschanze II.** 1894, 1903 [Az ún. Nagy római sáncok egy rövid szakasza attól a ponttól délre, ahol a Kis és a Nagy római sáncok metszik egymást, Temerintől, Járektől és Gospođincitól kb. egyenlő távolságra.]

Rutonićev slš 1943 [Rutonićék tanyája, Boldogasszonyfalva közelében.]

S. Đurđevo 1943 [Staro Đurđevo, a húszas években Temerin és Járek között létesített dobrovoljactelep.]

Schl(oss) 1894, 1903 [A temerini kastély.]

Skodonićszl. 1912 [Szőregi tanya, ma a település belterületén lenne.]

Slš. I. Bistrickog 1943 [A Bistricki-féle tanya a délnyugati határrészben.]

Sprochszl. 1912 [Tanya a Mertválosban.]

Srdićev slš 1943 [A Srdić tanya a településtől két km-re délnyugatra.]

Stuchlick szl. 1894, 1903 [Szállás a Nagy bara déli partján.] **Штухлик слш** 1916 **Stuklikov slš** 1943

Sűreg 1852 [Szőreg, tekintettel arra, hogy már és még (Bács)szőreg nem létezett, a földterületek értendőik alatta.]

Szallasen von Csurog 1782/85 [Az I. katonai felmérés alapján készült térképen az Almás temerini hídjától nyugatra (!), tehát nem a csurogi határban található kilenc tanya elnevezése.]

Szallasen von Neusatz 1782/85 [A Kis római sáncoktól északra levő tanyák.]

Szallasen von Temerin 1782/85 [Összesen hét tanya az Almástól északra, a Tullabarán.] Vö. **Tulabarai Kaszálló-Szalások!**

Szécsenföld, Szécsenföd 1852, **Szécsény föld, Szécsényföld, Széchénföld, Széchenföld** 1892 [A Járek és Temerin közötti teljes földterület neve az Ókéri kaszálótól és szántótól délre, egészen a Kis római sáncokig, valamint az újvidék–szenttamási úttól egészen az ún. Nagy római sáncokig. Népi neve: Urasági földek.]

Szecsény – Puszta (így!) 1865/6 L. **Szécsenföld**

Sz(en)t-Tamási út 1892 [Az egykor Szenttamásra vezető földút, mely a ma is létező ókéri úti keresztnél futott a Temerinbe vezető ókéri útba.]

- Szireg** 1791 **Szireg P.** 1794/1822 I. Szüreg Puszta
- Szőregh** 1892 [A szőregi határ] **Szőreg** 1912 [A Kamendin pusztától keletre fekvő földek.]
- Szőreg wh.** 1782/85 [Csárda közvetlenül az Almás (a későbbi Jegricska) hídjánál, a folyó bal partján, tkp. a mai Szőreg-közeli Bor nevű motel helyén.]
- Szrako Gröblije** 1782/85 [Elírás lehet a Sztaro Groblje helyett – A későbbi (és mai) Kálvária közelében.]
- Szüreg Puszta** 1865/6 [Szőregpuszta a Nagy bara északi partján, száz évvel később már Július 7. Földműves-szövetkezet, Bácsszőregtől (Sirig) északra, a Nagy bara partján.] **Szőregi psz.** 1872–1884 [III. katonai felmérés.]
- Szürinska** 1865/6 A Nagy barától északra húzódó dűlők, a (későbbi) újvidék–szenttamási úttól nyugatra. **Sirinska** 1872–1884 [III. katonai felmérés.] L. **Pred. Szireg**
- Temerinski salaši** 1943 [Temerini szállások. Az óbecsei úttól keletre kezdődő, nagyjából a Zátonyig terjedő egykori tanyavilág elnevezése a térképszelvény rajzolója szerint.]
- Tiszaistvánfalva** 1916 [1904 előtt Járek, 1922-től Bački Jarak.]
- Totov slš*** 1943 [Egyik Tóth tanya, nem messze a Nagy barától.]
- Totov slš**** 1943 [A Tóth család szállása a határ északkeleti részén.]
- Trois Media** 1782/85 [A Kis és a Nagy római sáncok metszéspontjától kissé északra található kapu ez utóbbin; magyarul hármass határ.]
- Tulabari** 1852 [A Nagy barától északra fekvő földek Szőreg közelében.] **Tul a bara** 1892
- Tulabari Kaszálló-Szalások** 1865/6 **Tulabari Kaszálló szalások** 1894, 1903 [A mai Tullabara, Szőreg közelében, a Nagy barától északra.] **Tul a barai szalások** 1912 **Касало слиш** 1916 **Tula Barski salaši** 1943
- Uj földek** 1892 [A boldogasszonyfalvi úttól délre fekvő szántók. Pesty-féle helynévtár: „...csere által az uraságtól a közös legelőből kiosztott új dűlő” (1865).]
- Uj Major** 1892 **Ujmjr** 1912 [Új major, illetve a nép szóhasználatában Új puszta. A Mala bara (Kis bara) partjára épült uradalmi majorság Temerintől keletre, a Prága hídjánál. A Pesty-féle helynévtár ezt írja: „Ujbirtok /: népnyelvén »Bánom pusztá« :/ 997 catást. Hold segregált legelőből alakított szántó és kaszálló” (1865). Az egy évvel korábbi községi válasz 991 holdat említ.]
- Ujvidéki út** 1892 [Az újvidék–szenttamási országút.]
- Varga szl.** 1903 [Szállás a Buga baránál.] **Варга слиш** 1916

- Vargaszl.** 1912 [Szállás a falutól nyugatra, a Bíró bara és a Fehér árok találkozásánál.] **Varga szl.** 1916 **Варга слш** 1916 **Vargov slš** 1943
- Vargin slš** 1943 [Temerin közvetlen közelében, északkeletre, a Szöllősdombok környékén, az ún. Gerenda tanya.]
- V. Kapia** 1806 l. **P. Verkalovo**
- Volpertszl.** 1912 [Szállás a Cigány bara partján.] **Volpert szl.** 1916 **Волперт слш** 1916
- W. H.** 1865/6 [Csárda a szőregpusztai hídnál, lényegében a mai Bor nevű motel elődje. A betűjel a Wirtshaus, azaz a kocsmára rövidítése.]
- W. H.** 1912 [Azonos lehetett az óbecsei út menti egykori Túrús csárdával.]
- Wielky Kapia** 1782/85 [Kapu a későbbi Járektól keletre a Nagy római sáncon.] **L. P. Magócs**
- Zatoka** 1912, 1943 [A magyarok által Zátynak nevezett határrész, a Nagy bara keleti szakasza mellett.]
- Z. O.*** 1894, 1903 [A német Ziegelofen rövidítése: a Tullabara végi mai Dzsáver tanya mögötti egykori tégláégető kemence.]
- Z. O.**** 1894, 1903 [A későbbi IGMA téglagyár elődje, Temerintől keletre.] **Z. O.** 1912 **Z. O.** 1916
- Z. O.***** 1894, 1903 [Tégláégető Járektól délkeletre.]
- Z. O.****** 1894, 1903 [Tégláégető az Újvidéki szállásokon.]
- Z. S.*** 1865/6 [Téglaverő Temerintől délnyugatra, a mai vásártér közelében.]
- Z. S.**** 1865/6 [Téglaverő Járektól északnyugatra, később kendergyár létesült a helyén.]
- Z. S.***** 1865/6 [Téglaverő Járektól délkeletre.]
- Ž. st.** 1943 [Železnička stanica = a temerini vasútállomás.]
- zu Jarek** 1865/6 [A közvetlenül Járek belterületétől keletre fekvő földek.]

Egyéb földrajzi köznevek rövidítései

ba – bara

Brn. – Brunnen (német) = kút

cs., ч – csárda, чарда (szerb)

Gr. – Groß (német) = nagy

-h – Haus (német) = ház

- Jez** – jezero (szerb) = tó
Kl. – Kleine (német) = kis
M. – Mala (szerb) = kis
mjr, -mjr, mjp = major, majyp (szerb)
P. – 1. porta (latin) = kapu; 2. puszta
praed. – praedium (latin) = puszta
psz. – puszta
Sch. – Schanze (német) = sáncok
Sļ, sļš, sļs, слш – salaš, салаш (szerb) = szállás, tanya
S., St. – staro (szerb) = ó
sz., szl. –szl. – szállás, tanya
wh. – Wirtshaus (német) = kocsmá
V. – Velika (szerb) = nagy

Irodalom

- BOROVSKY Samu [1909]: Bács-Bodrog vármegye I–II. Országos Monografia Társaság, Budapest
- ĆUPURDIJA, Branko (1985): A szállás, a tanya és a major szavak etimológiai vizsgálatának jelentősége a tanyai-majorsági jellegű településtípusok és építészet vizsgálatában. *Hungarológiai Közlemények*, 62. 65–79.
- CSORBA Béla (1982): Térképek titkai. *Temerini Újság*, november 18. 3.
- CSORBA Béla (1982). Egy térkép «következetlenségei». *Temerini Újság*, november 25. 3.
- CSORBA Béla (1985): Temerin a kétszáz évvel ezelőtti országleírásban. *Temerini Újság*, március 21. 3.
- CSORBA Béla (2014): Iregtől Járekig, Jármostól Tiszaistvánfalváig. *Magyar Szó, Ki látó*, LIII. 14. 13.
- EPERJESSY Kálmán (1979): Bács-Kiskun, illetve hajdani Bács-Bodrog megye a II. József-kori országleírásban. Bács-Kiskun megye múltjából, Kecskemét
- IVÁNYI István (1909): Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára I–II. Második kiadás. Szabadka [fakszimile, 1991]
- IVÁNYI István (1907): Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára III–V. Szabadka [fakszimile, 1991]
- JANKÓ Annamária (2007): Magyarország katonai felmérései 1763–1950. H. n., Argumentum

- LAKATOS Andor szerk. (2002): A Kalocsa-bácsi Főegyházmegye történeti sematiz-musa 1777–1923. Kalocsa
- LELKES György összeáll. és szerk. (2005): Magyarország történeti helységnévtára. Bács megye (1773–1808). Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Budapest
- MARKOVIĆ, Milica (1966): Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine. Izdanje Vojvođanskog muzeja, Novi Sad
- MATIJEVIĆ Lajos (1986) (1987): Bácska történeti víznevei. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék
- MEZŐ András (1999): Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének kiadása, Nyíregyháza
- MIKESY Gábor–KÉPES Attila (2011): A térképészeti célú névtárak nyelvészeti felhasználási lehetőségeiről. = Hangok – helyek. Tanulmányok dialektológiai adattárak és helynévtárak számítógépes feldolgozásáról. Szerk. Bárh M. János, Vargha Fruzsina Sára. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, 129–140.
- ÖKRÉSZ Károly (1999): Míg Temerinbe' magyar szántani fog... Fejezetek egy község múltjából. Forum, Újvidék
- PAPP György–RAJSLI Ilona (2006): Bácskai helységek Pesty Frigyes 1864. évi kézira-tos helynévtárában. LOGOS-print, Tóthfalu
- PENAVIN Olga–MATIJEVIĆ Lajos (1982): Temerin és környéke földrajzi neveinek adattára. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 7. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

GEOGRAPHIC NAMES IN TEMERIN ON OLD MAPS

My intension with this paper is to enlarge the corpus of geographic names published under the title *Geographic names of Temerin and Environs* by the Institute of Hungarian Language, Literature and Hungarian Studies thirty years ago, by adding material compiled from maps of various types, languages and functions, in use since the first military survey maps were drawn, showing Temerin and the surrounding area. The earliest of the thirteen maps dates back to 1782/85, the latest 1943. The languages used in them are German, Latin, Hungarian, Serbian, or they are multilingual; the map originating from Belgrade is, naturally, in accordance with its intended purpose, in Cyrillic despite of the fact that its data were based on Austro-Hungarian editions; I present the names from it in the original despite the fact that my basic intension was to present the Hungarian name forms in the repository. The foreign names in most cases contain Hungarian elements, or they are simply translations of Hungarian names including the adoption of erroneous forms.

Keywords: Temerin, geographical names, Hungarian forms of a name, foreign variants, old maps.

GEOGRAFSKI NAZIVI TEMERINA NA STARIM MAPAMA

Ovim istraživanjem proširena je zbirka *Geografska imena Temerina i okoline*, objavljena pre više od tri decenije u izdanju *Instituta za mađarski jezik, književnost i hungarološka istraživanja*. Zabeleženi su toponimi koji se pojavljuju na kartama teritorije Temerinske opštine i njene neposredne okoline, kartama različitih namena i jezika, izrađivane od doba prvih vojnih premeravanja za vladavine austrijskog cara Josifa II. Najstarija karta, od ukupno 13 koliko je ovde obrađeno, datira iz 1782/85. a poslednja iz 1943. godine. Jezici obrađenih mapa su nemački, latinski, mađarski i srpski, ili su karte višejezične. Podaci na Beogradskoj mapi iz 1916, iako predstavljaju austrougarsko izdanje, zbog mesta objavljivanja i namene, štampani su na ćirilici. Građa te karte prezentovana je tako da odgovara izvornoj verziji, uprkos nameri da se prikažu nazivi na mađarskom. Varijante na drugim jezicima, međutim, često sadrže i elemente mađarskog naziva ili su prosti prevodi istih, podrazumevajući i preuzimanje pogrešnih naziva na mađarskom.

Ključne reči: Temerin, geografska imena, mađarski nazivi, varijante na stranom jeziku, stare mape.

UTASÍTÁS

a kéziratok formai kialakításához

Kérjük a *Hungarológiai Közlemények* szerzőit, hogy kéziratuk kialakításakor és benyújtásakor az alábbi elvekhez tartsák magukat:

- A folyóiratban nem jelentethető meg másutt már publikált szöveg, sem más folyóiratokban, kiadványokban hasonló cím alatt megjelent szöveg módosított változata.
- Az a szöveg jelentethető meg, amely legalább két pozitív recenziót kapott (a recenzenseket a szerkesztőség kéri fel).
- Ha a tudományos munka projektumi kutatás keretében készült, a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzetben fel kell tüntetni a projektumi kutatást támogató intézmény teljes hivatalos megnevezését és a projektum számát (l. ennek a számnak a szövegeiben).
- Tudományos tanácskozáson elhangzott szöveg esetében úgyszintén a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzet formájában fel kell tüntetni a tanácskozás címét, az ezt szervező intézmény megnevezését, székhelyét, valamint a tanácskozás megtartásának színhelyét és időpontját.
- Kívánatos, hogy a szöveg címében kulcsfogalmak szerepeljenek. Ha a cím ilyen fogalmakat nem tartalmaz, tanácsos alcímben pontosítani a szöveg tárgyát.
- A szöveghez tartozhatnak lapalji jegyzetek, ezek azonban nem helyettesítik az irodalomjegyzéket.
- A tanulmányok szövegét elektronikus formában (Word formátum, Times New Roman betűtípus) kell a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) vagy a főszerkesztő (evatoldi@eunet.rs) elektronikus postacímére eljuttatni.

*

Részletes szerkesztési utasítások:

Az egész szöveget egységesen 12 pontos betűnagysággal, Times New Roman betűtípussal, 1-es („szimpla”) sorközzel kérjük írni, kivéve a rezümét és a kulcsszavakat, melyek 10 pontosak, valamint a közcímeket, melyek 14 pontosak (az utóbbiakat *dőlt – kurzív* – betűvel).

A kézirat elején az alábbi adatok feltüntetése szükséges:

Hungarológiai Közlemények év/szám. *Bölcsészettudományi Kar, Újvidék*
Papers of Hungarian Studies év/szám. Faculty of Philosophy, Novi Sad

A SZERZŐ NEVE (rang nélkül, verzál betűvel)

A szerzőt foglalkoztató intézmény neve

Székhelye (vagy a szerző lakcíme)

A szerző elektronikus elérhetősége

Pl.:

Újvidéki Egyetem, BTK

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

xxxxx@yyyyyyy

A SZÖVEG CÍME (verzál)

Ha van: *A szöveg alcíme* (kurzív)

Rövid tartalmi összefoglaló (rezümé), tompán (behúzás nélkül), bekezdések nélkül (10-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz, legfeljebb 15 sornyi).

Kulcsszavak: (10-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz, legfeljebb 10).

A dolgozat főszövege: 12-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz. Maximális terjedelem: egy szerzői ív (30 000 letütés, szóközökkel).

A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagy- kötőjeleket, illetve a gondolatjeleket (l.: egy-egy; 1914–1918; a regény – minden más vonatkozásban – megfelelni igyekszik...). Évszázadok jelölésekor javasolt az arab számok használata (20. századi).

Az új bekezdéseket sorvégi „enterrel” hozzuk létre, a behúzásokat pedig az Eszközök menü Formátum, Bekezdés, Első sor paranccsal. Kérjük a tabulátorok és a sor eleji szóközök mellőzését.

A közcímek (középre zárva, 14-es nagyság, kurzív)

(*számozás nélkül*), a művek címe, valamint a kiemelések dőlt (kurzív) betűkkel írandók. A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak, középre zárva, kurzívval, a bekezdés betűnagyságával (12-es).

A címekhez és kiemelésekhez járuló toldalékokat közvetlenül a cím, illetve a kiemelés után kell írni normál szedéssel (a *Bánk bán*nal, ebben a *dalban*...). A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tölem).

A jegyzeteket lapalji jegyzet (lábjegyzet) formájában kell feltüntetni, a szövegszerkesztő program „Beszúrás”/”Insert” parancsának felhasználásával. Lábjegyzetben kommentárt, főszöveghez társuló megjegyzéseket közölhetünk.

Az idézetek lelőhelyét magában a főszövegben jelöljük, pl. (PROPP 1983), vagy oldalszámmal: (PROPP 1983; 26).

Kiadás(ok)

KEMÉNY István (2001): *Hideg. Versek (1996–2001)*. Palatinus, Bp.
PÉTERFY Gergely (2008): *Halál Budán*. Kalligram, Pozsony

Irodalom

Könyv

- FORSTER, E. M. (1999): *A regény aspektusai*. Ford. Szili József. Helikon Kiadó, Bp.
- HOPPÁL M.–JANKOVICS M.–NAGYA.–SZEMADÁM Gy. (2000): *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Bp.
- HORVÁTH Györgyi (2007): *Nőidő. A történeti narratíva identitásképző szerepe a feminista irodalomtudományban*. Léda Könyvek. Kijárat Kiadó, Bp.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő (1998): *A megértés alakzatai*. Csokonai Kiadó, Alföld Könyvek, Debrecen.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő (2000): *Irodalom és hermeneutika*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- SÍKLAKI István, szerk. (1995): *A szóbeli befolyásolás alapjai I–II*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- SZILI Katalin (2004): *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Tinta Könyvkiadó, Bp.

Gyűjteményes kötetben megjelent tanulmány

- RICOEUR, Paul (1999): *Emlékezet – felejtés – történelem*. = *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Szerk. és a szövegeket gondozta: Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Bp., 51–68.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály (1998): *Fordítás és kánon*. = *Sz.-M. M.: Irodalmi kánonok*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 47–70.

Folyóirat-publikáció

- NYOMÁRKAI István (1998): *A nyelvhasználat udvariassági stratégiái*. Magyar Nyelvőr, 3. 277–283.
- ŽIŽEK, Slavoj (2009): *Liberális utópia*. Ford. Szügyi Edit. Híd, 9. 121–130.

Elektronikus forrásművek

BALASSA Péter (1980): A forrásmű címe. <<http://teljeswebcim...> (zárójelben a hozzáférés ideje).

(Megjegyzés: Egyenlőségjelet csak kötetekre való hivatkozáskor használunk, folyóiratforrások esetében nem.)

A bibliográfiai adatok fenti jelölésmódja érvényes a lábjegyzetre vonatkozóan is. Ez utóbbiak jegyzetapparátusában sem a hivatkozott szerzők családnevének, sem művük címének feltüntetésekor nem ajánlott a dőlt (kurzív) betűk vagy a verzál írásmód (csupa nagybetű) alkalmazása.

Idegen nyelvű kiadványokra való hivatkozáskor a bibliográfiai adatok élén a szerző családneve áll első helyen, utána vesszővel elválasztva következik utóneve (l.: RICOEUR, Paul). Nemcsak a mű címe, hanem a kiadó neve, illetve a kiadás helye is idegen, eredeti nyelven írandó.

A dolgozatot címmel ellátott angol, valamint szerb nyelvű rezümé és kulcsszavak zárják.

Kérjük a szerzőket, hogy kéziratuk beküldése előtt ellenőrizték szövegük helyesírását, nyelvhelyességét, a jelölések pontosságát és következetességét, a közcímek következetes alkalmazását, valamint korrigálják a gépelési hibákat. A nyelvileg-helyesírásilag gondozatlan kéziratokat, valamint azokat, amelyek nem tartják be az itt feltüntetett szerkesztői utasításokat, kénytelenek leszünk átdolgozásra javasolni.

A Hungarológiai Közlemények szerkesztősége

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

60 éves az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara
60 godina od osnivanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu
60 years of the Faculty of Philosophy

Szerkesztőség
Redakcija
Editorial Office

Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju
21000 Novi Sad, ul. dr Zorana Đinđića 2.

Tel.: (+381 21) 458 673

e-mail: hungar@ff.uns.ac.rs

<http://digitalnabiblioteka.tk/digitalna-biblioteka?task=view&id=126&catid=915>
<http://scindeks.ceon.rs>

Fedőlapterv: Kapitány Attila

Műszaki előkészítés: Dataprint

Készült a Sajnos Nyomdában Újvidéken, 2014-ben
(Štamparija Sajnos, Novi Sad)

Példányszám: 200

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

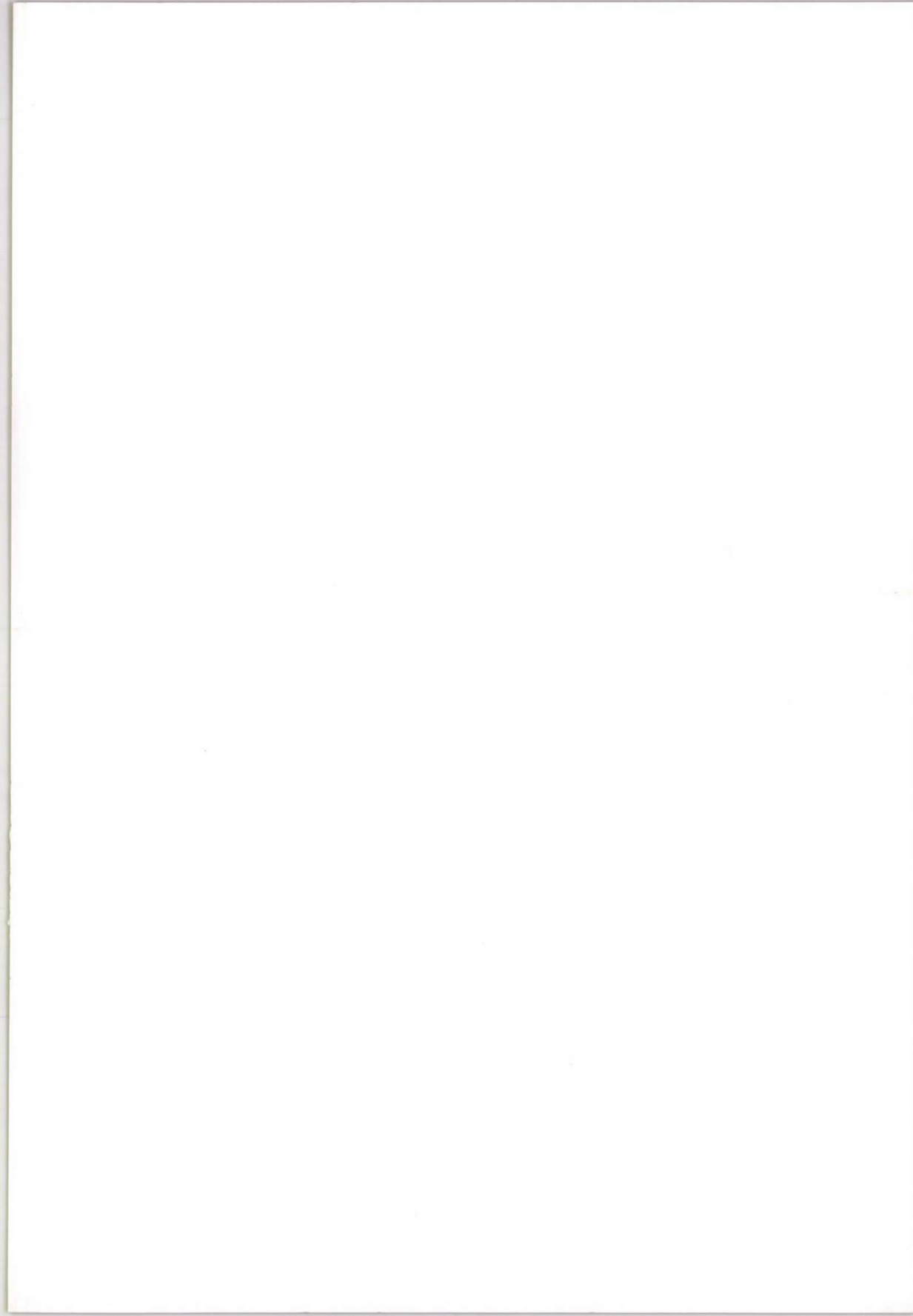
821.511.141+811.511.141

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK = Hungarološka saopštenja = Papers of
Hungarian Studies : az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és
Irodalom Tanszékének folyóirata / főszerkesztő Toldi Éva. – 8. évf., 26/27. sz. (1976)–
– Újvidék : Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék. 1976– . – 24 cm

Háromhavonta. – A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei folytatása.

ISSN 0350-2430

COBISS.SR-ID 17698

ISSN 0350-2430

9 1770350 243006